

คัมภีร์สุโฆลาลังการะ

แปลโดยสัททนต์ถนัยและโหวหารัตถนัย

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.
 ขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

รัตนัตถยปณามคาถา

คำนอบน้อมพระรัตนตรัย

[๑] มุณินทวทนมุโภช- คพฺภสฺสภวสุทฺทริ
 สรณํ ปาณินํ วาณิ มยฺหํ ปิณฺยตํ มนํ.

วาณิ พระวาณิคือพระสังฆกรรม มุณินทวทนมุโภชคพภสสภวสุททริ อันไพเราะ เพราะเกิดในห้วงบงกชคือพระโอษฐ์ของพระจอมมุนี สรณํ อันเป็นที่พึ่ง ปาณินํ ของสัตว์ทั้งหลาย มนํ ยังใจ มยฺหํ ของข้าพเจ้า ปิณฺยตํ จงให้เอิบอิมด้วยเถิด.

ขอพระสังฆกรรมอันไพเราะ เพราะเกิดในพระโอษฐ์ของพระจอมมุนีอันเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลาย โปรดยังใจของข้าพเจ้าให้เอิบอิมด้วยเทอญ

อาจารย์สังฆรักขิตมหาสามิเถระผู้รจนาคัมภีร์อลังการะนี้ แสดงความนอบน้อมพระรัตนตรัย คือขอนอบน้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ตรัสพระสังฆกรรม นอบน้อมพระสังฆกรรม อันเป็นที่พึ่งของสัตว์โลก นอบน้อมพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติตามพระสังฆกรรมนั้น และแสดงความปรารถนาของตนไว้ด้วย

สรณํ เป็นนปฺงสกลิงค์แนนอน แม้จะขยาย วาณิ ก็ไม่เป็นอิติลึงค์ตาม
 ปาณินํ ในคาถา รัสสะ อี เป็น อิ เพื่อรักษาฉันท์
 วาณิ แปลว่า พระสังฆกรรมคือพระพุทฺธดำรัส หรือแปลว่า พระนางสรวิ
 ปิณฺยตํ เป็นกิริยาอาชยาต มาจาก ปิณฺ ตปฺปนฺณ+ณฺย+ตํ

สาเหตุการรจนาคัมภีร์

[๒] รามสมฺมาทฺยลฺงการา สนฺติ สนฺโต ปุราตนา
 ตถาปิ ตฺ วพฺพฺเชนฺติ สุทฺธมาคฺธิกา น เต.

รามสมมาททยลงการา คัมภีร์อลังการะมีคัมภีร์รามสัมมะเป็นต้นทั้งหลาย สนฺโต อันดั่งาม ปุราตนา อันมีอยู่ในกาลก่อน สนฺติ มีอยู่ (กิญจาปิ แม็กิจริง), ตถาปิ ตฺ แต่ถึงอย่างนั้น สุทฺธมาคฺธิกา บัณฑิตผู้รู้ภาษาบาลีอย่างเดีวทั้งหลาย น วพฺพฺเชนฺติ ย่อมใช้ไม่ได้ เต (รามสมมาททยลงการา) ซึ่งคัมภีร์อลังการะมีรามสัมมะเป็นต้นทั้งหลาย

เหล่านั้น.

คัมภีร์อลังการะ มีรามสัมมะ(ของอาจารย์รามครมัน)เป็นต้น ซึ่งเรียบเรียงไว้ดีแล้ว (ด้วยภาษาสันสกฤต) มีมาแต่โบราณ มีอยู่ก็จริง ถึงอย่างนั้น นักปราชญ์ผู้รู้ภาษาบาลีอย่างเดียว ก็ไม่สามารถใช้คัมภีร์เหล่านั้นได้

ราม+สมม ราม เป็นชื่อคน, สมม หรือ ครมัน หมายถึงผู้รู้คัมภีร์เวท

สนุด ใช้ในอรรถสาธู ดี งาม

ปุราตนา วิ. ปุรา ปุพพกาเล ภวา ปุราตนา

กัญจาปี แม้ก็จริง ใช้ในอรรถอนุคคะหะ ยกย่อง

ตถาปี ถึงอย่างนั้น ใช้ในอรรถครหะ ดำหนิ

บางที่ก็ยกย่องก่อนแล้ว จึงดำหนิ บางที่ดำหนิก่อนแล้ว จึงยกย่อง

ตัวอย่าง กัญจาปี โส ปณณวา โหติ, ตถาปี ทุคฺคโต. (อนุคฺคห-ครห)
เขามีปัญญาก็จริง แต่ตกยาก

กัญจาปี โส ทุคฺคโต โหติ, ตถาปี ปณณวา. (ครห-อนุคฺคห)
เขาตกยากก็จริง แต่มีปัญญา

ส่วนในคาถาที่ ๒ นี้ ครึ่งคาถาแรกยกย่องว่า คัมภีร์อลังการะที่มีมาก่อนนั้นดีแล้ว ครึ่งคาถาหลังกลับดำหนิว่า ไม่เกิดประโยชน์แก่ผู้รู้ภาษาบาลีอย่างเดียว เพราะเป็นภาษาสันสกฤต

แสดงชื่อและประโยชน์ของคัมภีร์

[๓] **เตนา'ปี นาม โตเสยย'- เมเต'ลุงการวชฺชิตะ**
อนรุเปนา'ลุงกาเร- เน'ส'เมโส ปริสฺสโม.

เตน (การณ) เพราะเหตุนั้น เอโส ปริสฺสโม ความอุตสาหะนี้ (อโหสิ ได้มีแล้ว มยหฺ์ แก่เรา อิติ ว่า) อปี นาม ไฉนหนอ (อหฺ์ เรา) เอเต (สุทฺธมาคฺธิเก) ยังชนผู้รู้ภาษาบาลีอย่างเดียวทั้งหลายเหล่านั้น อลุงการวชฺชิตะ ผู้เว้นจากคัมภีร์อลังการะ โตเสยยฺ์ ฟิงให้ยินดี อนรุเปน อลุงกาเรน ด้วยคัมภีร์อลังการะอันเหมาะสม เอสฺ (สุทฺธมาคฺธิกานฺ) แก่ชนผู้รู้ภาษาบาลีอย่างเดียวทั้งหลายเหล่านั้น.

เพราะฉะนั้น (ข้าพเจ้าพระสังฆรักขิตมหาสามิเถระ) จึงมีความอุตสาหะขึ้นว่า ทำอย่างไรหนอ เราจะช่วยนักปราชญ์ผู้ขาดความรู้เรื่องอลังการะเหล่านี้ ให้พึงพอใจ ด้วยคัมภีร์อลังการะอันเหมาะสม แก่ท่านเหล่านี้ได้

อปี นาม : ชื่อแม่ไฉน, ไฉนหนอ, ทำอย่างไรหนอ, เห็นจะดี,

เห็นจะเป็นการดี, คงจะดี

ปริสฺสโม : ปริสฺสมนํ ปริสฺสโม ความอุตสาหะ (ปริ-สมฺ อุตฺสาเห+อ)

โทษของการไม่เล่าเรียนคัมภีร์

[๔] เยสํ น สญฺจิตา ปญฺญา'- เนกสตฺถนฺตโรจिता
สมฺโหมหพฺภาทตา'เวเต นาวพฺชฺชนฺติ กิณฺจิปิ.

ปญฺญา ความรู้ อเนกสตฺถนฺตโรจिता ที่ชำนาญในคัมภีร์อื่นเป็นอันมาก เยสํ (ชานนํ) อันชนทั้งหลายเหล่าใด น สญฺจิตา มิได้สั่งสมไว้, เอเต (ชนา) ชนทั้งหลายเหล่านั้น สมฺโหมหพฺภาทตา เอว ถูกความลุ่มหลงครอบงำแล้วนั้นเทียว น อวพฺชฺชนฺติ ย่อมไม่รู้ กิณฺจิปิ ซึ่งอะไรๆ.

ปัญญารอบรู้ในศาสตร์หลายแขนง ที่บุคคลเหล่าใดมิได้สั่งสมไว้ เมื่อถูกความลุ่มหลงบดบังแล้ว ย่อมไม่ล่วงรู้อะไรๆ ได้

เยสํ (ชานนํ)	เป็นจัญญูวิรัตดีใช้ในอรรถกัถตา
สญฺจิตา	สั่ง+จิ จเย+ต สั่งสมไว้
อนเนกสตฺถนฺตโรจिता	อนเนก-สตฺถ-อนฺตร-อฺจिता
สมฺโหมหพฺภาทตาเวเต	สมฺโหม-ห-อภิ-อาหตา+เอว+เอเต
กิณฺจิปิ	ไม่รู้โทษและวิธีแก้โทษ ไม่รู้คุณและรสในอสังการะ

ประโยชน์ของการเล่าเรียนคัมภีร์

[๕] กิ เตหิ ปาทสฺสฺสุสา เยสํ นตฺถิ ครุณิ'ห
เย ตปฺปาทรชฺกิณฺณา เตว สาธฺฐ วิเวกิโน.

ปาทสฺสฺสุสา การปรนนิบัติรับใช้ใกล้ชิดทำ ครุณิ ของครูทั้งหลาย นตฺถิ ย่อมไม่มี เยสํ (สิสฺสานํ) แก่ศิษย์ทั้งหลายเหล่าใด อิห (โลก) ในโลกนี้, กิ (ปโยชนํ) จะประโยชน์อะไร เตหิ สิสฺเสหิ ด้วยศิษย์ทั้งหลายเหล่านั้น, เย (สิสฺสา) ศิษย์ทั้งหลายเหล่าใด ตปฺปาทรชฺกิณฺณา เกือบกมลด้วยธูลีบาทของครูนั้น เต เอว (สิสฺสา) ศิษย์ทั้งหลายเหล่านั้นนั้นเทียว สาธฺฐ เป็นสัปปุรุษ วิเวกิโน ผู้มีปัญญาแยกแยะ (โหนฺติ ย่อมเป็น).

การปรนนิบัติรับใช้ครูอาจารย์อย่างใกล้ชิด มิได้มีแก่ศิษย์เหล่าใดในโลกนี้ จะมีประโยชน์อะไรด้วยศิษย์เหล่านั้น ส่วนศิษย์เหล่าใดแปดเปื้อนด้วยธูลีบาทของครูอาจารย์นั้น ศิษย์เหล่านั้นแล ย่อมเป็นคนดี มีปัญญาแตกฉาน

ปาทสฺสฺสุสา	ปาท (ปาทมฺุเล) ใกล้ทำ, สฺสุสา การปรนนิบัติรับใช้ การตั้งใจฟังคำสั่งสอน
ตปฺปาทรชฺกิณฺณา	มาจาก ต-ปาท-รช-โอภิณฺณา

โอภินุณา
วิเวกั

เกลือกกกล้วย, คลุกเคล้า, คลุกคลี
ผู้รู้จักแยกแยะดีชั่ว ผู้รู้คุณและโทษ

คุณโทสมสตุถณญ
อธิการโ วิมนุสสุ

ชโน วิภชเต กถั
รูปภโทยปลทุธิยั.
(กาวยาทรรศะ ๑/๑๘)

ชนผู้ไม่รู้ซึ่งคัมภีร์ จะจำแนกคุณและโทษได้อย่างไร ความสามารถในการเห็นรูปต่างๆ
ของคนตาบอดจะมีได้อย่างไร

สพพตถ สตุถโตเยว
ยั กโรติ วินา สตุถั

คุณโทสวิเวจนั
สาหสั กิมโตธิกั.
(อลังการฎีกา ๕)

การจำแนกคุณและโทษในทุกที่ มีได้ด้วยคัมภีร์เท่านั้น ความผลุนผลันอะไรยิ่งกว่า
การกระทำโดยปราศจากคัมภีร์ ยังมีอยู่หรือ

ความไม่น่าอัศจรรย์ของนักกวี

[๖] กพพนาฏกนิกุชิตต-
ยั กิณฺจิจิ รจนนุเต'ตั

เนตตจิตตดา กวิชชนา
น วิมฺหยกรั ปริ.

กวิชชนา กวีชนทั้งหลาย กพพนาฏกนิกุชิตตเนตตจิตตดา ผู้มีตาและจิตจดจ่อแล้ว
ในคัมภีร์กาพย์และคัมภีร์นาฏกะ รจนนุติ ย่อมรจนา (พนุถั) ซึ่งบทประพันธ์ ยั กิณฺจิจิ
ได้ทุกอย่าง, เอตั (พนุถั) บทประพันธ์นั้น วิมฺหยกรั เป็นบทประพันธ์อันทำความน่า
อัศจรรย์ ปริ อย่างยิ่ง น (โหติ) หาได้ไม่.

กวีชนผู้ฟังตาฝังใจไว้ในคัมภีร์กาพย์สันสกฤตและคัมภีร์นาฏกศาสตร์ สามารถร้อย
รจนับทประพันธ์ได้ทุกอย่าง บทประพันธ์ที่รจนาขึ้นนั้น ไม่นับว่ามีความพิศวงเลย (คนเก่ง
ทำได้ไม่น่าอัศจรรย์)

ความน่าอัศจรรย์ของนักกวี

[๗] เต'เยว ปฎิภาวนุโต
เยน โตเสนุติ วิณฺญู เย

โส'ว พนุโธ สวิมฺหโย
ตตถา'ปฺยา'วิหิตาทธา.

เย (ชนา) ชนทั้งหลายเหล่าใด อวิหิตาทธา ผู้ไม่ได้ทำความเอื้อเพื่อ ตตถ อปิ
(กพพนาฏเกสุ) ในคัมภีร์กาพย์และนาฏกะทั้งหลายแม้เหล่านั้น (สมานา) มีอยู่, เต เอว
(ชนา) ชนทั้งหลายเหล่านั้นนั้นเทียว ปฎิภาวนุโต ผู้มีปฏิภาณ วิณฺญู ยังวิณฺญูชนทั้งหลาย

โตเสนติ ย่อมให้ยินดี เยน (พหูเณ) ด้วยบทประพันธ์ใด, โส เอว พหูโธ บทประพันธ์นั้นนั้นแล สวิมฺหโย (โหติ) เป็นบทประพันธ์อันมีความน่าอัศจรรย์.

ส่วนชนเหล่าใด แม้ไม่เชื่อเพื่อในคัมภีร์กาพย์และคัมภีร์นาฎกะเหล่านั้น แต่สามารถยังวิญญูชนทั้งหลายให้ชื่นชมยินดีได้ ด้วยบทประพันธ์ใด บทประพันธ์นั้นนั้นแล นับว่ามีความพิศวงยิ่ง (คนไม่เก่งทำได้น่าอัศจรรย์)

นักกวีมีองค์ ๓

สภาววิกิ จ ปฏิภา

สุดญจ พหู นิมมลํ

อมนุโท จา'ภโยโค'ยํ

เหตุ โหติห พหูเณ.

(กาวยาทรรค ๑/๑๐๓)

ปฏิภาณอันเกิดขึ้นตามสภาพ การสดับมาอย่างแจ่มแจ้ง และความพยายามไม่ย่อท้อ นี่เป็นเหตุในการประพันธ์นี้

น วิชฺชติ ยชฺชปิ ปุพฺพวาสนา-

คุณานุพนฺธิ ปฏิภาณมพฺภุตํ

สุเตน วาจฺสุสฺสหนฺนุปาติตา

ธฺวํ กโรตฺยเวว กมฺปฺยฺนุคฺคหํ.

(กาวยาทรรค ๑/๑๐๔)

ถ้าปฏิภาณอันน่าอัศจรรย์ที่เคยสั่งสมไว้แต่ปางก่อนจะติดตามมาไม่มี แต่ถ้อยคำที่ได้สั่งสมไว้ด้วยการสดับและด้วยความอุตสาหะ ย่อมทำความอนุเคราะห์ได้อย่างใดอย่างหนึ่งได้โดยแท้

ประเภทของบทประพันธ์

[๘] พหูโธ จ นาม สทฺทตฺถา สหิตา โทสฺวชฺชิตา

ปชฺชคชฺชวิมิสฺถานํ

ภเวทนา'ยํ ติธา ภเว.

จ อนึ่ง สทฺทตฺถา ศัพท์และอรรถทั้งหลาย สหิตา อันมีความกลมกลืนกัน โทสฺวชฺชิตา อันปราศจากโทษ พหูโธ นาม ชื่อว่าบทประพันธ์, อยํ (พหูโธ) บทประพันธ์นี้ ติธา ภเว มี ๓ ประการ ภเวทนา โดยประเภท ปชฺชคชฺชวิมิสฺถานํ แห่งร้อยกรอง ร้อยแก้ว และร้อยรวมทั้งหลาย.

ศัพท์และเนื้อความที่กลมกลืนกัน และปราศจากโทษ ชื่อว่าบทประพันธ์ บทประพันธ์

นี้มี ๓ ประเภท คือ (๑) **ปัชชะ** (คาถาประพันธ์หรือร้อยกรอง) (๒) **คัชชะ** (จถณีย-
ประพันธ์หรือร้อยแก้ว) และ (๓) **วิมิสสะ** (ผสมกันทั้ง ๒ อย่าง หรือร้อยรวม)

คาถาประพันธ์ ๒ อย่าง

[๙] **นิพนฺโธ จา'นิพนฺโธ จ ปุณฺ ทฺวิธา นิรุปฺปเต**
ตํ ตฺว ปาเปนฺตย'ลฺงการา วินฺทณียตฺรตฺตณฺิ.

(ปชฺชมยพฺนฺโธ บทประพันธ์อันสำเร็จด้วยคาถา มยา อันเรา) นิรุปฺปเต จะแสดง
ปุณฺ อีก ทฺวิธา โดย ๒ อย่าง (อิติ) คือ **นิพนฺโธ จ** นิพนฺธะด้วย **อนิพนฺโธ จ**
อนิพนฺธะด้วย, **ตฺว** ส่วน **อลฺงการา** อลังการะทั้งหลาย **ตํ (พฺนฺธํ)** ยังบทประพันธ์นั้น
ปาเปนฺติ ย่อมให้ถึง **วินฺทณียตฺรตฺตณฺิ** ซึ่งความเป็นบทประพันธ์อันวิญญฺชนพึงยินดียิ่ง.

บทประพันธ์ที่เป็นคาถา ข้าพเจ้าจะแสดงไว้ ๒ อย่าง คือ **นิพนฺธะ** (คาถาประพันธ์
ที่มีเนื้อเรื่องต่อเนื่องกันไป เช่น มหาภาพรรมายณะ และคัมภีร์มหาวงศ์ เป็นต้น) และ
อนิพนฺธะ (คาถาประพันธ์ที่มีเนื้อเรื่องไม่ต่อเนื่องกัน เช่น ซาดก เป็นต้น) อลังการะทั้ง ๒
(คือสัททาลังการะหรือรสคำ และอรรถาลังการะหรือรสความ) จะทำให้บทประพันธ์นั้นถึง
ความเพริศพรึงน่ายินดียิ่ง

ความงดงามและไพเราะเพราะอลังการะ

[๑๐] **อนวชฺชํ มุขมฺโกช'- มนฺวชฺชา จ ภารตี**
อลฺงกตา ว โสภนฺเต กิ นฺ'เต นิรลฺงกตา.

มุขมฺโกชํ ดอกบัวคือใบหน้า **อนวชฺชํ** อันปราศจากความหม่นหมอง **ภารตี จ**
และถ้อยคำ **อนวชฺชา** อันปราศจากโทษ (๓ อย่าง) **อลฺงกตา** อันท่านประดับแล้วแล
โสภนฺเต ย่อมงดงามและไพเราะ, **เอเต (มุขํ จ** ใบหน้าด้วย **สทฺทตฺตา จ** ศัพท์และ
อรรถด้วย) เหล่านั้น **นิรลฺงกตา** อันบุคคลไม่ได้ประดับแล้ว **โสภนฺเต** จะงดงาม **กิ นฺ'**
ได้อย่างไร.

ดอกบัวคือใบหน้า อันปราศจากตำหนิ (มีสิ่วฝ้า เป็นต้น) และถ้อยคำอันปราศจาก
โทษ (๓ อย่าง คือ ปทโทษะ วากยโทษะ และวากยัตถโทษะ) ยังต้องประดับเพิ่มเติมความ
งามและความไพเราะให้อีก ทั้งใบหน้าและถ้อยคำเหล่านั้น เมื่อยังไม่ได้ประดับประดา จะ
งดงามและไพเราะขึ้นได้อย่างไร

คนรู้น้อยย่อมถูกเหยียดหยัน

[๑๑] **วินา ครูปเทสํ ตํ พาลอ'ลฺงกตฺตุมิจฺฉติ**
สมฺปาปุณฺเณ น วิญญฺหิ หสฺสภาวํ กถํ นฺ'โส.

พาลี คนมีความรู้น้อย อัจฉติ ย่อมปรารณา อลงกตตุ เพื่อจะประดับ ตั (मुख वा पन्ठ वा) ซึ่งใบหน้าหรือซึ่งบทประพันธ์นั้น คุรูปเทสั วินา เว้นซึ่งคำชี้แนะของครู, โส พาลี คนมีความรู้น้อยนั้น น สมฺปาปุณเ ไม่พียงถึง วิญญูหิ หสฺสภาวั ซึ่งความเป็นผู้อันวิญญูชนทั้งหลายเย้ยหยัน ถ้า นู ได้อย่างไรกัน.

คนมีความรู้น้อย ไม่ใส่ใจคำชี้แนะของครู ต้องการประดับใบหน้านั้น(ให้สวยงาม) หรือประดับบทประพันธ์นั้น(ให้ไพเราะ) จะไม่ถูกวิญญูชนเย้ยหยันได้อย่างไร

ตั้งชื่อคัมภีร์ว่าอสังการะ

[๑๒] **คนุโถปิ กวิวาจान'- มลงการปุปกาลโก**
ยาติ ตพพจนิยตตุ ตพโพหารูปจารโต.

คนุโถปิ แม้คัมภีร์ อลงการปุปกาลโก อันแสดงซึ่งอสังการะ กวิวาจานั แห่งคำของกวีทั้งหลาย ยาติ ย่อมถึง ตพพจนิยตตุ ซึ่งความเป็นคำอันพึงกล่าวด้วยอสังการะนั้น ตพโพหารูปจารโต โดยการกล่าวซึ่งอสังการะอันเป็นชื่อของสัททาลังการะเป็นต้นนั้น.

แม้คัมภีร์ที่แสดงหลักอสังการะแห่งถ้อยคำของนักกวี ก็ถึงความเป็นคัมภีร์ที่ควรกล่าวตามโวหารที่ใช้เรียกอสังการะนั้น

อสังการะ ๒ ประเภท

[๑๓] **ทวิปุปการา อลงการา ตตถ สทฺทตถเภทโต**
สทฺทตถา พนฺธนามา'ว ตัสซุชิตตทาวลิ.

ตตถ (อลงกาเร) ในคัมภีร์อสังการะนั้น อลงการา อสังการะทั้งหลาย ทวิปุปการา (โหนติ) มี ๒ ประเภท สทฺทตถเภทโต โดยประเภทแห่งศัพท์และอรรถ, สทฺทตถา ศัพท์และอรรถทั้งหลาย ตัสซุชิตตทาวลิ อันประดับด้วยอสังการะนั้นตามลำดับแห่งศัพท์และอรรถเหล่านั้น พนฺธนามา เอว (โหนติ) มีชื่อว่าบทประพันธ์นั้นเกี่ยว.

ในคัมภีร์อสังการะนั้น อสังการะมี ๒ อย่าง โดยแบ่งเป็นสัททาลังการะและอรรถาลังการะ ศัพท์และอรรถอันประดับด้วยอสังการะตามลำดับนั้น ชื่อว่าบทประพันธ์แล

ปริเฉทที่ ๑

โทสาวโพชะ

ความรู้โทษในบทประพันธ์

บทประพันธ์มีโทษ เหมือนหญิงสาวมีตำหนิ

- [๑๔] คุณาลงการสยุดตา อปี โทสลวงกิตา
ปลัสลียา น วิญญูหิ สา กญญา วีย ตาทิสี.

สา (ตทาวลิ) ลำดับแห่งศัพท์และอรรถนั้น คุณาลงการสยุดตา อปี แม้ประกอบด้วยคุณ (สัททาลังการะ) และอลังการะ (อรรถาลังการะ) โทสลวงกิตา (แต่) มีโทษเล็กน้อยเป็นตำหนิ วิญญูหิ อันผู้รู้ทั้งหลาย น ปลัสลียา ไม่ควรชมเชย ตาทิสี กญญา วีย เปรียบเหมือนหญิงสาวผู้เซ่นสน.

บทประพันธ์ที่เป็นลำดับแห่งศัพท์และอรรถนั้น แม้จะครบถ้วนด้วยสัททาลังการะ และอรรถาลังการะ แต่ยังมีโทษติดเป็นตำหนิอยู่เล็กน้อย บัณฑิตก็ไม่ชม เหมือนหญิงสาว แม้จะประดับประดาแล้ว แต่ยังเห็นลิวฝ้าปรากฏ ย่อมมีที่ติได้

ไร้โทษเพิ่มคุณ

- [๑๕] เดน โทสนิราโส มหุสุสาเหน สาธियो
นิทุโทสา สพพธา สา'ยั สคณา น ภเวยฺย กิ.

เดน เพราะเหตุนั้น โทสนิราโส เอว การละซึ่งโทษนั้นเทียว (วิญญูหิ) อันผู้รู้ทั้งหลาย สาธियो พึงให้สำเร็จ มหุสุสาเหน ด้วยความพยายามอย่างมาก, สา อัย (ตทาวลิ) ลำดับแห่งศัพท์และอรรถนั้น นิทุโทสา อันปราศจากโทษ สพพธา โดยประการทั้งปวง สคณา น ภเวยฺย ไม่พึงเป็นบทประพันธ์อันมีคุณ ก็ เลยหรือ.

ดังนั้น ควรพยายามละโทษให้สำเร็จ ด้วยความอุตสาหะอย่างใหญ่หลวง บทประพันธ์ที่ร้อยศัพท์และอรรถนั้น เมื่อปราศจากโทษทุกอย่างแล้ว จะไม่มีคุณได้อย่างไร

ไร้โทษสดขึ้น เหมือนหญิงสาวไร้ตำหนิ

- [๑๖] สา'ลงการวิยุดตาปี คุณยุดตา มโนหฺรา
นิทุโทสา โทสรหิตา คุณยุดตา วฐุ วีย.

สา (สททตถาวลิ) ลำดับแห่งศัพท์และอรรถนั้น อลงการวิยุดตาปี แม้ไม่ประกอบด้วยอรรถาลังการะ คุณยุดตา แต่ประกอบด้วยคุณคือความงาม นิทุโทสา ชื่อ

ว่าปราศจากโทษ **มโนหฺรา (โหติ)** ย่อมเป็นบทประพันธ์ที่จับใจ **วฐฺ วิย** เปรียบเหมือนหญิงสาว **โทสรหิตา** ผู้ปราศจากตำหนิ.

บทประพันธ์ที่ร้อยศัพท์และอรรถนั้น แม้ไม่มีอรรถาลังการะ (รสความ) แต่มีสัททาลังการะ (รสคำ) นับว่าปราศจากโทษ ย่อมเป็นที่ประทับใจ (ของผู้รู้) เปรียบเหมือนหญิงสาวผู้ไร้อำหนิ (ย่อมงดงาม)

โทษในบทประพันธ์ ๓ อย่าง

[๑๗] **ปเท วากุเย ตทตฺเถ จ โทสา เย วิวิธา มตา**
โสทาหรณฺเมเตสํ ลกฺขณํ กถยามยฺหํ.

เย โทสา โทษทั้งหลายเหล่านี้ วิวิธา อันมีประการต่างๆ ปเท ในบทวากุเย ในประโยค ตทตฺเถ จ และในเนื้อความของประโยคนั้น (วิญญูหิ) อันบัณฑิตทั้งหลาย มตา ฟังทราบ, อหํ ข้าพเจ้า กถยามิ จะกล่าว ลกฺขณํ ซึ่งสูตรโสทาหรณฺ พร้อมด้วยอุทาหรณ์ เอเตสํ (โทสานํ) ของโทษทั้งหลายเหล่านั้น.

บัณฑิตฟังทราบว่า ในบท ในประโยค และในเนื้อความของประโยคนั้น มีโทษเหล่านี้โดยอยู่ ข้าพเจ้าจะกล่าวสูตรพร้อมด้วยอุทาหรณ์ของโทษเหล่านั้น

ปะทะ หมายถึง บทที่มีนามวิภัตติและอาชยาดวิภัตติอยู่ท้าย ได้แก่ บท ๔

ปทํ จตฺตพฺพิธํ วุตฺตํ นามาชฺยาโตปสคฺคญจ
นิปาตญฺจาติ วิญญูหิ อสฺโส ชลฺวาทิ.
 (รูปสิทธิฎีกา. นามกณฺฐ)

ผู้รู้กล่าวว่า บทมี ๔ อย่าง คือ นาม อาชยาด อุปสัค และนิบาต เช่น ม้าวิ่งเร็วแน่นอน

ในบททั้ง ๔ นี้ **นาม อุปสัค นิบาต** มีนามวิภัตติอยู่ท้าย
อาชยาด มีอาชยาดวิภัตติอยู่ท้าย

วากยะ : **ประโยคที่มีบท ๔** รวมกันเข้า
 ที่ประชุมกันของบทที่มีนามวิภัตติและอาชยาดวิภัตติ อย่างน้อย ๒ บท

ตทตฺเถ : **เนื้อความของประโยค**

โทสะ วิ. : **ทุสฺสนฺติ รสา อลงฺการา จ เอเตหิติ โทสา.**

สิ่งที่ทำลายรสและอสังการะ ชื่อว่าโทษ

ปทโทษอุทเทศะ

- [๑๘] วิรุฑตถุณฺดรราชฺยตถุ- กิลิฏฺฐจฺานิ วิโรธิ จ
เนยฺยํ วิเสสนาเปกฺขํ หีนตฺถกั’มนตฺถกั’.

วากยโทษอุทเทศะ

- [๑๙] โทสา ปทาน วากฺยาน’- เมกตฺถํ ภคฺคฺริตฺติกั’
ตถา พฺยาภิณฺณคฺคามฺมานิ ยติหีนํ กมจฺจฺุตํ.
อติวฺตฺต’มเปตฺตถํ สพนฺธพฺรฺสุ ตถา.

วากยัตถโทษอุทเทศะ

- [๒๐] อปกฺกโมจิตฺยหีนํ ภคฺคฺริตฺติ สสัสมั’
คฺคามมํ ทฺฐจฺาลงฺกตฺติติ โทสา วากฺยตฺถนินฺสฺสิตฺตา.

แสดงโทษของบท ๘ อย่าง

โทสา โทษทั้งหลาย ปทานั’ แห่งบททั้งหลาย อิติ คือ วิรุฑตถุณฺดรราชฺยตถุ- กิลิฏฺฐจฺานิ วิรุฑตถุณฺดรโทษ อัจฉตถุโทษ และกิลิฏฺฐุโทษทั้งหลาย วิโรธิ วิโรธิโทษ เนยฺยํ เนยฺยโทษ วิเสสนาเปกฺขํ วิเสสนาเปกฺขโทษ หีนตฺถกั’ หีนตถุโทษ อนตฺถกั’ จ และอนตถุโทษ.

โทษของบท มี ๘ คือ วิรุฑตถุณฺดรโทษ อัจฉตถุโทษ กิลิฏฺฐุโทษ วิโรธิโทษ เนยฺยโทษ วิเสสนาเปกฺขโทษ หีนตถุโทษ และอนตถุโทษ

แสดงโทษของประโยค ๙ อย่าง

ตถา นอกจากนั้น โทสา โทษทั้งหลาย วากฺยานั’ แห่งประโยคทั้งหลาย อิติ คือ เอกตฺถํ เอกตถุโทษ ภคฺคฺริตฺติกั’ ภคฺคฺริตฺติโทษ พฺยาภิณฺณคฺคามฺมานิ พฺยาภิณฺณโทษและคฺคามมโทษ ยติหีนํ ยติหีนโทษ กมจฺจฺุตํ กมจฺจฺุตโทษ อติวฺตฺตํ อติวฺตฺตโทษ อเปตฺตถํ อเปตฺตถุโทษ สพนฺธพฺรฺสุ จ และพรวัอมทั้งพินฺธพฺรฺสุโทษ.

โทษของประโยค มี ๙ คือ เอกตถุโทษ ภคฺคฺริตฺติโทษ พฺยาภิณฺณโทษ คฺคามมโทษ ยติหีนโทษ กมจฺจฺุตโทษ อติวฺตฺตโทษ อเปตฺตถุโทษ และพินฺธพฺรฺสุโทษ

แสดงโทษของเนื้อความในประโยค ๖ อย่าง

ตถา นอกจากนั้น โทสา โทษทั้งหลาย วากฺยตฺถนินฺสฺสิตฺตา อันอาศัยเนื้อความ

ของประโยค อิติ คือ **อปกมมํ อปํกมมโทษ โอจิตยหีนํ โอจิตยหีนโทษ ภคฺครีติ ภคฺครีติโทษ สลฺสยํ สลฺสยโทษ คามมํ คามมโทษ ทฎฺจาลงฺกติ จ และทฎฺฐาลังกติ โทษ.**

โทษที่อาศัยเนื้อความของประโยค มี ๖ คือ **อปํกมมโทษ โอจิตยหีนโทษ ภคฺครีติ โทษ สลฺสยโทษ คามมโทษ และทฎฺฐาลังกติโทษ**

ปทโทษ โทษของบท มี ๘

๑. **วิรุทธัตถนตรโทษ** ใช้บทที่มีเนื้อความขัดแย้งกับความต้องการของผู้เขียน ใช้ศัพท์ที่มีเนื้อความตรงข้ามกับจุดมุ่งหมาย
๒. **อธยัตโทษ** ใช้บทที่มีเนื้อความเกินพอดี มีเนื้อความขยายเกินจริง คือบทวิเสสนะไม่เหมาะกับบทวิเสสยะ
๓. **กิลิฏฐโทษ** ใช้บทที่มีเนื้อความเศร้าหมอง คือใช้บทเข้าใจยาก
๔. **วิโรธโทษ** ใช้บทที่มีความผิดปรกติ โดยสถานที่ กาลเวลา และศิลปะ เป็นต้น
๕. **เนยยโทษ** ขาดบทเหตุ ทำให้เนื้อความคลุมเครือ คือจะต้องนำบทเหตุมาเติมลงในประโยค จึงจะทำให้เนื้อความชัดเจนขึ้น
๖. **วิเสสนาเปกขโทษ** มองหาบทวิเสสนะ คือต้องเพิ่มบทวิเสสนะเข้ามา จึงทำให้เนื้อความชัดเจน
๗. **หีนัตถโทษ** ใช้บทที่มีเนื้อความทราม คือใช้บทขยายไม่เหมาะสม ทำให้orrhด้อยค่าลง
๘. **อนัตถโทษ** ใช้บทที่ไม่มีเนื้อความ คือใช้บทที่ไม่มี ความหมาย

วากยโทษ โทษของประโยค ๙ อย่าง

๑. **เอกัตถโทษ** มีเนื้อความซ้ำกัน คือใช้บทที่มีเนื้อความเดียวกันในประโยค
๒. **ภคฺครีติโทษ** ผิดลำดับศัพท์นาม เป็นต้น
๓. **พยากิณณโทษ** มีบทในประโยคสับสน ทำให้แปลความยาก ไม่รู้บทไหนสัมพันธ์กับบทไหน
๔. **คามมโทษ** ใช้ภาษาหยาบ คือใช้คำพูดของชาวบ้านที่หยาบโลน
๕. **ยติหีนโทษ** ผิดยติ คือไม่เป็นไปตามยติในฉันทลักษณ์
๖. **กมฺจจุตโทษ** เสียลำดับเนื้อความของบท คือกล่าวผิดลำดับ
๗. **อติวุตตโทษ** ใช้ความหมายที่คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงตามที่ชาวโลกรู้กัน
๘. **อเปตัตถโทษ** ปราศจากการรวมเนื้อความพิเศษเข้าไว้ด้วยกัน
๙. **พันธฺวุธโทษ** มีภาษาหยาบกระด้าง เพราะใช้ชนิดอักษรมากเกินไป

วากยัตถ์โทสะ โทษในเนื้อความของประโยค ๖ อย่าง

๑. อปังกมโทษ เสียลำดับความ คือจัดเนื้อความก่อนหลังผิด
๒. โอจิตยหีนโทษ ขาดความเหมาะสม คืออวดคุณเกินไป
๓. ภาคครีติโทษ ผิดวิภัติ คือที่ควรใช้วิภัติเหมือนกันแต่กลับใช้ต่างกัน
๔. สสังสยโทษ มีความสงสัย คือใช้บทที่เข้าใจยาก หรือทำให้เข้าใจเนื้อความเป็นอย่างอื่น
๕. ความมโทษ ใช้ภาษาหยาบเหมือนคำของชาวบ้าน
๖. ทฎฐาลังกติโทษ ทำลายทั้งสัททาลังการะและอรรถาลังการะ

๑. ปทโทสนิทเทศะ

อธิบายโทษของบท ๘ อย่าง

๑.๑ วิรุทธัตถันตรโทสะ

บทมีโทษ เพราะใช้ศัพท์ที่มีเนื้อความตรงข้ามกับจุดมุ่งหมาย

[๒๑] วิรุทธตุณฺดรํ ตํ หิ ยสฺส'ณฺตโถ วิรุชฺฌติ
อธิปฺเปเต ยถา เมโฆ วิสฺโท สุขเย ชนฺ.

หิ เพราะเหตุนั้น อณฺตโถ เนื้อความอื่น ยสฺส ปทสฺส แห่งบทใด วิรุชฺฌติ ตรงข้าม อธิปฺเปเต ในเนื้อความที่ประสงค์เอา, ตํ ปทํ บทนั้น วิรุทธตุณฺดรํ ชื่อว่า วิรุทธัตถันตรโทสะ ยถา อุทาหรณฺ (อิติ) ว่า เมโฆ เมฆ วิสฺโท อันให้ซึ่งน้ำ ชนฺ ยัง ชน สุขเย ย่อมให้มีสุข.

เพราะฉะนั้น บทใดมีเนื้อความตรงข้ามกับเนื้อความที่ต้องการกล่าว บทนั้น ชื่อว่า วิรุทธัตถันตรโทสะ อุทาหรณฺว่า เมโฆ วิสฺโท สุขเย ชนฺ เมฆที่หลังน้ำฝน ยังหมู่ชนให้เป็นสุข

วิสฺโท : แปลว่า ให้น้ำ หรือ ให้พิช เป็นบทที่มีโทษ เพราะมีความหมายที่ตรงข้ามกัน (ดูวิธีแก้โทษ คาถา ๗๐-๗๑)

วิรุทธัตถันตรโทสะ : เมโฆ วิสฺโท สุขเย ชนฺ

วิรุทธัตถันตรโทสปริหาระ : กถํ นาม เมโฆยํ วิสฺโท สุขเย ชนฺ

๑.๒ อธฺยัตถโทสะ

บทมีโทษ เพราะใช้ศัพท์ที่มีเนื้อความเกินปรกติ

[๒๒] วิเสสฺย'มธิกํ เยนา'- ฤชฺชตุถ'เมตํ ภเว ยถา
โอมาสิตาเสสทิสฺโส ชชฺชิตไ'ยํ วิราชาเต.

วิเสสยํ บทวิเสสยะ อธิกํ โหติ มีบทเกิน เยน วิเสสเนน ด้วยบทวิเสสนะใด
 เอตํ วิเสสนํ บทวิเสสนะนั้น อธฺยตฺถ ภาเว มีชื่อว่าอธฺยตฺถโทษ. ยถา อุทาหรณํ อิติ
 ว่า อयํ ชฺชโชโต หิงห้อยตัวนี้ โภภาสิตาเสสทิสो ตัวมีทศทั้งหมดอันตนให้สว่างแล้ว
 วิราชาเต ย่อมเจิดจ้า (รุ่งเรือง).

บทวิเสสยะ มีบทวิเสสนะใด(ขยายเนื้อความ)เกิน(ความเป็นจริง) บทวิเสสนะที่เกิน
 มานั้น ชื่อว่าอธฺยตฺถโทษ เช่น โภภาสิตาเสสทิสो ชฺชโชโตยํ วิราชาเต หิงห้อยตัวน้อยนี้
 กระทบแสงส่องสว่างไปทุกทิศทุกทาง

โภภาสิตาเสสทิสो : ทำให้ทุกทิศสว่างไสวนั้น เป็นคุณของดวงจันทร์และดวง
 อาทิตย์ ไม่ใช่หิงห้อย จึงมีโทษ แก่โทษโดยเพิ่มคำว่า ก็ ภาเว (ดูวิธีแก้ คาถา ๗๒)

๑.๓ กิลิฏฐโทษะ

บทมีโทษ เพราะใช้ศัพท์ที่มีเนื้อความเศร้าหมอง

[๒๓] ยสฺส'ตถาวคโม ทุกฺโข ปกตฺยาทิวภาคโต
 กิลิฏฺจํ ตํ ยถา ตาย โส'ย'มาลิจฺจคฺยเต ปิยา.

อตถาวคโม การรู้ซึ่งเนื้อความ ยสฺส ปทสฺส ของบทใด ทุกฺโข โหติ เป็นสิ่งยาก
 ลำบาก ปกตฺยาทิวภาคโต ด้วยการจำแนกประเภทเป็นปรกติ(คือลิงค์และธาตุ)เป็นต้น,
 ตํ ปทํ บทนั้น กิลิฏฺจํ โหติ มีชื่อว่ากิลิฏฐโทษ. ยถา อุทาหรณํ โส อयํ (वल्लภ)
 สามีนั้น ตาย ปิยา อันภรรยา นั้น อาลิจฺจคฺยเต สวมกอดอยู่

บทใดรู้เนื้อความได้ยาก โดยการจำแนกออกเป็นปรกติลิงค์และธาตุเป็นต้น บทนั้น
 ชื่อว่ากิลิฏฐโทษ เช่น ตาย โส อयํ อาลิจฺจคฺยเต ปิยา (वल्लภาย) สามีนั้น อันภรรยา นั้น
 สวมกอดอยู่

ปิยา : มีโทษเพราะรู้ความหมายยาก (ดูวิธีแก้ คาถา ๗๓)

ยมกโทษะ

บทมีโทษ เพราะยมกเป็นต้น จัดเข้าในกิลิฏฐโทษ

[๒๔] ยํ กิลิฏฺจปทํ มนฺทา- ภិเชยฺยํ ยมกาทิกํ
 กิลิฏฺจปทโทเสว ตมฺปิ อนฺโต กรียติ.

ยํ (ปทํ) บทใด ยมกาทิกํ อันมียมกเป็นต้น กิลิฏฺจปทํ อันมีบทเศร้าหมอง
 มนฺทาภิเชยฺยํ อันมีเนื้อความน้อย (อตฺถิ) มีอยู่, ตมฺปิ (ปทํ) บทเมื่อนั้น กรียติ อันท่าน
 ย่อมทำ อนฺโต ในภายใน กิลิฏฺจปทโทเสว เหว ในโทษของบทอันเศร้าหมองนั้นเที่ยว

บทที่เป็นยมกเป็นต้นที่ไม่ชัดเจน มีเนื้อความน้อย ย่อมถูกจัดเข้าในกิลิฏฐปทโทษด้วย

มตยมกะ ยมกที่นักกวียอมรับ

[๒๕] **ปติตสทฺทฺรจิตํ** **ลิลิฏฺฐปทสนฺธิกํ**
ปสาทคฺคุณสํยุดตํ **ยมกํ มต'เมทิสํ.**

ยมกํ ยมก ปติตสทฺทฺรจิตํ อันท่านประพันธ์แล้วด้วยศัพท์ที่มีเนื้อความชัดเจน ลิลิฏฺฐปทสนฺธิกํ อันมีการเชื่อมบทที่สละสลวย ปสาทคฺคุณสํยุดตํ อันประกอบด้วยปสาทคุณ เอทิสํ เช่นนี้ (กวีหิ) อันนักกวีทั้งหลาย มตํ ปรารธนาแล้ว.

ยมกที่ประพันธ์ขึ้นด้วยศัพท์ที่ชัดเจน เชื่อมบทได้สละสลวย ประกอบด้วยปสาทคุณ เช่นนี้ (ดูคาถา ๑๑๙) นักกวีปรารธนาเอาแล้ว (ยอมรับ)

ติวิธยมก

ยมก ๓ ประการ

[๒๖] **อพฺยเปต'พฺยเปต'ณฺณ'** **มาวุดฺดาเนกวณฺณชํ**
ยมกํ ตณฺจ ปาทาน' **มาทิมชฺฌนฺตโคจฺรํ.**

ยมกํ ยมก อาวุดฺดาเนกวณฺณชํ อันเกิดจากอักษรมากที่กล่าวซ้ำกัน (ติวิธํ) มี ๓ ประการ (อิติ) คือ อพฺยเปตํ อพฺยเปตยมก พฺยเปตํ พยเปตยมก ณฺณํ จ และ ยมกอื่น, จ หนึ่ง ตํ ยมกํ ยมกนั้น มาทิมชฺฌนฺตโคจฺรํ มีที่ตั้งคือเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด ปาทานํ แห่งบาททั้งหลาย.

ยมกอันเกิดจากอักษรที่ซ้ำกันจำนวนมาก มี ๓ อย่าง คือ อพฺยเปตยมก (ยมกที่ไม่ถูกบทอื่นคั่น) พยเปตยมก (ยมกที่ถูกบทอื่นคั่น) และยมกอื่น (อุภยมิสสยมก ถูกบทอื่นคั่นบ้างไม่คั่นบ้าง) หนึ่ง ยมกนั้น ตั้งอยู่ในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดของบาทคาถาทั้งหลาย

อพฺยเปตปฺรมปาทาทยมก

ต้นบาทที่ ๑ เป็นยมกโดยไม่มีบทอื่นคั่น

[๒๗] **สุชฺนา'สุชฺนา สพฺเพ** **คฺุณนาปี วิเวกิโน**
วิเวกํ น สมายนฺติ **อวิเวกิชฺชนฺตฺติเก.**

สุชฺนา สัปบุรุษทั้งหลาย อสุชฺนา จ และอสัปบุรุษทั้งหลาย สพฺเพ ทั้งปวง วิเวกิโน อปี แม้มีความต่างกัน คฺุณน โดยคุณ น สมายนฺติ ย่อมไม่ถึง วิเวกํ ซึ่งความต่างกัน อวิเวกิชฺชนฺตฺติเก ในสำนักของชนผู้ไม่มีปัญญาแยกแยะ.

ชนทั้งหมด คือสัปบุรุษและอสัปบุรุษ แม้ต่างกันโดยคุณ ก็ไม่ถึงความต่างกันในสำนักของคนเขลา

อภัยเปตปฐมทุติยปาทาถียมก
ต้นบาทที่ ๑ และ ๒ เป็นยมกโดยไม่มีบทอื่นคั่น

[๒๘] กุสลา'กุสลา สพฺเพ ปพฺลา'ปพฺลา'ถวา
 โน ยาดา ยาว'โหสิตฺตํ สุขทุกฺขบุปฺทา ลีโย.

สพฺเพ ธมฺมา ธรรมทั้งหลายทั้งปวง กุสลา คือกุศล ปพฺลา อันมีกำลังมาก
 อดวา และ อกุสลา อกุศล อปพฺลา อันมีกำลังน้อย โน ยาดา ยังไม่ถึง โหสิตฺตํ
 ซึ่งความเป็นอโหสิกรรม ยาว เพียงใด สุขทุกฺขบุปฺทา ลีโย ฟังเป็นธรรมที่ให้ซึ่งความสุข
 และความทุกข์ ดาว เพียงนั้น.

ธรรมทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายกุศลมีกำลังมาก หรือเป็นฝ่ายอกุศลมีกำลังน้อย
 ตราบใดยังไม่เป็นอโหสิกรรม ย่อมให้ผลเป็นความสุขและความทุกข์อยู่ตราบนั้น

อภัยเปตปฐมทุติยตติยปาทาถียมก
ต้นบาทที่ ๑ ที่ ๒ และที่ ๓ เป็นยมกโดยไม่มีบทอื่นคั่น

[๒๙] สาทรํ สา ทรํ หนฺตุ วิหิตา วิหิตา มยา
 วฺนุทนา วฺนุทนามาน- ภาชเน รตนตฺตเย.

(ยา) วฺนุทนา การกราบไหว้ใด มยา อันเรา วิหิตา กระทำแล้ว สาทรํ พร้อม
 ด้วยความเคารพ รตนตฺตเย ในพระรัตนตรัย วฺนุทนามานภาชเน เป็นที่ตั้งแห่งการ
 กราบไหว้และความนอบน้อม, สา วฺนุทนา การกราบไหว้นั้น วิหิตา อันเป็นประโยชน์
 เกื้อกูลโดยพิเศษ หนฺตุ จงกำจัด ทรํ ซึ่งความเร่าร้อน.

การกราบไหว้อันเป็นประโยชน์เกื้อกูลยิ่ง ที่ข้าพเจ้าได้กระทำแล้วนั้น ด้วยความ
 เคารพในพระรัตนตรัย ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งการกราบไหว้และความนอบน้อม จงกำจัดความ
 เร่าร้อนด้วยเทอญ

อภัยเปตจตุกกปาทาถียมก
ต้นบาททั้ง ๔ เป็นยมกโดยไม่มีบทอื่นคั่น

[๓๐] กมลํ ก'มลํ กตฺตุ'- วนโท วนโท'มฺพริ
 สุคโต สุคโต โลกํ สหิตํ ส หิตํ กริ.

กมลํ ดอกบัว (โหติ) ย่อมมี อลํ กตฺตุ' เพื่อกะทำให้การประดับ กํ ซึ่งน้ำ,
 วนโท เมฆ วนโท อันให้ซึ่งการบำรุงรักษา โหติ ย่อมมี อลํ กตฺตุ' เพื่อกะทำให้การ
 ประดับ วมฺพริ ซึ่งท้องฟ้า, โส (ส) สุคโต พระสุคตพระองค์นั้น สุคโต ผู้เสด็จไปได้แล้ว
 กริ ทรงกระทำอยู่ หิตํ ซึ่งประโยชน์เกื้อกูล สหิตํ อันไพศาล โหติ ย่อมมี อลํ กตฺตุ'

เพื่อกระทำซึ่งการประดับ โลก ซึ่งโลก.

บัว มีไว้เพื่อประดับลำน้ำ เมฆฝนที่ให้การบำรุง มีไว้เพื่อประดับท้องฟ้า พระศาสดา ผู้เสด็จไปได้แล้วพระองค์นั้น ทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่กกุลอันไพศาลอยู่ มีไว้เพื่อประดับโลก

อภัยเปตยมกนอกนี้

[๓๑] อพฺยเปตาทิยมกสฺ- เส'โส เลโส นิทสฺสฺสฺโต
 เณฺยยานิ'มาเยว ทิสา- ย'ญฺยานิ ยมกานิปี.

เอโส เลโส ประเภทนี้ อพฺยเปตาทิยมกสฺส แห่งอภัยเปตยมกเป็นต้น (มยา) อันเรา นิทสฺสฺสฺโต แสดงไว้แล้ว, ยมกานิปี แม้ยมกทั้งหลาย อญฺยานิ อย่างอื่น (วิญญูหิ) อันผู้รู้ทั้งหลาย เณฺยยานิ พึงทราบ อิมาย เหว ทิสาย ตามนัยนี้นั้นเทียว.

ประเภทของยมก มีอภัยเปตยมกเป็นต้นนี้ ได้แสดงไว้แล้ว แม้ยมกอย่างอื่น ก็พึงทราบตามนัยนี้เหมือนกัน

ยมกมีจำนวนมาก

[๓๒] อจฺจนฺตพหฺว เตสํ เกทา สมฺเกทโยนิโย
 ตตฺถาปี เกจิ สฺกุรา เกจิ อจฺจนฺตทฺกุกรา.

เกทา ประเภททั้งหลาย เตสํ (ยมกาน) แห่งยมกทั้งหลายเหล่านั้น สมฺเกทโยนิโย ที่มีการเจือกันเป็นเหตุ อจฺจนฺตพหฺว มีมากอย่างยิ่ง, ตตฺถาปี (เกเทสุ) แม้ในประเภททั้งหลายเหล่านั้น เกจิ (ยมกา) ยมกทั้งหลายบางอย่าง สฺกุรา (อันบุคคล) ทำได้ง่าย เกจิ (ยมกา) ยมกทั้งหลายบางอย่าง อจฺจนฺตทฺกุกรา (อันบุคคล) ทำได้ยากยิ่ง.

ประเภทของยมกเหล่านั้น ส่วนมากจะผสมกัน ในจำนวนนั้น บางยมกประพันธ์ง่าย บางยมกประพันธ์ยากเหลือเกิน

สรุปเรื่องยมก

[๓๓] ยมกํ ตํ ปเหสี จ เน'กนฺตมธฺรานิ'ติ
 อฺเปกฺขิยนฺติ สพฺพานิ ลิสฺสฺสฺสฺทภยา มยา.

ตํ ยมกํ ยมกนั้น ปเหสี จ และปเหสี (คำปริศนา) เอกนฺตมธฺรานิ น (โหนฺติ) ไม่เป็นคำไพเราะโดยแท้, อิติ เพราะเหตุนั้น สพฺพานิ (ยมกปเหสีนิ) ยมกและปเหสีทั้งหลายทั้งปวง มยา อันเรา อฺเปกฺขิยนฺติ ย่อมเพิกเฉย ลิสฺสฺสฺสฺทภยา เพราะกลัวจะเกิดความลำบากแก่ศิษย์.

ยมกและปเหสีนั้น มิใช่คำไพเราะเสียเลย ดังนั้น ยมกและปเหสีทั้งหมด ข้าพเจ้าจะละไว้ก่อน ด้วยเกรงว่าศิษย์จะลำบาก

ปหะพี ๓ อย่าง

๑. กีฬาวินาทนะ	ใช้ความสนุกสนานผ่อนคลายความเบื่อหน่าย
๒. สัมปาธัญฐานมันตนะ	ใช้ปรึกษาในที่ที่มีผู้คนพลุกพล่าน
๓. พรพยาโมหนะ	ทำให้คนอื่นสับสน

๑.๔ วิโรธิตะ

บทมีโทษ เพราะใช้ศัพท์ผิดกาลเทศะเป็นต้น

[๓๔]	เทศกาลกลาโลก-	ฅายาคมวิโรธิตะ ยั
	ตัม วิโรธิตปะทัม เจต-	มุทาทรรณโต มุญฺ

ยั (ปะทัม) บทใด เทศกาลกลาโลกฅายาคมวิโรธิตะ (โหติ) เป็นบทผิดจากเทศะ กาละ กลา โลกะ ฅายะ และอาคมะ, ตัม (ปะทัม) บทนั้น (วิโรธิตปะทัม) ชื่อว่าวิโรธิตบท, จ หนึ่ง เอตัม วิโรธิตปะทัม วิโรธิตบทนั้น มุญฺ ปรากฏแล้ว อุทาทรรณโต โดยอุทาทรรณ.

บทใดผิดจากเทศะ (สถานที่) กาละ (กาลเวลา) กลา (นาฏศิลป์) โลกะ (ปรกติของโลก) ฅายะ (ความถูกต้องเหมาะสม) และอาคมะ (สาธกอ้างอิง) บทนั้นเป็นวิโรธิตบท และ วิโรธิตบทนั้น ปรากฏแล้วโดยอุทาทรรณ

วิโรธิตะ ๖ อย่าง

๑. เทศวิโรธิตะ ผิดสถานที่ มีในน้ำและบนบกเป็นต้น เช่นกล่าววว่า ดอกบัวเกิดบนบก ดอกมะลิเกิดในน้ำ ดวงอาทิตย์ขึ้นทิศตะวันตก ตกทิศตะวันออก (ดูวิธีแก้ คธา ๗๕)
๒. กาลวิโรธิตะ ผิดกาลเวลา กลางคืนเป็นกลางวัน กลางวันเป็นกลางคืน เช่น เห็นหมู่ดาว ในเวลากลางวัน (ดูวิธีแก้ คธา ๗๖)
๓. กลาวิโรธิตะ ผิดศิลปะการพ้องร่า ผิดท่าทาง ผิดจังหวะ ผิดทำนอง เช่น ร่าก็กล่าววว่า ร้อง ร้องกล่าววว่าร่า (ดูวิธีแก้คธา ๗๗)
๔. โลกวโรธิตะ ผิดปรกติของโลก เช่น ไฟเย็น แก่นจันทน์ร้อน ต้นประดูไม่มีแก่น ต้นละหุ่ง มีแก่น (ดูวิธีแก้ คธา ๗๘)
๕. ฅายวิโรธิตะ ผิดความสภาวะทางโลกและทางธรรม เช่น พราหมณ์เป็นกษัตริย์ กษัตริย์ เป็นพราหมณ์ รูปเป็นนาม นามเป็นรูป (ดูวิธีแก้ คธา ๗๙)
๖. อาคมวิโรธิตะ ผิดหลักฐานที่ยกมาอ้างอิง จากพระไตรปิฎกและคัมภีร์อื่นๆ เช่น กล่าวเอาเอง กลับบอกวว่าเป็นพระพุทธรพจน์ หรือมาจากคัมภีร์นั้น คัมภีร์นี้ (ดูวิธีแก้คธา ๘๐)

๑.๕ เนยยโทสะ

บทมีโทษ เพราะต้องนำศัพท์อื่นมาเพิ่มจึงทำให้เนื้อความชัดเจน

[๓๕] ย'ทปฺปตีต'มานีย วตฺตพฺพ' เนยย'มาหุ ต'
ยถา สพฺพปาปิ ธวลา ทิสสา โรจนฺติ รตฺติย'

ย' (ปท) บทใด อปฺปตีต' อันบุคคลไม่รู้ (อญญ) อานีย วตฺตพฺพ' อันท่านนำมาแล้วซึ่งบทอื่นพึงกล่าว, (โปรานา) อาจารย์ในกาลก่อนทั้งหลาย อาหุ กล่าวแล้ว ต' (ปท) ซึ่งบทนั้น เนยย' ว่าเป็นเนยยโทษ, ยถา อุทาหรณ์ (อิติ ว่า) สพฺพปาปิ ธวลา ทิสสา ทิศทั้งหลายอันชาวแม่ทั้งปวง โรจนฺติ ย่อมสว่าง รตฺติย' ในยามราตรี.

บทใดสองความไม่ชัดเจน ต้องนำบทอื่นมากล่าวด้วย โปรานาจารย์กล่าวบทนั้นว่าเป็นเนยยโทษ เช่น สพฺพปาปิ ธวลา ทิสสา โรจนฺติ รตฺติย' ทั่วทุกทิศ ชาวกระจำงในยามราตรี

ธวลา : มีโทษ เพราะไม่รู้ว่าจะเพราะเหตุอะไร (ดูวิธีแก้ คาถา ๘๑)

วิญญฺชน'ไม่ยกย่องเนยยโทษ

[๓๖] เน'ทิส' พหุ มญฺญนฺติ สพฺพเพ สพฺพตฺถ วิญฺญฺโน
ทูลลภา'วคฺติ สทฺท- สามตฺถียวิลงฺขินี.

สพฺพเพ วิญฺญฺโน วิญฺญฺชน'ทั้งหลายทั้งปวง น พหุ มญฺญนฺติ ย่อมไม่นับถือให้มาก (เนยย) ซึ่งเนยยโทษ อีทิส' เช่นนี้ สพฺพตฺถ พนฺธ ในบทประพันธ์ทั้งปวง, อวคฺติ ความเข้าใจ สทฺทสามตฺถียวิลงฺขินี อันเป็นเหตุข้ามซึ่งศัพท์และความเหมาะสมโดยปรกติ (บุคคล) อันบุคคล ทูลลภา' ไม่ได้รับ.

วิญฺญฺชน'ทั้งปวง ไม่ยกย่องเนยยโทษเช่นนี้ ในบทประพันธ์ทุกอย่าง เพราะความเข้าใจที่ขาดศัพท์และความเหมาะสม หามีไม่

๑.๖ วิเสสนาเปกขโทสะ

บทมีโทษ เพราะมองหาบทวิเสสนะไม่เห็น

[๓๗] ลียา วิเสสนาเปกฺข' ย' ต' ปตฺวา วิเสสน'
สาตฺถก' ต' ยถา ต' โส ภียโย ปสฺสติ จกฺขุนา.

ย' ต' (ปท) บทใด ปตฺวา ถึงแล้ว วิเสสน' ซึ่งบทวิเสสนะ สาตฺถก' (โหติ) เป็นบทอันเป็นไปกับด้วยเนื้อความ ต' ปท' บทนั้น วิเสสนาเปกฺข' (ลียา) มีชื่อว่าวิเสสนาเปกขโทษ ยถา อุทาหรณ์ ต' ของวิเสสนาเปกขโทษนั้น (อิติ คือ) โส (ปฺริโส) บุรุษนั้น ปสฺสติ มองดู ภียโย โดยยิ่ง จกฺขุนา ด้วยจักขุ.

บทใดใช้วิเสสนะ จึงจะมีเนื้อความชัดเจนได้ บทนั้นชื่อว่าวิเสสนาเปกขโทษ โทษนั้นมี อุทาหรณ์ว่า โส ภิกขุโย ปสฺสตี จกฺขนา เขาใช้สายตาจ้องมองดู

จกขนา : มีโทษ เพราะไม่รู้ว่าจ้องด้วยสายตาอย่างไร (ดูวิธีแก้ คาถา ๘๓)

๑.๗ หีนตถโทษ

บทมีโทษ เพราะทำบทวิเสสยะให้ต่ำลง

[๓๘] หีนํ กเร วิเสสฺยํ ยํ ตํ หีนตถํ ภเว ยถา
 นิบุปฺปิกตชฺชโชโต สมุเทติ ทิวากโร.

ยํ (บท) บทใด กเร พึงทำ วิเสสฺยํ ซึ่งบทวิเสสยะ หีนํ ให้ต่ำลง, ตํ (บท) บทนั้น หีนตถํ ภเว เป็นหีนตถโทษ ยถา อุทาหรณ์ (อิติ คือ) ทิวากโร ดวงอาทิตย์ นิบุปฺปิกตชฺชโชโต อันทำหิ่งห้อยให้หมดรังมี สมุเทติ ย่อมอุทัยขึ้น.

บทใดทำวิเสสยะให้ต่ำลง บทนั้นเป็นหีนตถโทษ เช่น นิบุปฺปิกตชฺชโชโต สมุเทติ ทิวากโร ดวงอาทิตย์ขึ้นพร้อมกับทำหิ่งห้อยให้หมดแสง

นิบุปฺปิกตชฺชโชโต : มีโทษ เพราะขยายน้อยเกินไป (ดูวิธีแก้ คาถา ๘๔)

๑.๘ อนัตถโทษ

บทมีโทษ เพราะไม่มีความหมาย เพียงแต่ใส่ให้เต็มบาท

[๓๙] ปาทปุรณมตฺตํ ยํ อนตฺถมิตฺติ ตํ มตฺตํ
 ยถา หิ วนฺเท พุทฺธสฺส ปาทปงฺเกรฺหฺมปิ จ.

ยํ (บท) บทใด ปาทปุรณมตฺตํ สักว่ายังบาทให้เต็ม ตํ (บท) บทนั้น มตฺตํ อันทำนรู้แล้ว อนตฺถํ อิติ ว่าอนัตถโทษ ยถา อุทาหรณ์ (อิติ ว่า) (อหํ) ข้าพเจ้า วนฺเท ถวายบังคม ปาทปงฺเกรฺหฺมปิ ซึ่งดอกบัวคือพระบาท พุทฺธสฺส ของพระพุทธเจ้า.

บทใดเป็นเพียงทำบาทให้เต็ม บทนั้นเรียกว่าอนัตถโทษ เช่น วนฺเท พุทฺธสฺส ปาทปงฺเกรฺหฺมปิ ข้าพเจ้าขอถวายบังคมบัวพระบาทของพระพุทธเจ้า (ดูวิธีแก้ คาถา ๘๕)

ในกาลานี้ บทที่ไม่มีอรรถคือ หิ อปิ (ปิ) จ

๒. วากุยโทสนิทเทศะ อธิบายโทษของประโยค ๙ อย่าง

๒.๑ เอกัตถโทสะ ประโยคมีโทษ เพราะใช้ศัพท์ที่มีเนื้อความเดียวกัน

สัททเอกัตถะ

[๔๐] สทฺทโต อตฺถโต วุตฺตํ ยตฺถ ภิกฺขุโยปี วุจฺจติ,
ต'เมกตฺถํ ยถา'ภาติ วาริทฺโ ทวาริทฺโ อยํ.

(วจนฺ) วุตฺตํ คำที่ท่านกล่าวมาแล้ว สทฺทโต โดยศัพท์ อตฺถโต และโดยอรรถ
วุจฺจติ ย่อมถูกกล่าว ภิกฺขุโยปี ให้ยิ่งขึ้นอีก ยตฺถ (วากุเย) ในวากุยะใด, ตํ วากุยะ
นั้น เอกตฺถํ ชื่อว่าเอกัตถโทสะ, ยถา อุทาหรณํ อยํ วาริทฺโ เมฆนี้ วาริทฺโ อันให้
ซึ่งน้ำ อาภาติ ย่อมเจ็ดจ้า.

คำที่กล่าวมาแล้วโดยศัพท์และอรรถ ถูกกล่าวซ้ำอีกในวากุยะใด วากุยะนั้น ชื่อว่า
เอกัตถะ เช่น อาภาติ วาริทฺโ วาริทฺโ อยํ เมฆที่ให้น้ำนี้ ย่อมรุ่งโรจน์

อัตถเอกัตถะ

[๔๑] ติตฺถิยงฺกุรพีชานิ ชหํ ทิฏฺฐิจิตฺตานิ'ห
ปสาเทติ ปสนฺนเน'โส มหามุณี มหาชเน.

(ยถา จ) อีกอุทาหรณ์หนึ่ง เอโส มหามุณี พระมหามุณีพระองค์นี้ ชหํ ทรงละ
อยู่ ทิฏฺฐิจิตฺตานิ ซึ่งมีจาทิฏฺฐิทั้งหลาย (๖๒) ติตฺถิยงฺกุรพีชานิ อันเหมือนเมล็ดพืชแห่ง
หน่อคือเด็ยรถีย์ อิห ในโลกนี้ มหาชเน ยังมหาชนทั้งหลาย ปสนฺนเน ผู้เลื่อมใส(ในตน)
ปสาเทติ ย่อมให้เลื่อมใส.

อีกอุทาหรณ์หนึ่ง พระมหามุณีพระองค์นี้ ทรงกำจัดทิฐิอันเป็นเมล็ดพันธุ์ของพวกเขา
เด็ยรถีย์ ในโลกนี้ ทรงยังมหาชนผู้เลื่อมใสให้เลื่อมใส (ดูวิธีแก้คาถา ๘๖)

๒.๒ ภัคฺครีติโทสะ ประโยคมีโทษ เพราะเรียงลำดับศัพท์ผิด

[๔๒] อารทฺธกุกฺกมวิจฺเฉทา ภคฺครีติ ภเว ยถา
กาปี ปญฺญา โกปี คุโณ ปกฺติปี อโห ตว.

ภคฺครีติ ภัคฺครีติโทสะ ภเว ย่อมมี อารทฺธกุกฺกมวิจฺเฉทา เพราะการขาดลำดับ
แห่งศัพท์นาม อันท่านพยายามแล้ว ยถา อุทาหรณํ ปญฺญา พระปัญญา ตว ของ

พระองค์ กาบิ เพียงไร **คุณ** พระคุณมีศีลเป็นต้น **ตว** ของพระองค์ **โกปิ** เพียงไร **ปกติปิ** แม้ปกติคือสภาวะ **ตว** ของพระองค์ **อิโห** นำอัศจรรย์.

เป็นภคครีดิโทษ เพราะขาดลำดับที่ท่านตั้งไว้แล้ว เช่น **กาบิ** **ปณญา** **โกปิ** **คุณ** **ปกติปิ** **อิโห** **ตว** พระปัญญาของพระองค์เพียงไร พระคุณของพระองค์เพียงไร ภาวะปรกติของพระองค์ก็นำอัศจรรย์

๒.๓ พยาภิณณโทษะ

ประโยคมีโทษ เพราะเรียงศัพท์ยุ่งเหยิง สัมพันธยาก

[๔๓] **ปทานํ** **ทพฺพนิกุเขปา** **พฺยาโมโห** **ยตุถ** **ชายติ**
ตํ **พฺยาภิณฺณนฺติ** **วิญญฺเหยยฺม** **ตทฺทาทฺรณํ** **ยถา.**

พฺยาโมโห ความฉงน **ชายติ** ย่อมเกิด **ยตุถ** ในวากยะใด **ทพฺพนิกุเขปา** เพราะการตั้งไว้ไม่ถูกตำแหน่ง **ปทานํ** แห่งบททั้งหลาย, **ตํ** วากยะนั้น **วิญญฺเหยยฺม** อันนักศึกษ่าพึงทราบ **พฺยาภิณฺณนฺติ** ว่าเป็นพยาภิณณโทษ **ตทฺทาทฺรณํ** อุทาหรณ์ของพยาภิณณโทษนั้น **ยถา** เป็นอย่างไร.

ความฉงนเกิดขึ้นในวากยะใด เพราะวางศัพท์ไว้ไม่ถูกตำแหน่ง วากยะนั้น พึงทราบว่า เป็น พยาภิณณโทษ มีอุทาหรณ์ดังนี้

อุทาหรณ์

[๔๔] **พหุคฺเณ** **ปณฺมติ** **ทฺชชฺชานนํ** **ปฺย** **ชโน**
หิตํ **ปมฺุทิต** **นิจฺจํ** **สฺคตํ** **สมนุสฺสรํ.**

อํ **ชโน** หมู่ชนนี้ **สมนุสฺสรํ** ผู้ระลึกถึงอยู่อย่างสม่ำเสมอ **พหุคฺเณ** ซึ่งพระพุทธานุคุณเป็นอันมากทั้งหลาย **ปมฺุทิต** ปลาบปลื้มแล้ว **ปณฺมติ** ย่อมน้อมกราบ **สฺคตํ** ซึ่งพระสุคต **หิตํ** ผู้ทรงเกื้อกูล **นิจฺจํ** เป็นนิตย์ **ทฺชชฺชานนํ** แม้แก่ทรชนทั้งหลาย (มีพระเทวทัตต์เป็นต้น).

ผู้นี้ เมื่อระลึกถึงพระพุทธานุคุณเป็นอันมากอยู่อย่างสม่ำเสมอ ก็ปลาบปลื้มใจ จึงน้อมกราบเนื่องนิตย์ซึ่งพระพุทธานุคุณเจ้าผู้ทรงเกื้อกูลแม้แก่พวกทรชน (ดูวิธีแก้ คาถา ๘๙)

๒.๔ คามมโทษะ

ประโยคมีโทษ เพราะใช้ภาษาชาวบ้านที่หยาบโลน

[๔๕] **วิสิญฺจวจนาเปตํ** **คามมํ** **ตฺย** **ภิมตํ** **ยถา**
กณฺเณ **กามยมานํ** **มํ** **น** **กามยสิ** **กึ** **นฺวิ** **ทํ.**

(วากุย์) ประโยค วิสิฏฺฐจวนาเปตํ อันปราศจากคำที่กล่าวอรรถพิเศษ (กวีหิ) อันกวีทั้งหลาย อภิमतํ รู้ดีแล้ว ความมํ อิติ ว่าเป็นความมโทษ ยถา อุทาหรณ์ (อิติ ว่า) กณฺเณ แนะสาวน้อย (ตุว) เธอ น กามยลิตี ย่อมไม่รัก มํ ซึ่งฉัน กามยมานํ ผู้รักอยู่ อิทิ (การณ) เหตุนี้ ก็ นุ อะไรหรือ.

ประโยคที่ปราศจากถ้อยคำอันสุภาพ ท่านรู้ว่าเป็นความมโทษ เช่น กณฺเณ กามยมานํ มํ น กามยลิตี ก็ นุ อิทิ สาวน้อยเอ๋ย เธอไม่รักฉันผู้หลงรักเธออยู่ นี่อะไรกัน (ดูวิธีแก้ คาถา ๙๑-๙๒)

คามมโทษะ (อีก)

ประโยคมีโทษ เพราะใช้ภาษาชาวบ้านที่หยาบโลน

[๔๖] ปทสนฺธานโต กิณฺจิตฺติ ทุปฺปตีติกรํ ภเว
ตมฺปิ คามม'นฺตฺย'ภิมตํ ยถา ยากฺวโต ปิยา.

กิณฺจิตฺติ (วากุย์) ประโยคบางอย่าง ทุปฺปตีติกรํ ภเว มีการทำความรู้ไม่ดี ปทสนฺธานโต เพราะการเชื่อมแห่งบท, ตมฺปิ (วากุย์) แม้ประโยคนั้น (กวีหิ อันกวีทั้งหลาย) อภิमतํ รู้ดีแล้ว ความมํ อิติ ว่าเป็นความมโทษ ยถา อุทาหรณ์ (อิติ ว่า) ปิยา หญิงคนรัก ยากฺวโต ของผู้มีเมถุน.

บางประโยคทำให้เข้าใจเนื้อความในทางไม่ดี เพราะเชื่อมบทไม่ดี ประโยคอย่างนั้น ก็เป็นความมโทษ เช่น ยากฺวโต ปิยา หญิงคนรักของผู้มีเมถุน

๒.๕ ยติหีนโทษะ

ประโยคมีโทษ เพราะผิดยติในฉันทยติ

[๔๗] วุตฺเตสุ สฺฐิตฺถฺจฺจาเน ปทจฺเจโท ภเว ยติ
ยํ ตาย หีนํ ตํ วุตฺตํ ยติหีนนฺติ, สา ปน.

ปทจฺเจโท การตัดซึ่งบท สฺฐิตฺถฺจฺจาเน ในที่อันท่านแสดงแล้ว (จาเน ในฐานะ สฺฐิตฺเต อันท่านแสดงแล้ว) วุตฺเตสุ ในฉันททั้งหลาย ยติ ภเว มีชื่อว่ายติ, ยํ วากุย์ ประโยคใด หีนํ ทราม ตาย (ยติยา) ด้วยยตินั้น, ตํ วากุย์ ประโยคนั้น (วิญญูหิ อันผู้รู้ทั้งหลาย) วุตฺตํ กล่าวแล้ว ยติหีนนฺติ ว่าเป็นยติหีนโทษ.

การตัดบทในที่ซึ่งท่านแสดงไว้ในฉันททั้งหลาย เป็นยติ ประโยคใดผิดพลาดเรื่องยติ ประโยคนั้นเรียกว่า ยติหีนโทษ

ยติ ๓ อย่าง

[๔๘] ยติ สพุพตฺถ ปาทนฺเต วุตฺตทุเฒ จ วิเสสโต
 ปุพฺพปาปราเนกฺวณฺณ- ปทมฺชฺเฒปิ กตฺถจฺจิ.

ปน ก็ สา ยติ ยตินั้น (ลिया) ฟังมี สพุพตฺถ ปาทนฺเต ในที่สุดของบาททั้งหมด วิเสสโต วุตฺตทุเฒ ในครึ่งแห่งคาถาโดยพิเศษ กตฺถจฺจิ ปุพฺพปาปราเนกฺวณฺณปทมฺชฺเฒปิ จ และแม้ในท่ามกลางแห่งบทอันมีอักษรมากทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลายบางแห่ง.

ก็ยตินั้น ควรมีในที่สุดบาทคาถาทุกบาท ในครึ่งคาถาที่ต่างกัน (๒ หรือ ๓ บาท) และบางแห่ง ก็มีในกลางบทที่มีคำยาวทั้งด้านหน้าและด้านหลัง

**ตตุโถทาหรณฺปจฺจุทาหรณานิ ยถา
 อุทาหรณฺญุกและอุทาหรณฺผิตในท่ามกลางบทนั้น**

[๔๙] ตํ นเม ลีรสา จามิ- กรวณฺณํ ตถาคตํ
 สกลาปิ ทิสสา ลีญจ- ติว โสณฺณรเสหิ โย.

โย (ตถาคโต) พระตถาคตพระองค์ใด ลีญจติ อิว เหมือนกับทรงรดอยู่ ทิสสา ซึ่งทิศทั้งหลาย สกลาปิ แม่ทั้งสิ้น โสณฺณรเสหิ ด้วยน้ำแห่งทองทั้งหลาย, (อหํ ข้า พระพุทธเจ้า) นเม ย่อมมอบน้อม ลีรสา ด้วยเคียวเกล้า ตํ ตถาคตํ ซึ่งพระตถาคต พระองค์นั้น จามิกรวณฺณํ ผู้มีวรรณะดุจทองจามิกร. (ดูอภิธาน คาถา ๔๘๘)

พระตถาคตพระองค์ใด ประหนึ่งว่า ทรงรดทิศทั้งสิ้นด้วยน้ำทอง ข้าพระพุทธเจ้า ขอกราบไหว้ พระตถาคตผู้มีวรรณะดุจทองพระองค์นั้น ด้วยเคียวเกล้า

ยติในบทสนธิ

[๕๐] สโร สนฺธิมุหิ ปุพฺพนฺโต วย โลเป วิภตฺติยา
 อญฺญถา ตว’ญฺญถา ตตฺถ ยาทฺเตสาทิ ปราทิ’ว.

โลเป เมื่อการลบ วิภตฺติยา แห่งวิภัตติ สนฺธิมุหิ ในบทสนธิ (สติ มีอยู่) สโร สระ ปุพฺพนฺโต วย (โหติ) เป็นเหมือนสระสุดท้ายของบทหน้า, ตฺ ส่วน อญฺญถา (สติ) เมื่อมีประการอื่น (สโร สระ โหติ ย่อมมี) อญฺญถา โดยประการอื่น ตตฺถ (ยติย) ใน ยตินั้น (อาเทโส) การอาเทศ ยาทฺเตสาทิ อันมีการอาเทศเป็น ย เป็นต้น ปราทิ อิว (โหติ) เป็นเหมือนอักษรต้นของบทหลัง.

เมื่อมีการลบวิภัตติในบทสนธิ สระ(ตัวต้นของบทหลัง) จะเป็นเหมือนสระตัวท้ายของ บทหน้า แต่ถ้าเป็นอย่างอื่น (คือไม่ลบวิภัตติ) ก็ตรงกันข้าม (คือสระตัวท้ายของบทหน้า จะเป็นเหมือนสระตัวต้นของบทหลัง) ในยตินั้น สระที่อาเทศเป็น ย เป็นต้น จะเป็นเหมือน อักษรตัวต้นของบทหลัง

ยติในนิบาตและอุปสัค

[๕๑] จาที ปุพฺพปทฺตฺตา ว นิจฺจํ ปุพฺพปทฺตฺติตา
 ปาทโย นิจฺจสมฺพนฺธา ปราทิว ปเรน ตฺ.

จาที (นิบาตา) นิบาตทั้งหลายมี จ เป็นต้น ปุพฺพปทฺตฺติตา อันอาศัยซึ่งบทหน้า
 นิจฺจํ แน่นอน ปุพฺพปทฺตฺตา อิว (โหนฺติ) เป็นเหมือนอักษรสุดท้ายของบทหน้า, ตฺ
 ส่วน ปาทโย (อุปสัคคา) อุปสัคทั้งหลายมี ป เป็นต้น นิจฺจสมฺพนฺธา อันเกี่ยวเนื่องกัน
 แน่นอน ปเรน กับบทหลัง ปราทิว อิว (โหนฺติ) เป็นเหมือนอักษรต้นของบทหลัง.

จ นิบาตเป็นต้น ต้องอยู่กับบทหน้าเสมอ เหมือนเป็นอักษรสุดท้ายของบทหน้า ส่วน
 ป อุปสัคเป็นต้น ต้องเนื่องกับบทหลังเสมอ เหมือนเป็นอักษรต้นของบทหลัง

สพฺพตฺโตทาหรณานิ ยถา อฺทาหรณฺในยติทั้งหมด

[๕๒] นเม ตํ สิริสา สพฺโพอ- ปมาตีตํ ตถาคตํ
 ยสฺส โลกคฺคตํ ปตฺตสฺ- โส'ปมา น หิ ยฺชชติ.

อุปมา การเปรียบเทียบ ยสฺส (ตถาคตฺสฺส) แห่งพระตถาคตพระองค์ใด ปตฺตสฺส
 ผู้ทรงถึงแล้ว โลกคฺคตํ ซึ่งความเป็นผู้เลิศในโลก น หิ ยฺชชติ ย่อมไม่สมควรนั้นเทียบ,
 (อหํ) ข้าพระพุทธเจ้า นเม ย่อมมอบน้อม ตํ ตถาคตํ ซึ่งพระตถาคตพระองค์นั้น
 สพฺโพอปมาตีตํ ผู้ทรงพ้นแล้วจากการอุปมาทุกอย่าง.

การจะนำพระตถาคตผู้ทรงถึงความเป็นผู้เลิศในโลกพระองค์ใดมาเปรียบเทียบ ย่อม
 ไม่สมควรเลย ข้าพระพุทธเจ้าขอมอบน้อมพระตถาคตพระองค์นั้น ผู้ทรงพ้นจากการอุปมา
 ทุกอย่าง

[๕๓] มุณินฺทํ ตํ สทา วนฺททา- มย'นฺนตฺมตีมฺตฺตมํ
 ยสฺส ปญฺญา จ เมตฺตา จ นิสฺสีมา'ติวิชฺฌมฺภาติ.

ปญฺญา จ พระปัญญาด้วย เมตฺตา จ พระเมตตาด้วย นิสฺสีมา อันไร้ขอบเขต
 ยสฺส (มุณินฺทสฺส) ของพระจอมมุนีพระองค์ใด ติวิชฺฌมฺภาติ ย่อมงดงามยิ่ง, (อหํ) ข้า
 พระพุทธเจ้า วนฺททามิ ย่อมกราบไหว้ ตํ มุณินฺทํ ซึ่งพระจอมมุนีพระองค์นั้น อนนฺตมตี
 ผู้มีพระปรีชาญาณอันไม่สิ้นสุด อุตฺตมํ ผู้ประเสริฐสุด สทา ในกาลทุกเมื่อ.

พระปัญญาคุณและพระเมตตาคุณอันไร้ขอบเขต ของพระจอมมุนีพระองค์ใด ช่าง
 งดงามยิ่ง ข้าพระพุทธเจ้า ขอกราบไหว้พระจอมมุนี ผู้มีพระปรีชาญาณไม่สิ้นสุด ผู้ประเสริฐ
 สุด พระองค์นั้น ทุกเมื่อ

ยติ ๕ อย่าง

๑. ยติในสนธิลวิภัตติ

สระตัวต้นของบทหลัง กลายเป็นสระตัวท้ายของบทหน้า

อุ. สฟุโ-ปมา

๒. ยติในสนธิไม่ลวิภัตติ

อักษรตัวท้ายของบทหน้า กลายเป็นอักษรตัวต้นของบทหลัง

อุ. ปตตสุ-โสปมา

๓. ยติในสนธิที่อาเทศเป็น ย

สังโยคที่มี ย กลายเป็นอักษรตัวต้นของบทหลัง

อุ. วนทา-มฺยมนฺตมตี

๔. ยติของ จ นิบาตเป็นต้น

อยู่กับบทหน้า เหมือนเป็นอักษรตัวสุดท้ายของบทหน้า

อุ. ปญญา จ เมตตา จ

๕. ยติของ ป อุปสัคเป็นต้น

อยู่กับบทหลัง เหมือนเป็นอักษรตัวต้นของบทหลัง

อุ. นิสฺสีมา, อติวิชมฺภติ

จาทีปาทีสุ ปจฺจุทาหรณานิ ยถา

อุทาหรณ์ผิดในนิบาตและอุปสัค

[๕๔] มหาเมตตา มหาปญญา จ ยตถ ปรมโทยยา
 ปณฺมามิ ชินฺตี ตํ ป- วรํ วรคฺณาลยํ.

มหาเมตตา พระมหาเมตตา มหาปญญา จ และพระมหาปัญญา ปรมโทยยา
 อันเจริญใจยิ่ง (โหนติ มีอยู่) ยตถ (ชิน) ในพระพุทธเจ้าพระองค์ใด, (อหํ
 ข้าพระพุทธเจ้า) ปณฺมามิ ย่อมมอบน้อม ตํ ชินฺตี ซึ่งพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ปวรํ
 ผู้ประเสริฐ วรคฺณาลยํ ผู้เป็นที่ตั้งแห่งคุณอันประเสริฐ.

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ทรงมีพระมหาเมตตาและพระมหาปัญญาอันเจริญใจยิ่ง,
 ข้าพระพุทธเจ้าขอมอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ประเสริฐ ผู้เป็นที่ตั้งแห่งคุณอัน
 ประเสริฐ

๒.๖ กมัจจุตโทสะ ประโยชน์โทษ เพราะผิดลำดับเนื้อความ

[๕๕] ปทตถกุกมโต มุตต์ กมัจจุต'มัท ยถา
เขตต์ วา เทหิ คาม์ วา เทลล์ วา มม โสภนั.

(ยัม วากุยัม ประโยคใด) มุตต์ พันแล้ว ปทตถกุกมโต จากลำดับแห่งเนื้อความของบท อิทัม (วากุยัม) ประโยคนี้ กมัจจุตฺ ซึ่งว่ากมัจจุตโทษ ยถา อุทาหรณ์ (อิตติ ว่า) (ตวั ทาน) เทหิ จงให้ เขตต์ วา ซึ่งนาหรือ คาม์ วา หรือซึ่งหมู่บ้าน เทลล์ วา หรือซึ่งดินแดน โสภนั อังงาม มม แก่ข้าพเจ้า.

ประโยคที่คลาดเคลื่อนไปจากลำดับเนื้อความของบทนี้ ซึ่งว่ากมัจจุตโทษ เช่น เขตต์ วา เทหิ คาม์ วา เทลล์ วา มม โสภนั โปรตให้นา หรือหมู่บ้าน หรือว่าดินแดน อังงามแก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด

๒.๗ อติวุตตโทสะ ประโยชน์โทษ เพราะกล่าวเกินจริง

[๕๖] โลกียตถ'มตีกุกนตัม อติวุตตัม มตัม ยถา
อติสมุพาท'มากาส- เมตติสุสา ถนชมุภเน.

(วากุยัม ประโยค) อตีกุกนตัม อันเกิน โลกียตถัม ซึ่งเนื้อความอันปรากฏในโลก มตัม อันกริรูแล้ว อติวุตตัม ว่าเป็นอติวุตตโทษ ยถา อุทาหรณ์ (อิตติ ว่า) อากาสัม ท้องฟ้า อติสมุพาทัม คับแคบเกินไป ถนชมุภเน เพราะการขยายออกแห่งถัน เอตติสุสา ของหญิงนั้น.

ประโยคที่มีเนื้อความเกินจริงของสิ่งในโลก ท่านเรียกว่าอติวุตตโทษ เช่น อติสมุพาทัม อากาสัม เอตติสุสา ถนชมุภเน เมื่อถันของหญิงนั้นขยายออก ท้องฟ้าเลยคับแคบ

๒.๘ อเปตตถโทสะ ประโยชน์โทษ เพราะไม่มีเนื้อความพิเศษ

[๕๗] สมุททายตถโต'เปตัม ตัม อเปตตถกัม ยถา
คาวิปุตโต พลีพทุโธ ตินัม ขาทิ ปิวี ชลัม.

(ยัม วากุยัม ประโยคใด) อเปตัม อันปราศจากแล้ว สมุททายตถโต จากเนื้อความโดยรวม, ตัม (วากุยัม) ประโยคนั้น อเปตตถกัม ซึ่งว่าอเปตตถโทษ ยถา อุทาหรณ์ (อิตติ ว่า) พลีพทุโธ โคพลิพัทธ (โคทรงพลัง) คาวิปุตโต ลูกของแม่โค ขาทิ เคี้ยวกินแล้ว ตินัม ซึ่งหญ้า ปิวี ต้มแล้ว ชลัม ซึ่งน้ำ.

ประโยคที่ปราศจากเนื้อความพิเศษโดยรวมนั้น ชื่อว่าอแปดตโทษ เช่น **คาวิปุตโต พลีพทุธ ดิณฺ ขาติ ปวี ชลฺ โคพลีพัทฺถฺลฺกฺของแมโค กินหญ้าแล้วดื่มน้ำ**

๒.๙ พันธผลุสโทษะ

ประโยคมีโทษ เพราะใช้คำกระด้างด้วยชนิดอักษร

[๕๘] **พฺนฺธฺ ฝรฺสฺตา ยตฺถ ตํ พฺนฺธฺฝรฺสฺ ยถา**
ขรา ขิลา ปริกฺชีณา เขตฺเต ชิตฺตํ ผลตฺย’ลฺ.

ฝรฺสฺตา ความกระด้าง **พฺนฺธฺ** ในบทประพันธ์ (อตฺถิ มีอยู่) **ยตฺถ** (วากฺเย) ในประโยคใด, **ตํ** (วากฺยํ) ประโยคนั้น **พฺนฺธฺฝรฺสฺ** ชื่อว่าพันธผลุสโทษ **ยถา** อุทาหรณ์ (อิตฺติ ว่า) **ขิลา** ต่อไม้ทั้งหลาย **ขรา** ที่แข็ง **ปริกฺชีณา** หมดไปแล้ว, (**พีชํ**) เมล็ดพีช (กสฺเกน อ้นชานา) **ชิตฺตํ** หวานแล้ว **เขตฺเต** ในนา **ผลติ** ย่อมเมล็ดผล (งอกงาม) **อลฺ** อย่างพอเพียง.

ประโยคที่มีประพันธ์แข็งกระด้างนั้น ชื่อว่าพันธผลุสโทษ เช่น **ขรา ขิลา ปริกฺชีณา เขตฺเต ชิตฺตํ ผลติ อลฺ** เมื่อต่อไม้ที่แข็งหมดไปแล้ว เมล็ดพีชที่หวานในนา ย่อมงอกงาม อย่างน่าพอใจ

๓. วากยัตถโทษนิตเทศะ

อธิบายเนื้อความของประโยคมีโทษ ๖ อย่าง

ลักษณะของวากยัตถโทษ

[๕๙] **เณยฺยํ ลกฺขณ’มนฺวตฺถ- วเสนา’ปกฺกมาทินิ**
อุทาหรณ’เมเตสฺ’- ทานิ สนฺทสฺสยา มย’หิ.

ลกฺขณํ ลักษณะ (วากฺยตฺถโทษานํ แห่งวากยัตถโทษทั้งหลาย) **อปกฺกมาทินิ** มีอุปกมโทษเป็นต้น **เณยฺยํ** อันบัณฑิตพึงทราบ **อนฺวตฺถวเสนา** โดยการคล้อยตามเนื้อความ, **อิทานิ** ในเวลานี้ **อหิ** ข้าพเจ้า **สนฺทสฺสยา มิ** จะแสดง **อุทาหรณํ** ซึ่งอุทาหรณ์ **เอเตสฺ** (โทษานํ) แห่งโทษทั้งหลายเหล่านี้.

ลักษณะของอุปกมโทษเป็นต้น พึงทราบว่า คล้อยตามเนื้อความ บัดนี้ ข้าพเจ้าจะแสดงอุทาหรณ์ของโทษเหล่านี้

๓.๑ อปังกมโทสะ

เนื้อความของประโยคมีโทษ เพราะเสียลำดับก่อนหลัง

ตตุถาปกุกม ยถา

ในวากยัตถโทษนั้น อปังกมโทษมีอุทาหรณ์ว่า

[๖๐] ภาวนาทานสีลานิ สมุมา สมุปาทิตานิ'ห
โภคสคฺคาทินิพฺพาน- สาธนา นิ น สํสโย.

ภาวนาทานสีลานิ ภาวนา ทาน และศีลทั้งหลาย (บุคฺคเลน อํนํบุคฺคล) สมุปาทิตานิ ให้สำเร็จแล้ว สมุมา โดยชอบ อิห (อตุตฺถาเว) ในอรรถภาพนี้ โภคสคฺคาทินิพฺพานสาธนา (โหนติ) เป็นกุศลที่ยังโลกียผลมีโภคทรัพย์และสวรรค์ เป็นต้น และโลกุตตรผลคือพระนิพพานให้สำเร็จ น สํสโย อย่างไม่ต้องสงสัย (สํสโย ความสงสัย น โหติ ย่อมไม่มี).

ภาวนา ทาน และศีล ที่บุคคลทำให้บริบูรณ์ดีแล้วในอรรถภาพนี้ ย่อมให้สำเร็จโภคสมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ อย่างไม่ต้องสงสัย

๓.๒ โอจิตยหีนโทสะ

เนื้อความของประโยคมีโทษ เพราะขาดความเหมาะสม

โอจิตยหีนํ ยถา

โอจิตยหีนโทษมีอุทาหรณ์ว่า

[๖๑] ปุชฌิยตโร โลเก อห'เมโก นิรนฺตรํ
มเยกสฺสมี คุณา สพฺเพ ยโต สมุทิตา อหุ.

สพฺเพ คุณา คุณทั้งหลายทั้งปวง สมุทิตา อหุ มีรวมกันอยู่แล้ว เอกสฺสมี มยิ ในเราคนเดียว ยโต เพราะเหตุใด, (ตโต) เพราะเหตุนั้น อหุ เรา เอกคนเดียว ปุชฌิยตโร (โหมิ) เป็นผู้ควรบูชาอย่างยิ่ง นิรนฺตรํ เป็นนิตย์ โลเก ในโลก.

คุณทุกอย่างรวมอยู่ในเราผู้เดียว เพราะเหตุนั้น เราผู้เดียวในโลกที่ควรบูชาให้ยิ่งอย่างต่อเนื่อง

ยถา จ

อีกอุทาหรณ์หนึ่ง

[๖๒] ยาจิต'หํ กถํ นาม น ทชฺชามยปิ ชีวิตํ
ตถापि ปุตฺตทาเนน เวธเต หทยํ มม.

อหิ เรา ยาจิโต ถูกขอแล้ว น ทชฺชามิ นาม ชื่อว่าจะไม่ให้ ชีวิต อปิ แม้
ซึ่งชีวิต ถ้า ได้อย่างไร, ตถาปิ แม้ถึงอย่างนั้น ททยิ ททยิ มม ของเรา เวธเต
ยอมห้วนไหว ปุตตทานเนน เพราะการให้ซึ่งบุตร.

เมื่อเราถูกขอ ชื่อว่าจะไม่ให้ไม่มีเลยแม้แต่ชีวิต แต่ใจเราก็ตั่นเพราะการให้ลูกเป็น
ทาน

๓.๓ ภัคครีติโทษะ

เนื้อความของประโยคมีโทษ เพราะผิดวิภัติ

ภคฺครีติ ยถา

ภัคฺครีติโทษะมีอุทาหรณ์ว่า

[๒๓] อิตถินิํ ทุชฺชานนญจ วิสุสาโส โนปปชฺชเต
วิเส สิงฺคิมฺหิ นทียํ โรเค ราชกุลมฺหิ จ.

วิสุสาโส ความไว้วางใจ อิตถินิํ จ ในสตรีทั้งหลายด้วย ทุชฺชานนํ จ ในคนชั่ว
ทั้งหลายด้วย วิเส จ ในยาพิษด้วย สิงฺคิมฺหิ จ ในสัตว์มีเขา มีเขี้ยว มีงาด้วย
นทียํ จ ในแม่น้ำด้วย โรเค จ ในอาการเจ็บป่วยด้วย ราชกุลมฺหิ จ ในราชสกุลด้วย
น อุปปชฺชเต ย่อมไม่สมควร.

ไม่ควรไว้วางใจในสตรี ทรชน ยาพิษ สัตว์มีเขา มีเขี้ยว มีงา แม่น้ำ ความเจ็บป่วย
และในราชตระกูล

๓.๔ สสังสยโทษะ

เนื้อความของประโยคมีโทษ เพราะทำให้สงสัย

สสังสยํ ยถา

สสังสยโทษะมีอุทาหรณ์ว่า

[๒๔] มุณินฺทจฺจนฺทิมาลอก- รสโลลวิโลจโน
ชโน'วุกฺกนฺตปฺนุโถ'ว โคปทสฺสนปีณฺโต.

ชโน ชน มุณินฺทจฺจนฺทิมาลอกรสโลลวิโลจโน ผู้มีนัยน์ตาอันหยาดเยิ้มเพราะความ
พอใจในรัศมีแห่งดวงจันทร์คือพระจอมมุนี อวุกฺกนฺตปฺนุโถ เอว ผู้มีทางอันก้าวลงแล้ว
นั่นเทียว โคปทสฺสนปีณฺโต โทติ เป็นผู้เอิบอ้อมเพราะได้เห็นพระรัศมี.

ชนผู้มีนัยน์ตาหยาดเยิ้มด้วยความพอใจแจ่มจันทร์คือพระจอมมุนี ขณะก้าวเท้าไป
ตามทาง ก็ยังมีใจเอิบอ้อมเพราะได้เห็นพระรัศมี

โคศัพท์ในคานานี้ ไม่รู้แปลว่าอะไร เพราะใช้ในอรรถ ๘ อย่าง

โค โคนเณ จินุทริเย ภูมยัม วจเน เจว พุทฺธิยัม
 อาทิจฺเจ รสฺมิณฺเจว ปานีเยปิ จ วตฺตเต
 อิมेषฺ อตฺเตสุ โคนเณ ติ- ปุมา จ อิตเร ปุมา.
 (นิตติ ปทมมลา ๓๙๖)

โคศัพท์เป็นไปในอรรถว่า วัว อินทรีย์ แผ่นดิน คำหรือศัพท์ ความรู้ ดวงอาทิตย์ รัศมี และแม่น้ำ, ในอรรถเหล่านั้น ในอรรถว่า วัว เป็นอิตถิลิงค์และปุงลิงค์, ในอรรถอื่น เป็นปุงลิงค์

๓.๕ คามมโทสะ

เนื้อความของประโยคมีโทษ เพราะใช้ภาษาหยาบ

[๖๕] วากฺยตฺถโต ทฺวปฺตฺติ- กรํ คามมํ มตํ ยถา
 โปโส วีริยวา โสยํ ปริ หนตฺวาน วิสฺสมิ.

(วจนํ ถ้อยคำ) ทฺวปฺตฺติกรํ อันทำให้รู้ได้ยาก วากฺยตฺถโต ตามเนื้อความของประโยค มตํ ถูกรู้แล้ว คามมํ ว่าเป็นคามมโทสะ ยถา อุทาหรณ์ (นิตติ ว่า) โสยํ โปโส บุรุษนั้น วีริยวา ผู้มีความเพียร หนตฺวาน ฆ่าแล้ว ปริ ซึ่งศัตรู วิสฺสมิ พักผ่อนแล้ว (หรือ โสยํ โปโส บุรุษนั้น วีริยวา ผู้มีน้ำเชื้อ หนตฺวาน เสพกามแล้ว ปริมาก วิสฺสมิ อ่อนเพลียแล้ว)

ถ้อยคำที่ทำให้รู้ได้ยากตามเนื้อความของประโยค เรียกว่าคามมโทสะ เช่น โปโส วีริยวา โสยํ ปริ หนตฺวาน วิสฺสมิ บุรุษผู้มีความพยายามนั้น ฆ่าศัตรูได้แล้วจึงพักผ่อนหรือบุรุษผู้มึน้ำเชื้อนั้น เสพกามมากเกินไปจึงอ่อนเพลีย

๓.๖ ทฎฐาลังกติโทสะ

เนื้อความของประโยคมีโทษ เพราะเสียอลังการะ

[๖๖] ทฎฐาลงฺกรณํ เตวตํ ยตฺถาลงฺการทฺวสนํ
 ตสฺสา'ลงฺการนิทฺเทเส รุป'มาวี ภวิสฺสติ.

ตุ ส่วน อลงฺการทฺวสนํ การเสียไปแห่งอลังการะ (อตฺถิ มีอยู่) ยตฺถ (วากฺย) ในประโยคใด, เตวตํ (วากฺย) ประโยคนี้ ทฎฐาลงฺกรณํ ชื่อว่าทฎฐาลังกรณโทสะ, รุปํ อุทาหรณ์ ตสฺส แห่งทฎฐาลังกรณโทสะนั้น ภวิสฺสติ จักมี อาวี แจ้งชัด อลงฺการนิทฺเทเส ในที่อธิบายแห่งอลังการะ

ส่วนประโยคใดเสียอสังการะ ประโยคนั้น ชื่อว่าทฎฐาลังการณโทษ, ทฎฐาลังการณโทษ นั้น จะมีอุทาหรณ์ปรากฏในนิเทศแห่งอสังการะ (ข้างหน้า)

อุยโยชนคาถา คำสั่งท้ายปริจเฉท

[๖๗]

กโต'ตร สงฺเขปนยา มยา'ยั
โทสาน'เมสํ ปวโร วิภาโค
เอโส'วลํ โปธยิตฺถุ กวินํ
ต'มตฺถิ เจ เขทกัรํ ปร'มปิ.

อัย วิภาโค การจำแนกนี้ ปวโร อันประเสริฐ เอสํ โทสานํ แห่งโทษทั้งหลาย เหล่านี้ มยา อันเรา กโต กระทำแล้ว อตร (ปริจเฉท) ในปริจเฉทนี้ สงฺเขปนยา โดยนัยสังเขป, เจ หากว่า ตปี (ทุสน) แม้โทษนั้น ปรํ อื่น เขทกัรํ อันทำให้ลำบาก อตฺถิ มีอยู่, เอโสว วิภาโค การจำแนกนี้นั้นเกี่ยว อลํ โหติ จะเป็นวิธีที่สามารถ กวินํ โปธยิตฺถุ เพื่อยังนักกวีทั้งหลายให้รู้ได้.

การจำแนกสำคัญๆ ของโทษเหล่านี้ ข้าพเจ้าเรียบเรียงไว้ในปริจเฉทนี้เพียงโดยย่อ หากยังมีโทษอื่นที่ทำให้ลำบากอีก การจำแนกนี้จะช่วยให้เหล่ากวีเข้าใจได้

อิติ สัมภักขิตมหาสามิวิริจิตเต สุโพธา ลงการ
โทสาวโพธา นาม ปจโม ปริจเฉท.

ปริจเฉทที่ ๑ ชื่อว่าโทสาวโพธา ในคัมภีร์สุโพธาลังการะ
ที่พระอาจารย์สังฆรักขิตมหาสามิเถระรจนาไว้ จบแล้ว

ปริจเฉทที่ ๒

โทสบริหาราวโพธะ

ความรู้วิธีแก้โทษในบทประพันธ์

ปฎิญา คำรับรอง

- [๖๘] กทาจิ กวิโกสลลลา วิโรธะ สกโลปยุ'ยั
โทสสงขุข'มตักุมมม คุณวีถิ วิคาหเต.
- [๖๙] เตน วุตตวิโรธาน'- มวิโรธะ ยถา ลียา
ตถา โทสบริหารา- วโพธ'ทานิ นียเต.

อัย สกโลปิ วิโรธะ โทษแม่ทั้งปวงนี้ อตักุมมม ล่วงพ้นแล้ว โทสสงขุขั ซึ่ง
การนับว่าโทษ วิคาหเต ย่อมหยั่งลง คุณวีถิ สุวีถิแห่งคุณ กวิโกสลลลา เพราะความ
ชำนาญของนักกวี กทาจิ ในบางคราว,

เตน เพราะเหตุนั้น อวิโรธะ ความไม่มีโทษ วุตตวิโรธานั แห่งโทษที่กล่าวมาแล้ว
ทั้งหลาย ลียา ฟิงมี ยถา โดยประการใด, โทสบริหาราวโพธะ ความรู้ซึ่งวิธีแก้โทษ
(มยา) อันข้าพเจ้า นียเต ย่อมนำมา อิทานิ ในคราวนี้ ตถา โดยประการนั้น.

บางครั้ง โทษทุกอย่างนี้ จะพ้นการนับว่าโทษ เข้าถึงวิธีแห่งคุณได้ เพราะความ
ชำนาญของนักกวี เพราะฉะนั้น ความไม่ผิดโทษดังกล่าว จะมีได้โดยประการใด ข้าพเจ้าจะ
นำความรู้วิธีการแก้โทษมาแสดงไว้ในที่นี้ โดยประการนั้น

โทสบริหารนิตเทศะ

อธิบายวิธีการแก้โทษทั้ง ๓ ประเภท

๑. ปทโทสบริหาระ

วิธีแก้ปทโทษ ๘ อย่าง

๑.๑ วิรุทธัตถันตรโทสบริหาระ วิธีแก้วิรุทธัตถันตรโทษ

ตตถ วิรุทธตถนตฺตรสฺส ปริหาโร ยถา

ในโทษทั้งหมดนั้น การแก้วิรุทธัตถันตรโทษ มีอุทาหรณ์ว่า

- [๗๐] วินุทนต์ ปากสาสินั สาสินั ทสฺสนา สุขั
ตํ กถํ นาม เมฆไ'ยั วิสโท สุขเย ชนั.

อัย เมฆเฆ เมฆนี้ วิสโท อันหลังซึ่งพิษ ตํ ชนั ยังชนนั้น วินุทนต์ ผู้ได้รับ สุขั
ซึ่งความสุข ทสฺสนา เพราะเห็น สาสินั ซึ่งข้าวสาสีทั้งหลาย ปากสาสินั อันมีรวงแก่

สุขเย ให้มีความสุข กถํ นาม ได้อย่างไร.

เมฆนี้ เมื่อหลังฝนพิษ จะทำให้ชนผู้กำลังได้รับความสุขจากการเห็นข่าวสาส์นนั้น ให้มีความสุขได้อย่างไรกัน

ยถา วา อิกอุทาหรณ์หนึ่ง

[๗๑] วินายโกปิ นาโคลิ โคตโมปิ มหามติ
ปณฺโฑปิ รสาเปโต จิตฺตา เม สามิ เต คติ.

(นัยที่ ๑) สามิ ข้าแต่เจ้านาย (ตุวํ ท่าน) วินายโกปิ แม้เป็นครุฑ นาโค เป็นนาค โคตโมปิ แม้เป็นโคประเสริฐ มหามติ เป็นผู้มียัญญามาก ปณฺโฑปิ แม้เป็นผู้มีรสหวาน รสาเปโต อสิ หรือเป็นผู้ปราศจากรส, คติ ความเป็นไป เต ของท่าน จิตฺตา นำอัครจรรยฺ เม แก่ข้าพเจ้า.

เจ้านาย ท่านแม้จะเป็นครุฑ เป็นนาค เป็นโคมงคล เป็นผู้มียัญญามาก แม้จะมีรสหรือปราศจากรสก็ตาม อากาโรของท่าน นำอัครจรรยฺแก่ข้าพเจ้า (แปลอย่างนี้มีโทษ)

(นัยที่ ๒) สามิ ข้าแต่พระพุทธเจ้า (ตุวํ พระองค์) วินายโกปิ ทรงเป็นผู้สั่งสอนสัตว์ นาโค เป็นผู้ปราศจากกิเลส โคตโมปิ เป็นผู้เกิดในโคตมโคตร มหามติ เป็นผู้มียัญญามาก ปณฺโฑปิ เป็นผู้ประเสริฐสุด รสาเปโต อสิ และเป็นผู้ปราศจากรสแห่งกาม, คติ ความเป็นไป เต ของพระองค์ จิตฺตา นำอัครจรรยฺ เม แก่ข้าพระองค์.

ข้าแต่พระพุทธเจ้า พระองค์ทรงเป็นผู้สั่งสอนสัตว์ เป็นผู้ปราศจากกิเลส เกิดในโคตมโคตร มียัญญามาก เป็นผู้ประเสริฐสุด และเป็นผู้ปราศจากรสแห่งกามแล้ว, ลีลาของพระองค์ นำอัครจรรยฺแก่ข้าพระองค์ (ผู้พบเห็น) (แปลอย่างนี้ไม่มีโทษ)

๑.๒ อรรถกถาทศปริหาระ วิธีแก้อรรถกถาโทษ

อรรถกถาสส ยถา อรรถกถาโทษมีอุทาหรณ์ว่า

[๗๒] กถํ ตาทิกุณาภาเว โลกํ โตเสติ ทุชฺชนโน
โสภาสิตาเสสทิโส ชุชฺโชโต นาม กิ ภาเว.

ตาทิกุณาภาเว เมื่อความไม่มีแห่งคุณคือความคงที่ (สติ มีอยู่) ทุชฺชนโน ทรชนโลกํ ยังชาวโลก โตเสติ จะให้ยินดี กถํ ได้อย่างไร, ชุชฺโชโต นาม ชื่อว่าหิ่งห้อย โสภาสิตาเสสทิโส ผู้ยังทิศทั้งปวงให้สว่าง ภาเว จะมี กิ อย่างไรเล่า.

เมื่อทรชนไม่มีคุณคือความคงที่ จะยังชาวโลกให้ยินดีได้อย่างไร เหมือนหิ่งห้อย จะทำทุกทิศทุกทางให้สว่างไสวได้อย่างไร

๑.๓ กิลิฏฐโทสบริหาระ วิธีแก้กิลิฏฐโทษ

[๗๓] ปเหฬิกาย'มารุหุหา น หิ ทุฏฐา กิลิฏฐตา
 ปิยา สุขา'ลึงคิต์ ก'- มาลึงคิติ นุ โน อิติ.

กิลิฏฐตา กิลิฏฐโทษ อารุหุหา อันท่านยกขึ้น ปเหฬิกาย ในปเหฬิ น หิ
 ทุฏฐา ไม่เป็นโทษ (ยถา อุทาหรณ์) อิติ ว่า สุขี ความสุข โน อาลึงคิติ จะไม่เรียงรัด
 กั ซึ่งใคร ปิยา อาลึงคิต์ ผู้อันภรรยาสุดที่รักกอดแล้ว นุ หรือ.

กิลิฏฐโทษ เมื่อนำมากล่าวเป็นปเหฬิ จะไม่เสียหาย เช่น ปิยา สุขี อาลึงคิต์ กั อา
 ลึงคิติ นุ โน ความสุขจะไม่ตราตรึงซึ่งใครๆ ผู้ถูกภรรยาสุดที่รักสวมกอดหรือ

แนะนำวิธีแก้ยมกในกิลิฏฐโทษ

[๗๔] ยมเก โน ปโยเชยฺย กิลิฏฐปท'มิจฺฉิตเต
 ตโต ยมก'มณฺณํ ตุ สพฺพ'เมตฺมยํ วีย.

(กวิ) นักกวี โน ปโยเชยฺย ไม่ควรประกอบ กิลิฏฐปท' ซึ่งปทที่รู้ยาก ยมเก ใน
 ยมก อิจฺฉิตเต อันนำปรารภณา, ตุ ส่วน สพฺพ' อณฺณํ ยมกั ยมกอื่นทุกอย่าง ตโต
 จากยมกที่มีกิลิฏฐโทษนั้น เมตฺมยํ วีย เป็นเหมือนมีกิลิฏฐโทษนั้น.

ไม่ควรประกอบบทที่เข้าใจยากไว้ในยมกที่ต้องการ เพราะยมกทั้งหมดก็สงเคราะห์
 เป็นกิลิฏฐโทษเหมือนกัน

๑.๔ วิโรธโทสบริหาระ วิธีแก้วิโรธโทษ

(๑) เทสวิโรธโน ยถา เทสวิโรธมีอุทาหรณ์ว่า

[๗๕] โโพธิสตุตฺตปฺปภาเวน ธเลปิ ชลชานฺนุ'หุ
 นุทฺตนฺตานี'ว สุจฺจิรา- วาสเกลสํ ตหี ชเล.

ชลชานฺนิ (ปุปฺผานิ) ดอกไม้ทั้งหลายที่เกิดในน้ำ นุทฺตนฺตานี อิว รวากะบรรเทาอยู่
 สุจฺจิราวาสเกลสํ ซึ่งความเมื่อยล้าเพราะการอยู่นานเกินไป ตหี ชเล ในน้ำนั้น อหุ ได้
 มีแล้ว ธเลปิ แม้นบกก โโพธิสตุตฺตปฺปภาเวน เพราะอาณาภาพของพระโพธิสัตว์.

ดอกไม้ที่เกิดในน้ำ ก็กลับขึ้นมาอยู่บนบก เหมือนกับจะผ่อนคลายความเบื่อหน่ายที่
 อยู่ในน้ำนั้นมาชั่วคราวนาน ที่เป็นเช่นนี้ เพราะอาณาภาพของพระโพธิสัตว์

(๒) กาลวิโรธโน ยถา กาลวิโรธมีอุทาหรณ์ว่า

[๗๖] มหฺนุภาวปิสุโน มุณีโน มนฺท'มารุโต
 สพฺพโศตฺก'มยํ วายิ ฐฺนฺนโต กุสุมํ สมํ.

ภพมาให้ (แก่สัตว์ทั้งหลาย) เพราะทรงมีสาระแห่งคุณอันใดใครๆ คาดไม่ถึง ข้าพระพุทธเจ้า จึงขอถวายความนอบน้อมแด่พระองค์

(๖) อากมวิโรธโน ยถา อากมวิโรธมีอุทาหรณ์ว่า

[๘๐] เนวา'ลปติ เกนาปี วจีวิญญตติโต ยติ
 สมฺปชานมุสวาทา ผุเสยยา'ปตติทุกกฏั.

ยติ พระภิกษุ เนว อาลปติปี แม้จะไม่พูด เกน กับด้วยใครๆ ผุเสยย สามารถ ต้อง อาปตติทุกกฏั ซึ่งอาบัติทุกกฏั สมฺปชานมุสวาทา เพราะรู้อยู่กลับกล่าวเท็จ วจีวิญญตติโต โดยวจีวิญญัตติ.

พระภิกษุแม้จะไม่พูดจากับใคร ก็สามารถต้องอาบัติทุกกฏัได้ เพราะเป็นสัมปชานมุสวาทา ทางวจีวิญญัตติ

๑.๕ เนยยโทสปริหาระ วิธีแก้เนยยโทษ

เนยยสุส ยถา เนยยะมีอุทาหรณ์ว่า

[๘๑] มรีจิจนุทนาเลป- ลามา สีตมรีจโน
 อีมา สพฺพปาปี ธวลา ทิสา โรจนติ นิพฺภรั.

อีมา ทิสา ทิศทั้งหลายเหล่านี้ สพฺพปาปี แม้ทั้งหมด ธวลา (หุตฺวา) เป็นสีขาว สกาว โรจนติ ย่อมสว่าง นิพฺภรั เจิดจ้า มรีจิจนุทนาเลปลามา เพราะได้รับซึ่งการ ลูบไล้ด้วยผงจันทน์คือแสงสว่าง สีตมรีจโน ของดวงจันทร์ซึ่งมีแสงเย็น.

แม้ทั่วทุกทิศก็ขาวสกลเจิดจ้า เพราะได้รับการลูบไล้ด้วยแป้งจันทน์คือแสงสว่าง ของดวงจันทร์ซึ่งมีแสงนวลเย็น

อีกอุทาหรณ์หนึ่ง

[๘๒] มโนนุรุษโน มารง- คนาสิงคารวิพฺภโม
 ชิเนนา'สมนุญญาโต มารสุส หทยานโล.

มารงคนาสิงคารวิพฺภโม การช่วยวนด้วยการโปรยเสน่ห์ของจิตามาร มโนนุรุษโน ที่ยังใจให้ยินดี ชิเนน อันพระพุทธเจ้า อสมนุญญาโต ไม่ทรงยินดีแล้ว หทยานโล กลับเป็นความร้อนรุ่มในใจ มารสุส ของพญามาร.

การช่วยวนเล่าโลมใจ ที่จิตามารแสดงด้วยสิงคารมารยา ไม่สามารถทำให้ พระพุทธเจ้าทรงยินดีได้ กลับเป็นไฟร้อนรุ่มอยู่ในใจของพญามารเสียเอง

๒. วากยโทสบริหาระ วิธีแก้วากยโทษทั้ง ๙ อย่าง

๒.๑ เอกัตถโทสบริหาระ วิธีแก้เอกัตถโทษ

[๘๖] ภยโกธปัสสาทิ วิเสโส ตาทิโส ยทิ
วตตุ กามิยเต โทโส น ตตเถกตถตาทโกโต.

ยทิ หากว่า วิเสโส ความพิเศษ ภยโกธปัสสาทิ มีความกลัว ความโกรธ และการสรรเสริญ เป็นต้น ตาทิโส อย่างนั้น (วิญญูหิ อันผู้รู้ทั้งหลาย) กามิยเต ย่อมปรารถนา วตตุ เพื่อกล่าว, โทโส โทษ เอกตถตาทโกโต อันท่านกระทำแล้วโดยความเป็นเอกัตถโทษ น (โหติ) ย่อมไม่มี ตตถ วิเสเส ในความพิเศษนั้น.

หากผู้รู้ต้องการกล่าวความพิเศษ คือ ความกลัว ความโกรธ ความสรรเสริญ เป็นต้น อย่างนั้น ถือว่าไม่มีเอกัตถโทษในความพิเศษนั้น

ถ้าใช้ศัพท์เหมือนกันหรือต่างกัน เป็นยวมโทษ ถ้าใช้ศัพท์เหมือนกันหรือเหมือนกัน เป็นเอกัตถโทษ แต่ในกรณีกล่าวคำที่เป็นอาเมทิตะในเวลากลัวเป็นต้น ถือว่าไม่เป็นเอกัตถโทษ

อาเมทิตะ ๑๑

๑. ภเย ในเวลาหวาดกลัว
เช่น สบไป สบไป ฐ ๑, โจโร โจโร โจร ๑
๒. โภธ ในเวลาโกรธ
เช่น วิชฌ วิชฌ แทน ๑, ปหฺร ปหฺร ตี ๑
๓. ปัสสาย์ ในการสรรเสริญ
เช่น สาธุ สาธุ ดีแล้ว ๑
๔. ตูริเต ในเวลารับแรง
เช่น คจฺจ คจฺจ ไป ๑, ลุนาหิ ลุนาหิ เกี้ยว ๑
๕. โภตุหฺเพ ในเวลาโกลาหล
เช่น อาคจฺจ อาคจฺจ มา ๑
๖. อจฺจเว ในเวลาอัศจรรย์
เช่น พุทฺโธ พุทฺโธติ จินฺตยฺนฺโต
รำพึงอยู่ว่า “พุทฺโธ พุทฺโธ”
๗. หาสฺ ในเวลาดีใจ
เช่น อภิกฺกมฺถายสฺมนฺโต อภิกฺกมฺถายสฺมนฺโต
ผู้มีอายุ เชิญก้าวไป ๑

- ๘. โสเก ในเวลาเศร้าโศก
เช่น กหํ เอกปุตตก, กหํ เอกปุตตก
ลูกน้อยคนเดียว (ของแม่) เจ้าอยู่ที่ไหน ๆ
- ๙. ปสาเท ในเวลาจิตใจเบิกบาน
เช่น อโห สุขํ อโห สุขํ สุขจริงหนอ ๆ
- ๑๐. ครหายํ ในเวลาดีเดียน
เช่น ปาโป ปาโป บาป ๆ
- ๑๑. สมมานเ ในเวลาชมชอบ
เช่น อภिरูปก อภिरูปก พ่อรูปหล่อ ๆ

ยถา อุทาหรณ์

[๘๗] สบโป สบโป อัย หนท นิวตตตุ ภวํ ตโต
ยทิ ชีวิตุกาโม'ลิตถิ ถมฺปสพปลิตถิ.

หนท อัย สบโป สบโป เฮี้ย นึ่งงู ยทิ ถ้าว่า (ตุวํ ท่าน) ชีวิตุกาโม อลิตถิ เป็น
ผู้ต้องการมีชีวิตอยู่, ภวํ ท่าน นิวตตตุ จงถอยห่าง ตโต จากงูนั้น, (ตุวํ ท่าน) อุป
สบปลิตถิ จะเข้าไปใกล้ ตํ ซึ่งงูนั้น ถมฺป ทำไม.

เฮี้ย นึ่งงู ถ้ายังไม่อยากตาย ต้องถอยห่างจากมัน จะเข้าไปใกล้มันทำไม

๒.๒ ภัคครีตโทสปริหาระ วิธีแก้ภัคครีตโทษ

ภคฺครีตโน ยถา อุทาหรณ์ของภัคครีตโทษ

[๘๘] โย โกปิ รุปาติสโย กนฺติ กापิ มโนหฺรา
วิลาสาติสโย โกปิ อโห พุทฺธมโหทยโ.

รูปาติสโย ความยิ่งแห่งพระรูป โย โกปิ สักปานใด, กนฺติ พระรัศมี มโนหฺรา
อันดีงดูดีใจ กापิ ปานใด, วิลาสาติสโย ความยิ่งแห่งความมดงาม โกปิ ปานใด, พุท
ธมโหทยโ ความเจริญยิ่งของพระพุทธเจ้า อโห นำอัศจรรย์.

พระรูปโฉมงามหยดย้อยปานใด พระรัศมีดีงดูดีใจปานใด พระสีลาองอาจยิ่งปานใด
ความสง่างามของพระพุทธองค์ ยิ่งนำอัศจรรย์

๒.๓ พยาภิณณโทสปริหาระ วิธีแก้พยาภิณณโทษ

[๘๙] อพฺยาโมหฺกรํ พนฺธํ อพฺยาภิณณํ มโนหฺรํ
อทฺฐรปทวินฺยาสํ ปลฺสันตติ กวิสฺสรา.

กวิสฺสรา สุดยอดแห่งกวีทั้งหลาย ปลฺสันตติ ย่อมสรรเสริญ พนฺธํ ซึ่งบทประพันธ์

อพฺยาโมหกริ อั้นไม่ทำให้เกิดความฉงน อพฺยาภิณฺณ อั้นไม่ลับสน มโนหริ อั้นดิ่งดูต
ใจ อทฺรูปทวินฺยาสิ อั้นมีการเชื่อมซึ่งบทที่ไม่ห่างกัน

ยอดกวีทั้งหลายพากันสรรเสริญบทประพันธ์ที่ไม่ทำให้มันงงลับสน มีความสละ
สลวยน่าอ่าน และเชื่อมบทไม่ห่างกัน

ยถา อุทาหรณ์

[๙๐] นิลุปลลาภํ นยน์ พนฺธุกรุจิโรธโร
นาสา เหมงกุโส เตน ชิโน'ยํ ปิยทสฺสโน.

นยน์ พระเนตร นิลุปลลาภํ งดงามเหมือนดอกบัวเขียว, อธโร ริมฝีพระโอษฐ์
พนฺธุกรุจิโร มีความงามดังสีดอกชบา, นาสา พระนาสิก เหมงกุโส โด่งเหมือนขอทอง
คำ, เตน เพราะเหตุนั้น อัย ชิโน พระพุทเจ้าพระองค์นี้ ปิยทสฺสโน (โหติ) เป็นผู้มึ
การเห็นอันน่ารัก.

พระเนตร(ดำ)ดังดอกบัวเขียว ริมฝีพระโอษฐ์(แดงระเรื่อ)ดังกลีบดอกชบา พระนาสิก
โด่งดังขอทอง เพราะฉะนั้น พระพุทเจ้าพระองค์นี้ จึงเป็นผู้น่ารักแก่ผู้พบเห็น

๒.๔ คามมโทสบริหาระ วิธีแก้คามมโทษ

[๙๑] สมติกฺกนฺตคามมตฺตํ กนฺตวาจาภิสงฺขตํ
พนฺธน์ รสเหตุตฺตา คามมตฺตํ อติวตฺตติ.

พนฺธน์ บทประพันธ์ สมติกฺกนฺตคามมตฺตํ อั้นมีคามมโทษที่ท่านละทิ้งแล้ว
กนฺตวาจาภิสงฺขตํ อั้นท่านประพันธ์ขึ้นด้วยคำอันน่าปรารถนา อติวตฺตติ ย่อมล่วงพ้น
คามมตฺตํ ซึ่งความเป็นคามมโทษ รสเหตุตฺตา เพราะความเป็นเหตุแห่งรส (มีสังการรส
เป็นต้น).

บทประพันธ์ที่ปราศจากคามมโทษแล้ว ท่านประพันธ์ขึ้นด้วยถ้อยคำที่น่าปรารถนา
ย่อมพ้นความเป็นคามมโทษ เพราะทำให้มีรสชาติ

ยถา อุทาหรณ์

[๙๒] ทฺุโนติ กามจฺณฺทาลอ โส มํ สทฺย นิตฺทโย
อิทิสํ พฺยสนาปนฺนํ สุชีปี กิ'มฺเปกฺขเส.

สทฺย นีที่รัก โส กามจฺณฺทาลอ ตัวจณฺทาลคือกามนั้น นิตฺทโย ไม่มีความการุณ
ทฺุโนติ ย่อมทำลาย มํ ซึ่งฉัน, ตฺวฺ เธอ สุชีปี แม้มีความสุข อฺเปกฺขเส ย่อมดูตาย มํ
ซึ่งฉัน พฺยสนาปนฺนํ ผู้ถึงความเลื่อม อิทิสํ เช่นนี้ ก็ ได้อย่างไร.

ที่รักจำ ตัวจณฺทาลคือกามนั้น ไม่ปราณีใคร มันแผดเผาฉันอยู่ ส่วนเธอพอมีความสุข
ก็ดูตายฉันผู้ถึงความอัปเภาเช่นนี้ ได้ลงคอ

๒.๕ ยติหีนโทษบริหาระ วิธีแก้ยติหีนโทษ

[๙๓] ยติหีนปริหาโร น ปุเน'ทานิ นียเต
 ยโต น สวณฺพเพคฺ์ เหฏฺฐจา เยตฺ วิจารณ์ฺ.

สวณฺพเพคฺ์ การชะงักในการฟัง น (อดีต) จะไม่มี ยโต เพราะเหตุใด, ยติหีน-
 ปริหาโร การแก้ซึ่งยติหีนโทษ (มยา อันเรา) น นียเต จะไม่นำมา อิทานิ ในเวลานี้
 ปุณ อีก ตโต เพราะเหตุนั้น, เยตฺ (ยติหีนโทษบริหารณฺ) การแก้ยติหีนโทษนี้ (มยา
 อันเรา) วิจารณ์ฺ แสดงไว้แล้ว เหฏฺฐจา ในปริจเฉทที่ ๑ ข้างล่าง.

การแก้ยติหีนโทษจะไม่นำมาแสดงในเวลานี้ อีก เพราะจะทำให้การติดตามฟังชะงัก
 ซ้อนั้น ได้แสดงไว้แล้วตั้งแต่ปริจเฉทแรกที่ผ่านมา (คาถา ๔๗-๕๔)

๒.๖ กมฺจจฺตุตโทษบริหาระ วิธีแก้กมฺจจฺตุตโทษ

กมฺจจฺตุตฺสฺส ยถา การแก้กมฺจจฺตุตโทษมีอุทาหรณ์ว่า

[๙๔] อุทฺทารจฺริโต'ลฺลิตฺติ ตฺวํ เตเน'ว'ราธนา ตฺวญฺจิ
 เทลฺลํ วา เทหิ คามํ วา เขตฺตํ วา มม โสภณํ.

ตฺวํ ท่าน อุทฺทารจฺริโต อลฺลิตฺติ เป็นผู้มีอัธยาศัยเอื้อเฟื้อ, เตเนว เพราะเหตุนั้นแล
 อารธนา ความปรารธนาดี (โหติ ย่อมมี) ตฺวญฺจิ ในท่าน, (ตฺวํ ท่าน) เทหิ โปรดให้
 เทลฺลํ วา ซึ่งดินแดนหรือ คามํ วา หรือซึ่งหมู่บ้าน เขตฺตํ วา หรือว่าซึ่งนา โสภณํ อัน
 งาม มม แก่ข้าพเจ้า.

ท่านเป็นผู้มีอัธยาศัยเอื้อเฟื้อ ฉะนั้น ในตัวท่านจึงมีแต่ความปรารธนาดี ขอท่าน
 โปรดให้ดินแดน หรือหมู่บ้าน หรือนาอันงาม แก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด

๒.๗ อติวุตฺตโทษบริหาระ วิธีแก้อติวุตฺตโทษ

อติวุตฺตฺสฺส ยถา การแก้อติวุตฺตโทษ มีอุทาหรณ์ว่า

[๙๕] มุณินฺทจฺนฺทสมฺภูต- ยโสราลิมฺรึจฺฉินฺ
 สกโล'ปฺย'ย'มากาสฺโส นา'วกาโส วิชฺมฺภเน.

อัย อากาสฺโส ท้องฟ้านี้ สกโลปิ แม้ทั้งสิ้น อวกาโส น โหติ ย่อมไม่มีช่องว่าง
 วิชฺมฺภเน เพราะการแผ่ไป มุณินฺทจฺนฺทสมฺภูตยโสราลิมฺรึจฺฉินฺ แห่งพระรัศมีกองเกียรติยศ
 อันปรากฏแล้วจากดวงจันทร์คือพระจอมมุนี.

ท้องฟ้าทั้งสิ้นนี้ ไม่มีช่องว่างเลย เมื่อพระรัศมีแห่งกองเกียรติยศอันปรากฏขึ้นจาก
 ดวงจันทร์คือพระจอมมุนีที่แผ่ไป (เป็นกัณฑ์คุณด้วย ๑๔๖)

๒.๘ อเปตตถโทสปริหาระ วิธีแก้อเปตตถโทษ

[๙๖] วากย์ พุยาปนุนจิตตานํ อเปตตถํ อนินุทิตํ
 เตนุ'มมตตาทิกานํ ตํ วจนา'ญญตฺร ทุสฺสติ.

วากย์ คำพูด พุยาปนุนจิตตานํ (ชานนํ) ของชนทั้งหลายผู้มีจิตแปรปรวน อนินุทิตํ ไม่ควรตำหนิ อเปตตถํ ว่าเป็นอเปตตถโทษ, เตน เพราะเหตุนั้น ตํ วากย์ คำพูดนั้น ทุสฺสติ ย่อมเสียไป, ญญตฺร เว้น วจนา จากคำพูด อุมมตตาทิกานํ (ชานนํ) ของชนทั้งหลายผู้วิกลจริตเป็นต้น.

คำของผู้มีจิตแปรปรวนวิกลจริตเป็นต้น ไม่ควรตำหนิว่าเป็นอเปตตถโทษ เพราะว่ คำนั้นใช้ไม่ได้

ยถา อุทาหรณ์คำพูดของคนบ้า

[๙๗] สมฺภูโท ปียเต โส'ย- มห'มชฺช ชฺรตฺุโร
 อิมะ คชฺชนฺติ ชีมฺมฺตา สกฺกสฺเส'รวาโณ ปิโย.

โส อัย สมฺภูโท น้ำทะเลนั้น (เกินจิ อันบางคน) ปียเต ย่อมดื่ม, อชฺช ในวันนี้ อหํ เรา ชฺรตฺุโร กระสับกระส่ายเพราะการเจ็บป่วย, อิมะ ชีมฺมฺตา เมฆทั้งหลายเหล่านี้ คชฺชนฺติ ย่อมคำราม, เอราโณ ช้างเอราวัณ สกฺกสฺส ของท้าวสักกะ ปิโย ช่างน่ารัก.

น้ำทะเลนั้นบางคนก็ดื่ม วันนี้เรากระสับกระส่ายเพราะเป็นไข้ ก็อนเมฆเหล่านี้ร้อง คำราม ช้างเอราวัณของพระอินทร์ก็น่ารัก

๒.๙ พันธมฺรุตโทสปริหาระ วิธีแก้พันธมฺรุตโทษให้เป็นสุขุมาลตาคุณ

[๙๘] สุขุมาลาวิโรธิตต- ทิตฺตภาวปฺปภาวิทํ
 พนฺธนํ พนฺธมฺรุต- โทสํ สํทฺฐสฺเยยฺย ตํ.

ตํ พนฺธนํ บทประพันธ์นั้น สุขุมาลาวิโรธิตตทิตฺตภาวปฺปภาวิทํ อันประกอบด้วย ความสุภาพอันไม่ตรงข้ามจากสุขุมาลตาคุณที่นุ่มนวล สํทฺฐสฺเยยฺย สามารถทำลาย พนฺธมฺรุตโทสํ ซึ่งพันธมฺรุตโทษ

บทประพันธ์ที่มีความสุภาพนุ่มนวล สามารถทำลายพันธมฺรุตโทษได้

ยถา อุทาหรณ์

[๙๙] ปสฺสนฺดา ฐฺปวิภวํ สุขฺณฺดา มธฺรํ คิรํ
 จรฺนฺติ สาธฺฐ สฺมฺพุทฺธ- กาละ เกฬิปรมฺมุชา.

สาธฺฐ คนดีทั้งหลาย ปสฺสนฺดา เห็นอยู่ ฐฺปวิภวํ ซึ่งความบริบูรณ์แห่งพระรูป

สุนนดา ฟังอยู่ มธูว์ คิริ ซึ่งพระดำรัสอันไพเราะ เกฬิปรมมุขา พากันหันหลังให้กับการเล่น จรนติ ย่อมประพฤติ (ธมฺมํ ซึ่งธรรม) สมฺพุทฺธกาเล ในเวลาที่มีพระชนม์อยู่แห่งพระสัมมาสัมพุทฺธเจ้า.

เมื่อสาธุชนเห็นความเอิบอímแห่งพระรูป ฟังพระสัทธรรมอันไพเราะ จึงพากันหันหลังให้การเล่นแล้ว ประพฤติธรรม ตลอดเวลาที่พระพุทฺธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่

๓. วากยัตถโทสบริหารนิตเทศะ

อธิบายวิธีแก้วากยัตถโทษทั้ง ๖ อย่าง

๓.๑ อป็กกมโทสบริหาระ วิธีแก้อป็กกมโทษ

อป็กกมสุส ยถา วิธีแก้อป็กกมโทษ มีอุทาหรณ์ว่า

[๑๐๐] ภาวนาทานสีลานิ สมฺมา สมฺปาทิตานิ’ห
 นิพฺพานโมคฺสคฺคาทิ- สาธนา นิ น สํสโย.

ภาวนาทานสีลานิ ภาวนา ทาน และศีลทั้งหลาย (ปุคฺคเลน อํนฺบุคฺคล) สมฺปาทิตานิ ให้สำเร็จแล้ว สมฺมา โดยชอบ อิห (อตุตฺตาเว) ในอัตภาพนี้ นิพฺพานโมคฺสคฺคาทิสานานิ (โหนฺติ) เป็นสิ่งยังโลกุตตรผลคือพระนิพพานและโลกียผลมีโมคฺชทรัพย์และสวรค์เป็นต้นให้สำเร็จ น สํสโย อย่างไม่ต้องสงสัย (สํสโย ความสงสัย น โหติ ย่อมไม่มี).

ภาวนา ทาน และศีล ที่บุคคลทำให้บริบูรณ์ดีแล้วในอัตภาพนี้ ย่อมให้สำเร็จนิพพาน สมบัติ โภคสมบัติ และสวรค์สมบัติ อย่างไม่ต้องสงสัย

ข้อควรเว้นในการแก้อป็กกมโทษ

[๑๐๑] อุทฺทฺธิจฺจวิสโย โภจิ วิเสโส ตาทิสโย ยทิ
 อนฺุทฺทฺธิจฺจสุ เนว’ตฺถิ โทโส กมฺวิลงฺขเน.

ยทิ หากว่า โภจิ วิเสโส ความพิเศษอย่างใดอย่างหนึ่ง ตาทิสโย เช่นนั้น อุทฺทฺธิจฺจวิสโย อํนฺมอรรทฺที่ทํานกล่าวไว้ก่อนเป็นที่ตั้ง (ลียา) ฟังมี (อตุตฺเตสุ) ในอรรถทั้งหลาย อนฺุทฺทฺธิจฺจสุ อํนฺทํานกล่าวไว้ภายหลัง, โทโส โทษ กมฺวิลงฺขเน ในการข้ามซึ่งลำดับ น เหว อตฺถิ ย่อมไม่มีนั้นเทียว.

ถ้าในเนื้อความที่กล่าวภายหลัง (นิตเทศ) มีความพิเศษอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งนำเอาเนื้อความที่กล่าวก่อน (อุทเทศ) มาเป็นที่ตั้งเช่นนั้น ถือว่าไม่มีโทษในการข้ามลำดับแล

ยถา อุทาหรณ์

[๑๐๒] กุสลา'กุสลํ อพฺยา- กต'มิจฺเจสุ ปจฺฉิมํ
 อพฺยากตํ ปากทํ น ปากทํ ปจฺมทฺวयฺ.

เอสุ (จิตฺเตสุ) บรรดาจิตทั้งหลายเหล่านี้ อิติ คือ กุสลํ กุสล อกุสลํ อกุสล
 อพฺยากตํ จ และอํพฺยากฤต อพฺยากตํ จิตที่เป็นอํพฺยากฤต ปจฺฉิมํ อย่างหลัง ปากทํ
 น (โหติ) เป็นสภาพไม่ให้ซึ่งผล, ปจฺมทฺวยฺ จิตสองอย่างแรก ปากทํ (โหติ) เป็นสภาพ
 ให้ซึ่งผล.

บรรดาจิตเหล่านี้ คือ กุสล อกุสล และอํพฺยากฤต อย่างหลังคืออํพฺยากฤตไม่ให้ผล
 สองอย่างแรกคือกุสลและอกุสलय่อมให้ผล

๓.๒ โอจิตยหีนโทสปริหาระ วิธีแก้โอจิตยหีนโทษ

[๑๐๓] สคฺฉนฺนา'วิกฺรณฺเน การณฺ สติ ตาทิเส
 โอจิตฺยหีนตาปตฺติ นตฺถิ ภูตตฺถสฺสโน.

การณฺ เมื่อเหตุ อวิกฺรณฺ อันทำให้แจ้ง สคฺฉนฺนํ ซึ่งคุณของตนทั้งหลาย
 ตาทิเส เช่นนั้น สติ มีอยู่, โอจิตฺยหีนตาปตฺติ การถึงซึ่งความเป็นโอจิตยหีนโทษ นตฺถิ
 ย่อมไม่มี ภูตตฺถสฺสโน แก่บุคคลผู้มีปรกติกถาว์ซึ่งคุณที่มีอยู่จริง.

เมื่อมีเหตุสมควรที่จะประกาศคุณของตนซึ่งมีอยู่เช่นนั้น บุคคลที่กล่าวอวดคุณที่มีอยู่
 จริง ไม่เป็นการต้องโอจิตยหีนโทษ

ตามความเหมาะสม

[๑๐๔] โอจิตฺยํ นาม วิญญฺเญยฺมํ โลเก วิชฺชาต'มาทฺรา
 ตตฺถ'ปเทสฺสปภาวา สุชฺชา กวิปฺงฺควา.

โอจิตฺยํ นาม ชื่อว่าความเหมาะสม วิชฺชาตํ อันปรากฏ โลเก ในโลก (วิญญฺหิ
 อันบัณฑิตทั้งหลาย) วิญญฺเญยฺมํ ควรรับรู้ อาทฺรา ด้วยความเอื้อเฟื้อ, สุชฺชา คนดี
 ทั้งหมด กวิปฺงฺควา ผู้เป็นยอดกวี อุตฺเทสฺสปภาวา เป็นบ่อเกิดแห่งคำแนะนำ ตตฺถ
 (โอจิตฺย) ในความเหมาะสมนั้น.

ชื่อว่าความเหมาะสมที่ปรากฏอยู่ในโลก ควรรับรู้ด้วยความเอื้อเฟื้อ คนดีที่นับว่าเป็น
 ยอดกวี เป็นแหล่งให้ความรู้ในเรื่องความเหมาะสมนั้น

คำแนะนำ

[๑๐๕] วิญญฺาโตจิตฺยวิกฺวา'- จิตฺยหีนํ ปฺริหเร
 ตโต'จิตฺยสฺส สฺมโปเส รสโปโส ลียา กเต.

(ปณฺฑิตฺโต บัณฺฑิตฺต) วิญญาโตจิตฺตยวิภโว ผู้มีความบริบูรณ์ด้วยโอจิตตคุณที่ตนรู้แล้ว ปรีหเร ควรหลีกเลี่ยง โอจิตตยหีนํ ซึ่งโอจิตตยหีนโทษ, สมโปเส เมื่อความเจริญโอจิตตยสุต แห่งโอจิตตยคุณ (ปณฺฑิตฺเตน อันบัณฺฑิตฺต) กเต กระทำแล้ว ตโต โดยการหลีกเลี่ยงโทษนั้น, รสโปเส ความเจริญด้วยรสคือความไพเราะอ่อนหวาน ลีลา ฟังมี.

ผู้มีความรู้ความชำนาญในโอจิตตยคุณ ควรหลีกเลี่ยงโอจิตตยหีนโทษ เมื่อเสริมโอจิตตยคุณให้มากขึ้นแล้ว จะบริบูรณ์ด้วยความไพเราะอ่อนหวาน

ยถา อุทาหรณ์

[๑๐๖] โย มารเสน'มาสุน'- มาสฺนุนวิชฺชุตฺสโว
 ตินายปิ น มณฺณตฺตล โส โว เทตฺต ชยํ ชิโน.

โย ชิโน พระพุทธเจ้าพระองค์ใด อาสฺนุนวิชฺชุตฺสโว ทรงมีงานฉลองซึ่งชัยชนะอันใกล้เข้ามาแล้ว น มณฺณตฺตล ไม่ทรงให้ความสำคัญ มารเสนํ ซึ่งกองทัพแห่งมารอาสฺนุนํ อันมาใกล้ ตินายปิ แม้กว่าเส้นหญ้า, โส ชิโน พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น เทตฺต โปรดให้ ชยํ ซึ่งชัยชนะ โว แก่ท่านทั้งหลาย.

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ทรงมีงานฉลองซึ่งอันใกล้เข้ามา ไม่ทรงให้ความสำคัญ กองทัพมารที่เข้ามาใกล้ยิ่งกว่าเส้นหญ้าเลย ขอพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น จงให้ชัยชนะแก่ท่านทั้งหลายเทอญ

๓.๓ ภัคฺคฺรีติโทสปริหาระ วิธีแก้ภัคฺคฺรีติโทษ

[๑๐๗] อารทฺตคตฺตูกมฺมาทิ- กมาติกฺกมลฺงฺฆเน
 ภคฺคฺรีติวิโรธ'ยํ คตี น กฺวา'ปิ วินฺทติ.

อารทฺตคตฺตูกมฺมาทิ กมาติกฺกมลฺงฺฆเน เมื่อการพ้นจากการข้ามซึ่งลำดับแห่งอรรถมีกัตตและกัมมะเป็นต้น อันท่านปรารภแล้ว (สติ มีอยู่) อัย ภคฺคฺรีติวิโรธ ภัคฺคฺรีติโทษนี้ น วินฺทติ ย่อมไม่ได้ คตี ซึ่งการตั้งอยู่ กฺวา'ปิ แม้ในที่ไหน.

เมื่อมีการพ้นไปจากการข้ามลำดับของอรรถมีกัตตาและกรรมเป็นต้นที่ท่านพยายามทำแล้ว ภัคฺคฺรีติโทษนี้ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ ไม่ว่าที่ไหน

ยถา อุทาหรณ์ (ฉฺฉฐฐวิภัตติ)

[๑๐๘] สุชนฺณณาน'มิตฺถินํ วิสุสาโส โน'ปปฺชชเต
 วิสสุส ลิงฺคิโน โรค- นทีราชกฺกุลสุต จ.

วิสุสาโส ความคุ้นเคย สุชนฺณณานํ ของคนชั่วทั้งหลาย เหล่าอื่นจากคนดี อิตฺถินํ ของหญิงทั้งหลาย วิสสุส ของยาพิษ ลิงฺคิโน ของสัตว์มีเขา โรคนทีราชกฺกุลสุต จ ของโรค แม่น้ำและราชตระกูล (มยา สทฺฐี กับด้วยเรา) น อุปปชชเต ย่อมไม่สมควร.

ไม่สมควรทำความสนิทสนมกับคนชั่ว ผู้หญิง ยาพิษ สัตว์มีเขา มีเขี้ยว มีงา โครร้าย
แม่น้ำ และราชตระกูล

ยถา อุทาหรณ์ (สัตตมีวิภัตติ)

[๑๐๙] เกสชเช วิหิตเต สุธุช- พุทฺธาภิรตนตฺตเย
ปสาท'มาจเร นิจฺจํ สชฺชเน สคฺเณปิ จ.

(สปปุริโส สัปปุรุษ) อาจเร ควรประพฤติ ปสาท ซึ่งความเลื่อมใส วิหิต
เกสชเช ในยาอันหมอปรงแล้ว สุธุชพุทฺธาภิรตนตฺตเย ในพระรัตนตรัยมีพระพุทธเจ้าผู้
บริสุทธิ์เป็นต้น สชฺชเน ในคนดี สคฺเณปิ จ และแม้ในบุคคลผู้มีคุณ นิจฺจํ เป็นนิตย.

ควรสร้างความเชื่อมั่นไม่เสื่อมคลาย ในยาที่หมอปรงแล้ว พระรัตนตรัยมี
พระพุทธเจ้าผู้บริสุทธิ์เป็นต้น คนดี และคุณของตน

๓.๔ สสังสยโทสปริหาระ วิธีแก้สสังสยโทษ สสังสยสุส ยถา วิธีแก้สสังสยโทษ มีอุทาหรณ์ว่า

[๑๑๐] มุณินทจนุทิมาลอก- รสโลลวิโลจโน
ชโน'วกุกนตฺปนุโถ'ว รติทสฺสนปีณิตโต.

ชโน ชน มุณินทจนุทิมาลอกรสโลลวิโลจโน ผู้มีนัยน์ตาอันหยาดเยิ้มเพราะความ
พอใจในรัศมีแห่งดวงจันทร์คือพระจอมมุนี อวกุกนตฺปนุโถ เอว ผู้มีทางอันก้าวลงแล้ว
นั้นเทียว รติทสฺสนปีณิตโต (โหด) เป็นผู้เอิบอ้อมเพราะได้เห็นพระรัศมี.

ชนผู้มีนัยน์ตาหยาดเยิ้มด้วยความพอใจแจ่มจันท์คือพระจอมมุนี ขณะก้าวเท้าไป
ตามทาง ก็ยังมีใจเอิบอ้อมเพราะได้เห็นพระรัศมี

คำที่ไม่เป็นสสังสยโทษ

[๑๑๑] สสังสยเย'ว ยํ กิณฺจิจิ ยทิ กิสาทิเหตุนา
ปยุชฺชเต น โทโส'ว สสังสยสมฺปิโต.

ยทิ หากว่า ยํ กิณฺจิจิ (ปทำ) บททุกอย่าง ปยุชฺชเต ย่อมถูกประกอบ สสังสย
เอว เพื่อให้เกิดความสงสัยนั้นเทียว กิสาทิเหตุนา เพราะเหตุมีความต้องการเล่นเป็นต้น,
โทโส โทษ สสังสยสมฺปิโต อันถึงพร้อมด้วยความสงสัย น (โหด) เอว ย่อมไม่มีนั้น
เทียว.

หากบททุกอย่างถูกประกอบไว้เพื่อให้เกิดความสงสัย เพราะต้องการเล่น ย่อมไม่
เป็นสสังสยโทษแล

ยถา อุทาหรณ์ (ปเหพี-ปริศนา)

[๑๑๒] ยາเต ทุตฺติยํ นิลยํ คุรุมาหิ สกเคหโต
 ปาปุณเอยยาม นียตํ สุข'มชฺฌยนาทินา.

(นัยที่ ๑) คุรุมาหิ เมื่อครู ยາเต ออกไปแล้ว สกเคหโต จากเรือนของตน
 ทุตฺติยํ นิลยํ สู้เรือนหลังที่ ๒ (มยํ เราทั้งหลาย) ปาปุณเอยยาม ฟังถึง สุข' ซึ่งความ
 สุข อชฺฌยนาทินา ด้วยกิจมีการท่องเที่ยวเป็นต้น นียตํ แน่นอน.

เมื่อครูออกจากเรือนของตนไปสู่เรือนหลังที่ ๒ พวกเราควรถึงความสุขด้วยการท่องเที่ยว
 นียตํ เป็นต้นอย่างแน่นอน

(นัยที่ ๒) คุรุมาหิ เมื่อดาวพฤษ์ ยาเต โคจรไปแล้ว สกเคหโต จากเรือนหลัก
 คือราศีธนูและราศีมีน ทุตฺติยํ นิลยํ สู้เรือนจรที่ ๒ คือราศีมังกรและราศีเมษ (มยํ เรา
 ทั้งหลาย) ปาปุณเอยยาม ฟังถึง สุข' ซึ่งความสุข อชฺฌยนาทินา ด้วยกิจมีการเรียน
 มนตํ เป็นต้น นียตํ แน่นอน.

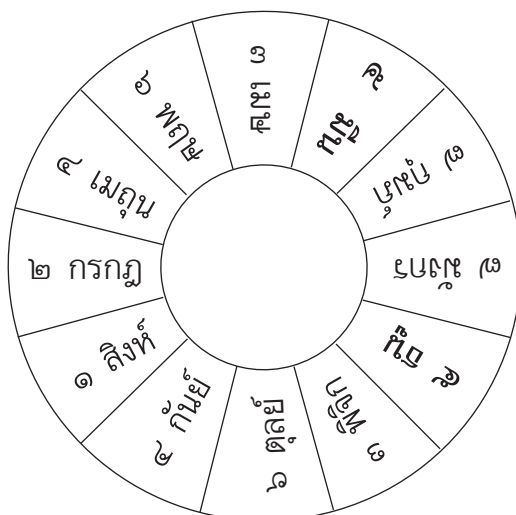
เมื่อดาวพฤษ์โคจรจากเรือนหลักคือราศีธนูและราศีมีน ไปสู่เรือนจรที่ ๒ คือราศี
 มังกรและราศีเมษ พวกเราพึงได้ความสุข ด้วยการเรียนมนตํ เป็นต้นอย่างแน่นอน

ราศี ๑๒

๑. ราศีสิงห์ ๒. ราศีกรกฎ ๓. ราศีพิจิก ๔. ราศีกันย์ ๕. ราศีธนู ๖. ราศีตุลย์ ๗.
 ราศีมังกร ๘. ราศีมีน ๙. ราศีเมษ ๑๐. ราศีเมถุน ๑๑. ราศีพฤษ (อุสภะ) ๑๒. ราศีกุมภ

วันเกิด

๑. อาทิตย์ ๒. จันทร์ ๓. อังคาร ๔. พุธ ๕. พฤหัส ๖. ศุกร์ ๗. เสาร์

๓.๕ คามมโทสปริหาระ วิธีแก้คามมโทษ

[๑๑๓] สุภคา ภคินี สหายิ เอตสฺสิจฺเจวมาทิกัง
น “คามม”มิตติ นิทฺทิกฺกัจฉิ กวีหิ สกเลหิปี.

(วากย) ประโยค อิติ เอวํ อาทิกัง เป็นต้นอย่างนี้ว่า “สา อัย ภคินี น้องสาว นั้น เอตสฺส (ปุริสสฺส) ของบุรุษนั้น สุภคา โหติ เป็นหญิงงาม” กวีหิ อันนักกวีทั้งหลาย สกเลหิปี แม้ทั้งสิ้น นิทฺทิกฺกัจฉิ แสดงแล้ว น คามมํ อิติ ว่าไม่เป็นคามมโทษ.

ประโยคเป็นต้นว่า “สุภคา ภคินี สหายิ เอตสฺส น้องสาวของบุรุษนั้นสวยงาม” เหล่ากวีแสดงว่าไม่เป็นคามมโทษ

สุภคา : สุ+ภคา หญิงอวัยวะเพศงาม ผู้มีโชค มีมงคลดี (เป็นโทษ)
สุภ+คมฺ คตฺมิหิ+อา หญิงผู้ถึงความงาม (ไม่เป็นโทษ)

๓.๖ ทุฏฐาลังกติโทสปริหาระ วิธีแก้ทุฏฐาลังกติโทษ

[๑๑๔] ทุฏฐาลงฺการวิคเม โสภนาลงฺกติกุกโม
อลงฺการปริจฺเฉเท อาวิภาวํ คมิสฺสติ.

ทุฏฐาลงฺการวิคเม เมื่อความปราศจากแห่งทุฏฐาลังกติโทษ (สติ) มีอยู่ โสภนา-
ลงฺกติกุกโม ลำดับของอสังการะที่ตรงตาม คมิสฺสติ จักถึง อาวิภาวํ ซึ่งความปรากฏ
อลงฺการปริจฺเฉเท ในปริจเฉทที่ ๔ อันเป็นที่แสดงซึ่งอรรถาสังการะ.

เมื่อบทประพันธ์ปราศจากทุฏฐาลังกติโทษ ลำดับอสังการะที่ตรงตามก็จะปรากฏชัด
ในปริจเฉทที่ ๔ อันแสดงอรรถาสังการะ

อุยโยชนคาถา คำส่งท้ายปริจเฉท

[๑๑๕] โทเส ปรีหริตุ’เมส วโร’ปเทโส
สตถุนฺตรานุสรณน กโต มเย’ว
วิญญาณิ’มํ คุรฺวาราน’ธิกปฺปสาทา
โทเส ปริ’ ปรีหเรยฺย ยโสภิลาสี.

เอส วโร อุปเทโส คำแนะนำอันประเสริฐนี้ มยา อันข้าพเจ้า กโต กระทำไว้แล้ว
ปรีหริตุ’ เพื่อแก้ไข โทเส ซึ่งโทษทั้งหลาย เอวํ อย่างนี้ สตถุนฺตรานุสรณน โดยการ
ระลึกถึงซึ่งคัมภีร์อื่น, ยโสภิลาสี บัณฑิตผู้หวังซึ่งเกียรติยศโดยปรกติ วิญญาณิ รู้แล้ว
อิมํ (อุปเทส) ซึ่งคำแนะนำนี้ คุรฺวารานํ ของครูผู้ประเสริฐทั้งหลาย ธิกปฺปสาทา ด้วย
ความเลื่อมใสอย่างยิ่ง ปรีหเรยฺย ควรหลีกเลี่ยง โทเส ซึ่งโทษทั้งหลาย ปริ’ ให้มาก.

ข้าพเจ้าให้คำแนะนำอันประเสริฐนี้ไว้ เพื่อแก้ไขโทษอย่างนี้ โดยระลึกถึงวิธีในคัมภีร์
อื่นด้วย บัณฑิตผู้หวังเกียรติยศ เมื่อรู้คำแนะนำของครูผู้ประเสริฐด้วยความเลื่อมใสยิ่งแล้ว

ควรหลีกเลี่ยงโทษให้มากไว้

ปะเหฬี

คำพูดสนุกสนาน สองแง่ ซ่อนเงื่อน อำพราง

ปะเหฬี คือ คำพูดทำให้หัวเราะสนุกสนาน คำสื่อความหมายออกเป็นสองแง่ คำปริศนาซ่อนเงื่อนให้นำไปขบคิดไขความหมาย หรือคำที่มีความหมายสองอย่างทำให้สับสนจับประเด็นไม่ได้

คำพูดทำให้หัวเราะสนุกสนาน มักถูกนำมาใช้ในคราวที่เหน็ดเหนื่อยเคร่งเครียด เพื่อให้สนุกสนาน ผ่อนคลาย

คำสื่อความหมายออกเป็นสองแง่ มักใช้ในคราวประสงค์ให้สับสน ตีความยาก ตัดสินยาก

คำปริศนาซ่อนเงื่อนให้นำไปขบคิดไขความหมาย มักถูกนำมาใช้ในคราวสงฆ์สลับ หรือปรึกษาหารือในเวลาที่ไม่ต้องการให้ผู้อื่นรู้ความลับนั้น

คำที่มีความหมายสองอย่างทำให้สับสนจับประเด็นไม่ได้ มักถูกนำมาใช้ในคราวที่ต้องการลวงให้ผู้อื่นเข้าใจผิดไปจากสิ่งที่ซ่อนเอาไว้

ปะเหฬี ๑๖

๑. **สมาคตา** ซ่อนอรรถ ด้วยการเชื่อมบทที่น่าสงสัย
๒. **วณฺจิตา** พรางอรรถ ด้วยการใช้ศัพท์ที่มีอรรถอื่น
๓. **อุกุกนฺตา** ทำให้สับสน โดยการวางบทที่สัมพันธ์กันไว้ห่างกัน
๔. **ปมฺสุสิตา** อรรถเลื่อนกลาง เพราะใช้ศัพท์เก่าที่เลิกใช้แล้ว
๕. **สมานรูปา** ใช้ศัพท์เหมือนกัน ทำให้เข้าใจอรรถโดยตรงและโดยอ้อมยากขึ้น
๖. **ผรุสา** ภาษาหยาบ ไม่ลึกซึ้งตามหลักภาษา ทำให้เข้าใจยาก
๗. **สงฺขยาตา** วางเลขผิด ทำให้นับจำนวนสับสน
๘. **ปกปิตตา** ซ่อนความ ทำให้เข้าใจอรรถเป็นอย่างอื่น
๙. **นามนฺตริตา** ซ่อนชื่อ โดยแสดงความหมายหลายอย่างเพื่อรวมเป็นชื่อเดียวกัน
๑๐. **นิภฺฐตา** มีเงื่อนงำ โดยใช้อรรถที่ไม่ชัดเจนปกปิดอรรถที่ชัดเจน
๑๑. **สมานสทฺทา** อำพรางชื่อจริง โดยใช้ชื่ออื่นที่มีอรรถเหมือนกัน
๑๒. **สมฺมุพฺหา** ชวนหลง โดยกล่าวไว้ตรงๆ
๑๓. **ปาริหาริกี** หาคำเฉลย โดยใช้บทสมาส
๑๔. **เอกจฺจนฺนา** ปกปิดอย่างหนึ่ง โดยแสดงวัตถุที่อาศัยเพื่อปกปิดที่ตั้ง
๑๕. **อุภยจฺจนฺนา** ปกปิดทั้งสองอย่าง คือปกปิดทั้งที่ตั้งและวัตถุที่อาศัย
๑๖. **สงฺกิญฺณา** ผสมปะเหฬีหลายประเภทเข้ากัน ทำให้สับสนมากขึ้น

๑. สماعตา

ช้อนอรรถ ด้วยการเชื่อมบทที่น่าสงสัย

สมาคตา นาม ลียา คุพฺพหตุถา ปทสนฺธินา.

คุพฺพหตุถา (ปเหสี) ปเหสีที่ช้อนอรรถ ปทสนฺธินา ด้วยบทสนธิ สมาคตา นาม ลียา มีชื่อว่าสมาคตา.

ปเหสีที่ช้อนอรรถไว้ด้วยการเชื่อมบท ชื่อว่าสมาคตา

อุทาหรณ์

ปภาว'นตฺวิตฺถินฺญา ตวา'ณา มหตี สตี

จिरาย ชยตฺ นาถ ปหฺตผลสาธนี.

๑. นาถ ข้าแต่ท่านผู้เป็นที่พึ่ง อาณา อำนาจ ตว ของท่าน มหตี สตี มีความยิ่งใหญ่ ปภาวานตฺวิตฺถินฺญา แผ่กว้างไกลด้วยการไหลตั้งแต่ต้นน้ำ ปหฺตผลสาธนี ให้ผลสำเร็จเป็นอันมาก ชยตฺ จงเป็นไป จिरาย ชั่วนิรันดร์เถิด. (ไม่ถูก)

ท่านผู้เป็นที่พึ่ง อำนาจของท่านซึ่งยิ่งใหญ่ แผ่กว้างไกลตั้งแต่ต้นน้ำมา ทั้งให้ผลสำเร็จหลายอย่าง จงเป็นเช่นนั้นชั่วนิรันดร์เถิด

๒. นาถ ปภาว ข้าแต่พระพุทธรเจ้าผู้เป็นที่พึ่ง อาณา พระอาณา เต ของท่าน มหตี ยิ่งใหญ่ สตี ผู้ทรงแผ่พระรัศมี อาานตฺวิตฺถินฺญา แผ่ขยายไปในหมู่ชนผู้นอบน้อม ปหฺตผลสาธนี ทั้งให้ผลสำเร็จเป็นอันมาก ชยตฺ จงเป็นไป จिरาย ชั่วนิรันดร์เถิด. (ถูก)

พระผู้เป็นที่พึ่ง ผู้ทรงแผ่พระรัศมีออกไป พระอาณาของพระองค์ช่างยิ่งใหญ่ยิ่งนัก แผ่ขยายไปในหมู่ชนผู้นอบน้อม ทั้งให้ผลสำเร็จหลายอย่าง จงเป็นเช่นนั้นชั่วนิรันดร์เถิด

๒. วญฺจิตา

พรางอรรถ ด้วยการใช้ศัพท์ที่มีอรรถอื่นก็ได้

วญฺจิตา'ญฺตฺถ รุพฺพเหน ยตฺถ สทฺเทน วญฺจนา.

วญฺจนา การอำพราง สทฺเทน ด้วยศัพท์ รุพฺพเหน อันปรากฏ ญฺตฺถ ในอรรถอื่น (ลียา) มีอยู่ ยตฺถ ในปเหสีใด, (สา) ปเหสีนั้น วญฺจิตา ชื่อว่าวญฺจิตา.

ปเหสีที่มีการอำพรางด้วยศัพท์ที่มีอรรถอื่น ชื่อว่าวญฺจิตา

อุทาหรณ์

ภทฺท'เมโว'ปเสเวยฺย วิญฺตฺมทกิปุพิส

สมฺปาปเย ปุริ เชม ส ทนฺโต'ตฺตนิเสวิตฺ.

๑. (บุคคล) บุคคล อุปลเสเวยย ควรคบหา ภทฺทํ เอว ซึ่งข้างที่ดีนั้นเกี่ยว วิธูตมทกพิพิสฺสั ตัวที่มีโทษคือการตกมันอันบุคคลกำจัดแล้ว, ส (นาโค) ข้างนั้น ทนฺโต ได้รับการฝึกแล้ว อตฺตนิเสวิตํ ยังบุคคลผู้คบหาตน สมฺปาปเย ให้บรรลุถึง ปุริ ซึ่งนคร เขมํ โดยสวัสดิภาพ. (ไม่ถูก)

บุคคลควรคบหาข้างที่ดี ตัวที่ไม่ตกมัน เพราะว่า ข้างตัวที่ได้รับการฝึกแล้ว จะยังบุคคลผู้คบหาตนให้ไปถึงนครโดยสวัสดิภาพ

๒. (บุคคล) บุคคล อุปลเสเวยย ควรคบหา ภทฺทํ เอว ซึ่งท่านผู้เจริญนั้นเกี่ยว วิธูตมทกพิพิสฺสั ผู้มีโทษคือความมัวเมาอันตนกำจัดแล้ว, ส (นาโค) ผู้เจริญนั้น ทนฺโต ผู้ฝึกตนแล้ว อตฺตนิเสวิตํ ยังบุคคลผู้คบหาตน สมฺปาปเย ให้บรรลุถึง ปุริ ซึ่งนคร เขมํ โดยสวัสดิภาพ. (ถูก)

บุคคลควรคบหาผู้เจริญ ไม่มัวเมา เพราะว่า ผู้เจริญที่ฝึกตนแล้ว จะยังบุคคลผู้คบหาตนให้ไปถึงนครโดยสวัสดิภาพ

๓. อุกกนฺตา

ทำให้สับสน โดยการวางบทที่สัมพันธ์กันไว้ห่างกัน (ถูกกัน)

อุกกนฺตา'ติพฺยวหิตฺตฺ- ปโยคา โมหการินิ.

อติพฺยวหิตฺตฺปโยคา ปเหสีที่มีอุทาหรณ์ที่วางบทสัมพันธ์ไว้ห่างกันเกินไป โมหการินิ ทำให้เนื้อความสับสน อุกกนฺตา ชื่อว่าอูกกันตา.

ปเหสีที่มีอุทาหรณ์สัมพันธ์ห่างกันเกินไป ทำให้เนื้อความสับสน ชื่อว่าอูกกันตา

อุทาหรณ์

นวิ ปน ภิกฺขุณา จีวรลาเภณ ตินฺณํ ทฺพฺพณฺณกรณานํ อญฺญตรํ ทฺพฺพณฺณกรณํ อาทาทพฺพํ นิลํ วา กทฺทมํ วา กาสสามํ วา.

ปน อนึ่ง ทฺพฺพณฺณกรณํ การทำให้เสียสี อญฺญตรํ อย่างไม่โดย่างหนึ่ง นวิ ใหม่ นิลํ วา คือการทำให้มีสีเขียวคราม กทฺทมํ วา การทำให้มีสีตม กาสสามํ วา หรือการทำให้มีสีดำคล้ำ ทฺพฺพณฺณกรณานํ บรรดาการทำให้เสียสีทั้งหลาย ตินฺณํ สามอย่าง ภิกฺขุณา อันภิกษุ จีวรลาเภณ ผู้ได้ซึ่งจีวร อาทาทพฺพํ ควรถือเอา.

อนึ่ง ภิกษุได้จีวรมา ควรทำให้เสียสี ๓ อย่างใดอย่างหนึ่งใหม่ คือ สีเขียวคราม สีตม หรือสีดำคล้ำ

๔. ปมฺสุสิตา

อรรถเลือนกลาง เพราะใช้ศัพท์เก่าที่เลิกใช้แล้ว

ลียา ปมฺสุสิตา ยสฺสา ทุพฺโพธตฺถา ปทาวลฺลิตฺติ.

ปทาวลฺลิตฺติ กลุ่มแห่งบท ทุพฺโพธตฺถา อันมีเนื้อความรู้ได้ยาก ยสฺสา (ปเหฬิยา) ของปเหฬิไต (อตุถฺติ) มีอยู่, (สา) ปเหฬินั้น ปมฺสุสิตา ลียา มีชื่อว่าปมฺสุสิตา.

ปเหฬิที่เข้าบทมีอรรถเลือนกลาง ชื่อว่าปมฺสุสิตา

อุทาหรณ์

มุขมุลลํ คิงฺคมกํ

นินฺยรुकฺคตฺถนุณฺณตฺตํ

ปฏฺจจรี วรํ โปโส

ภีรฺยา ธารยฺนุตฺติยา.

โปโส บุรุษ ปฏฺจจรี ผู้นุ่งห่มผ้าเก่า วรํ เป็นผู้ประเสริฐ ภีรฺยา กว่าสตรี ธารยฺนุตฺติยา ผู้ประดับ มุขมุลลํ ซึ่งเครื่องประดับหน้า คิงฺคมกํ ซึ่งสร้อยมุก (๓๒ เส้น) นินฺยรुकฺคตฺถนุณฺณตฺตํ ซึ่งกำไลข้อมือ เครื่องประดับทรวงอก และกรอบหน้า.

ผู้ชาย แม้จะนุ่งผ้าเก่า ก็ยังดูดีกว่าผู้หญิงที่ประดับเครื่องประดับหน้า สร้อยมุก เครื่องประดับทรวงอก และกรอบหน้า

๕. สมานรฺupa

ใช้ศัพท์เหมือนกัน ทำให้เข้าใจอรรถโดยตรงและโดยอ้อมยากขึ้น

สมานรฺupa'มฺขยตฺถา-

โรปาหิตปทา ลียา.

(ปเหฬิ) ปเหฬิ อมฺขยตฺถาโรปาหิตปทา อันมีบทปรากฏด้วยการยกขึ้นในอรรถ ปริยาย สมานรฺupa ลียา มีชื่อว่าสมานรฺupa

ปเหฬิที่มีบทปรากฏในอรรถปริยาย(โดยอ้อม) ชื่อว่าสมานรฺupa

อุทาหรณ์

นวกฺครตฺตานาน'สฺมึ

ทิสฺสนฺติ รตฺนากเร

ปฺริสฺสานเน'ตฺถ อฏฺจจฺนํ

อฏฺจจฺนา'สาธาธฺรนา'ปฺริ.

(นัยที่ ๑) นวกฺครตฺตานานิ รัตนอันประเสริฐ ๙ อย่างทั้งหลาย ทิสฺสนฺติ ย่อมปรากฏ อสฺมึ รตฺนากเร ในมหาสมุทร(อันเป็นบ่อเกิดแห่งรัตนะนี้, เอตฺถ (รัตนฺ) บรรดารัตนะทั้งหลายเหล่านี้ อฏฺจจ (รัตน) รัตนะทั้งหลาย ๘ อย่าง อธาธฺรนา ไม่ทั่วไป อฏฺจจจฺนํ ปฺริสฺสานํ แก่บุรุษทั้งหลาย ๘ คน อปฺริ (รัตน) รัตนอื่น(คือที่ ๙) (สาธาธฺรณ) ทั่วไป อฏฺจจจฺนํ ปฺริสฺสานํ แก่บุรุษทั้งหลาย ๘ คน.

รัตนอันประเสริฐ ๙ อย่าง (คือ เพชร ทับทิม มรกต บุษราคัม โกเมน นิล มุกดา เพทาย ไพฑูรย์) มีอยู่ในมหาสมุทร(อันเป็นบ่อเกิดแห่งรัตน) บรรดารัตนเหล่านี้ รัตน ๘ อย่าง ไม่ทั่วไป แก่บุรุษ ๘ คน รัตนอื่น(คือที่ ๙) ทั่วไปแก่บุรุษ ๘ คน

(นัยที่ ๒) **นวกุครตนานิ** รัตนอันประเสริฐ ๙ ประการทั้งหลาย **ทิสฺสนฺติ** ย่อมปรากฏ **อสุมี** รตนากเร ในมหาสมุทร(อันเป็นบ่อเกิดแห่งรัตน)นี้, **เอตฺถ (รตฺเนสุ)** บรรดารัตนทั้งหลายเหล่านี้ **อฏฺฐจ (รตฺนา)** รัตนทั้งหลาย ๘ ประการ **อสาธารณา** ไม่ทั่วไป **อฏฺฐจฺจนฺนิ** ปุริสานิ แก่บุรุษทั้งหลาย ๘ จำพวก **อปฺริ (รตฺน)** รัตนอื่น(คือที่ ๙) (สาธารณ) ทั่วไป **อฏฺฐจฺจนฺนิ** ปุริสานิ แก่บุรุษทั้งหลาย ๘ จำพวก.

รัตนอันประเสริฐ ๙ ประการ (คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑) มีอยู่ในพระพุทธรเจ้า(ผู้เป็นบ่อเกิดแห่งรัตน) บรรดารัตนเหล่านี้ รัตน ๘ ประการ (คือ มรรค ๔ ผล ๔) ไม่ทั่วไป แก่พระอริยบุคคล ๘ จำพวก รัตนอื่น(คือนิพพาน) ทั่วไปแก่พระอริยบุคคล ๘ จำพวก

๖. ผรุสา

ภาษาหยาบ ไม่ลึกซึ่งตามหลักภาษา ทำให้เข้าใจยาก

ผรุสา ปจฺจยาทีหิ

ชาติสทฺทา กถฺยจิปิ.

ชาติสทฺทา ปเหสีอันมีศัพท์อันเกิดขึ้น **ปจฺจยาทีหิ** จากปัจจัยเป็นต้นทั้งหลาย กถฺยจิปิ ตามแต่จะเป็นได้ **ผรุสา** ชื่อว่าผรุสา.

ปเหสีอันมีศัพท์เกิดขึ้นจากปัจจัยเป็นต้นตามแต่จะเป็นไป ชื่อว่าผรุสา

อุทาหรณ์

วิญฺหนฺติ เทวคฺนฺธพฺพา

หิมวณฺตมฺหฺตเล

รสวนฺเต สเร สฺตฺต

น นาคาปิ อุโปสฺธา.

(นัยที่ ๑) **เทวคฺนฺธพฺพา** เทวดาและคนธรรพ์ทั้งหลาย **วิญฺหนฺติ** ย่อมไป **สฺตฺต** **รสวนฺเต** **สเร** สู่สระทั้งหลายที่มีน้ำ ๗ แห่ง **หิมวณฺตมฺหฺตเล** บนพื้นราบแห่งภูเขาหิมาลัย, **นาคาปิ อุโปสฺธา** ส่วนพญาช้างอุโบสถทั้งหลาย **น (วิญฺหนฺติ)** ย่อมไม่ไป.

ทั้งเทวดาและคนธรรพ์พากันไปสู่สระที่มีน้ำ ๗ แห่ง บนพื้นราบแห่งภูเขาหิมาลัย ส่วนพญาช้างอุโบสถย่อมไม่ไป

(นัยที่ ๒) **เทวคฺนฺธพฺพา** นักตีดพิณผู้ร่าเริงทั้งหลาย **วิญฺหนฺติ** ย่อมบรรเลง **สฺตฺต** **รสวนฺเต** **สเร** ซึ่งเสียงอันไพเราะ ๗ เสียง **หิมวณฺตมฺหฺตเล** บนพื้นปราสาทอันมีแสงจันทร์, **นาคาปิ อุโปสฺธา** ส่วนพระอรหันต์และผู้รักษาอุโบสถศีลทั้งหลาย **น (วิญฺหนฺติ)** ย่อมไม่บรรเลง.

นักตีตพิณผู้ร่าเริง บรรเลงเสียงอันไพเราะ ๗ เสียง บนพื้นปราสาทกลางแสงจันทร์
ส่วนพระอรหันต์และผู้รักษาอุโบสถศีล ย่อมไม่บรรเลง

๗. สงขยาตา

วางเลขผิด ทำให้นับจำนวนสับสน

สงขยาตา นาม สงขยานัน ยตุถ พยาโมหการณ.

สงขยานัน การนับ พยาโมหการณ อันเป็นเหตุแห่งความสับสน ยตุถ ในปเหสี
ใด, (สา) ปเหสีนั้น สงขยาตา นาม ชื่อว่าสังขยาตา.

ปเหสีที่มีวิธีนับเลขทำให้สับสน ชื่อว่าสังขยาตา

อุทาหรณ์

คิตสทเท สรา เทว เทว เทว จชชฌตฺร จสฺสรา
ปญจจณฺณํ ยถา จกฺขุ จพฺพณฺณา นาสิกกา ตถา.

(นัยที่ ๑) สรา เสียงทั้งหลาย คิตสทเท ในเสียงดนตรี เทว มี ๒ ประเภท, เทว
เทว (สรา) เสียงดนตรีทั้งหลายอย่างละ ๒ เสียง จชชฌตฺร เว้นเสียงฉัชชะ จสฺสรา
มี ๖ เสียง, จกฺขุ ตา ปญจจณฺณํ มี ๕ สี ยถา ฉันใด, นาสิกกา จมูก จพฺพณฺณา
มี ๖ สี ตถา ฉันนั้น.

เสียงดนตรี มี ๒ ประเภท, เสียงดนตรีอย่างละคู่ เว้นเสียงฉัชชะ มี ๖ เสียง, ตา
มี ๕ สี ฉันใด, จมูก ก็มี ๖ สี ฉันนั้น

(นัยที่ ๒) สรา เสียงสระทั้งหลาย คิตสทเท ในเสียงดนตรี เทว มี ๒ ประเภท,
เทว เทว (สรา) เสียงสระทั้งหลายอย่างละคู่ จชชฌตฺร เว้นเสียงฉัชชะ จสฺสรา มี
๖ เสียงสระ, จกฺขุ จกฺขุคัพฺทํ ปญจจณฺณํ มี ๕ อักษร ยถา ฉันใด, นาสิกกา นาสิกกา
คัพฺทํ จพฺพณฺณา ก็มี ๖ อักษร ตถา ฉันนั้น.

เสียงสระในเสียงดนตรี มี ๒ ประเภท, เสียงดนตรีอย่างละคู่ เว้นเสียงฉัชชะ มีเสียง
สระ ๖ เสียง, จกฺขุคัพฺทํ มี ๕ อักษร ฉันใด, นาสิกาคัพฺทํ ก็มี ๖ อักษร ฉันนั้น

เสียงดนตรี ๗ ระดับ

๑. อุสภะ เสียงโค
๒. เหวตะ เสียงม้า
๓. ฉัชชะ เสียงนกยูง
๔. คันธาระ เสียงแพะ
๕. มัชฌิมะ เสียงนกกะเรียน
๖. ปัญจมะ เสียงนกดูเหว่า
๗. นิสาทะ เสียงช้าง

๘. ปกปิิตา

ช้อนความ ทำให้เข้าใจอรรถเป็นอย่างอื่น

อณฺณถาภาสเต ยตฺถ วากฺยตฺถ โส ปกปิิตา.

วากฺยตฺถ อรรถของประโยค ภาสเต ย่อมปรากฏ อณฺณถา โดยประการอื่น ยตฺถ ในปหะสีไค, โส ปหะสีนััน ปกปิิตา ชื่อว่าปกปิิตา.

ปหะสีที่ประโยคมีอรรถเป็นอย่างอื่น ชื่อว่าปกปิิตา

อุทาหรณ์

ปาตุ โว อุทิตฺ ราชา ลีริมา รตฺตมณฺฑล
สกนฺตคหฺนกุขตฺ- สัมยตฺโต สุลกฺขโณ.

(นัยที่ ๑) อุทิตฺ ราชา พระราชาผู้ทรงมีพระเกียรติยศเลื่องลือ ลีริมา ทรงลีริ รตฺตมณฺฑล ผู้มีราชบริพารภักดี สกนฺตคหฺนกุขตฺตสัมยตฺโต แวดล้อมด้วยกษัตริย์อย่างเนืองแน่นในพระราชวังของพระองค์ สุลกฺขโณ ผู้ทรงพระลักษณะงดงาม ปาตุ โปรดทรงรักษา โว ซึ่งทำนทั้งหลาย.

ขอพระราชทานผู้ทรงมีพระเกียรติยศเลื่องลือ มีลีริ มีราชบริพารที่ภักดี แวดล้อมด้วยเหล่ากษัตริย์แน่นท้องพระโรงของพระองค์ ทรงพระลักษณะงดงาม โปรดรักษาทำนทั้งหลาย ด้วยเถิด

(นัยที่ ๒) อุทิตฺ ราชา พระจันทร์ที่ลอยเด่น ลีริมา มีลีริ รตฺตมณฺฑล มีรัศมีแดงระเรื่อ สกนฺตคหฺนกุขตฺตสัมยตฺโต แวดล้อมด้วยหมู่ดาวฤกษ์ที่มีแสงของตน สุลกฺขโณ มีลักษณะ(รูปกระต่าย)อันงดงาม ปาตุ โปรดรักษา โว ซึ่งทำนทั้งหลาย.

ขอพระจันทร์ที่ลอยเด่น มีลีริ แม้รัศมีแดงระเรื่อ ห้อมล้อมด้วยหมู่ดาวฤกษ์ที่เปล่งแสง มีลักษณะ(รูปกระต่าย)อันงดงาม จงรักษาทำนทั้งหลาย

๙. นามนฺตริตา

ช้อนชื่อ โดยแสดงความหมายหลายอย่างเพื่อรวมเป็นชื่อเดียวกัน

โส นามนฺตริตา ยสุสา นามะ นานตฺถกฺปปนา.

นานตฺถกฺปปนา การประมวลไว้ซึ่งอรรถต่างๆ นามะ ในชื่อ (อตุติ) มีอยู่ ยสุสา แก่ปหะสีไค, โส ปหะสีนััน นามนฺตริตา ชื่อว่านามนฺตริตา.

ปหะสีที่ต้องประมวลหลายอรรถจึงจะได้ชื่อ ชื่อว่านามนฺตริตา

อุทาหรณ์

วูจจตาโท อิติตเยโก

สุมหนโตปการวา

สนาตโน จ น อิติ

น สขา น สนาตโน.

(นัยที่ ๑) เอโก (เทโส) สถานที่แห่งหนึ่ง **สุมหนโต** อันมีบริเวณกว้างขวางยิ่ง อุปการวา มีอุปการะ สนาตโน มั่นคงเสมอมา **วูจจเต** ย่อมถูกเรียก **อิติ อิติ** ว่า “อิติ” อาโท ในคำตัน, **จ** อนึ่ง **อิติ อิติ** คำว่า “อิติ” **น อิติ** ไม่ใช่ฤๅษี **น สขา** ไม่ใช่สหายน **น สนาตโน** และไม่ใช่ไม่มี **ต** และ **น** อักษร.

มีสถานที่อยู่แห่งหนึ่ง กว้างขวางมาก มีอุปการะมาก มั่นคงเสมอมา ถูกเรียกว่า “อิติ” ในคำตัน, อนึ่ง คำว่า “อิติ” ไม่ใช่ฤๅษี ไม่ใช่สหายน และไม่ใช่ไม่มี **ต** และ **น** อักษร

(นัยที่ ๒) เอโก (เทโส) สถานที่แห่งหนึ่ง **สุมหนโต** อันมีบริเวณกว้างขวางยิ่ง **วูจจเต** ย่อมถูกเรียก **อิติ อิติ** ว่า “อิติ” อาโท ในคำตัน, **อุปการวา** มี **ป** อักษรอยู่ท่ามกลาง **สนาตโน** มั่นคงเสมอมา, **จ** อนึ่ง **ส (โส)** สถานที่นั้น **น อิติ** ไม่ใช่ฤๅษี **น สขา** ไม่ใช่สหายน **น อตโน** และไม่มี **ต** และ **น** อักษร ก็หาไม่.

มีสถานที่อยู่แห่งหนึ่ง กว้างขวางมาก มั่นคงเสมอมา ถูกเรียกว่า “อิติ” ในคำตัน มี **ป** อักษรอยู่กลาง, อนึ่ง คำว่า “อิติ” ไม่ใช่ฤๅษี ไม่ใช่สหายน และไม่มี **ต** และ **น** อักษร ก็หาไม่

น ในคำว่า สนาตโน บาทที่ ๔ เป็นอาคมในสนธิทั้ง ๒ นัย

๑๐. นิภูตา

มีเงื่อนไข โดยใช้บรรทัดที่ไม่ชัดเจนปกปิดบรรทัดที่ชัดเจน

นิภูตา’วภูจิตตฤตฤตา

ตฤตฤตฤตฤตฤตฤตฤต.

อวภูจิตตฤตฤตา ปเหสีที่มีบรรทัดอื่นที่ตั้งไว้ **ตฤตฤตฤตฤตฤตฤตฤต** โดยประกอบศัพท์ที่มีบรรทัดเหมือนกันเป็นเหตุ **นิภูตา** ชื่อว่านิภูตา.

ปเหสีที่ประกอบศัพท์ที่มีบรรทัดเหมือนกัน เป็นเหตุให้รู้บรรทัดอื่น ชื่อว่านิภูตา

อุทาหรณ์

ธาวนตฺ อุกยา อตถ

มฺหุตตฺ น นิวตตติ

น จนฺทมนฺทลฺ เอต

นาปี อาทิจจมนฺทลฺ.

(ย) สิ่งใด **ธาวนตฺ** วิ่งไป **อตถ** สู่ความดับสูญ **อุกยา** ตั้งแต่ผู้ขึ้น **น นิวตตติ** ย่อมไม่หวนกลับ **มฺหุตตฺ** สักครู่เดียว, **เอต** สิ่งนั้น **น จนฺทมนฺทลฺ** ไม่ใช่ดวงจันทร์ **นาปี อาทิจจมนฺทลฺ** และไม่ใช่ดวงอาทิตย์.

สิ่งที่แล่นไปหาความดับสูญตั้งแต่เกิดขึ้น ไม่ถอยกลับแม้ครู่เดียว สิ่งนั้น ไม่ใช่ดวงจันทร์ และไม่ใช่ดวงอาทิตย์ (มันคืออะไร ... อายุของสัตว์)

๑๑. สมานสททา

อำพรางชื่อจริง โดยใช้ชื่ออื่นที่มีอรรถเหมือนกัน

สมานสททา สา อิกฺข- สททปริยายสาธิตา

(ยา ปเหสี) ปเหสีโต อิกฺขสททปริยายสาธิตา อันท่านให้สำเร็จแล้วด้วยคำไวพจน์อันตนปรารณา (โหติ) มีอยู่, สา ปเหสีนั้น สมานสททา ชื่อว่าสมานสททา. ปเหสีที่ท่านให้สำเร็จด้วยคำไวพจน์อันนำปรารณา ชื่อว่าสมานสททา

อุทาหรณ์

เทวี กิตติมหีนาม

กพารตฤหย์ ปุรี

หิตฺวา น สริ โส ธิโร

กโรนฺโตปยุยฺยมวหฺย.

(นัยที่ ๑) โส ธิโร พระธีรเจ้านั้น หิตฺวา สละแล้ว เทวี ซึ่งพระเทวี กิตติมหีนาม นามว่ากิตติมหี ปุรี และซึ่งนคร กพารตฤหย์ นามว่ากาฬารัตตะ กโรนฺโตปิ แม้กระทำอยู่ อุตฺยามวหฺย ซึ่งความเพียรอันชื่อว่าอุตฺยามะ น สริ ไม่ระลึกถึงแล้ว.

พระธีรเจ้านั้น สละพระเทวีนามว่ากิตติมหี และนครชื่อว่ากาฬารัตตะ ขณะบำเพ็ญเพียรอยู่ ก็ไม่ระลึกถึงเลย

(นัยที่ ๒) โส ธิโร พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น หิตฺวา ทรงสละแล้ว เทวี ซึ่งพระเทวี กิตติมหีนาม พระนามว่าโยโสธรา ปุรี และซึ่งพระนคร กพารตฤหย์ นามว่ากบิลพัสดุ์ กโรนฺโตปิ แม้กระทำอยู่ อุตฺยามวหฺย ซึ่งความเพียรอันชื่อว่าปธานะ น สริ ไม่ทรงระลึกถึงแล้ว.

พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงสละพระเทวีนามว่าโยโสธรา และพระนครนามว่ากบิลพัสดุ์ ขณะบำเพ็ญเพียรอยู่ ก็ไม่ทรงระลึกถึงเลย

๑๒. สมนุพฺหา

ชวนหลง โดยกล่าวไว้ตรงๆ

สมนุพฺหา มุพฺหตาเยว นิทฺทิกฺขจตุธาปิ สาธุก.

(ปเหสี) ปเหสี นิทฺทิกฺขจตุธาปิ แม้มีอรรถอันถูกแสดงแล้ว สาธุก ง่ายง่าย มุพฺหตาเยว (โหติ) ย่อมมีความหลง สมนุพฺหา ชื่อว่าสมนุพฺหา.

ปเหสีที่ท่านแสดงไว้ง่าย ๆ ก็มีความหลงได้ ชื่อว่าสมนุพฺหา

อุทาหรณ์

จตุทฺทิสามุขา พนฺธา จตฺตารโ สินฺธวา สยํ
 ปรีภุญฺชนฺติ นิกฺขิตฺตํ ตินฺม มชฺฌเณ ยถาสุขี.

สินฺธวา ม้าทั้งหลาย จตฺตารโ ๔ ตัว พนฺธา อันเขาผูกไว้ จตุทฺทิสามุขา หันหน้าไปตัวละทิศละทาง ปรีภุญฺชนฺติ ย่อมกิน ตินฺม ซึ่งหญ้า นิกฺขิตฺตํ อันเขาเทไว้ มชฺฌเณ ในระหว่างกลาง สยํ เอง ยถาสุขี อย่างง่ายดาย.

ม้า ๔ ตัว ที่เขาผูกไว้ให้หันหน้าไปตัวละทิศละทาง กลับกินหญ้าที่เขาเทไว้ระหว่างกลางได้เองอย่างง่ายดาย

๑๓. ปาริหาริกี

หาคำเฉลย โดยใช้บทสมาส

ยสฺสา สมฺพนฺธพาทุลฺยา นามํ สา ปาริหาริกี.

นามํ ชื่อ ยสฺสา (ปะเหพียา) ของปะเหพีไค (อดฺติ) มีอยู่ สมฺพนฺธพาทุลฺยา โดยความมีมากแห่งสัมพันธ์ สา ปะเหพีนัน ปาริหาริกี ชื่อว่าปาริหาริกี.

ปะเหพีที่มีชื่อด้วยสัมพันธ์หลายอย่าง ชื่อว่าปาริหาริกี

อุทาหรณ์

ชโน ชีวนชานนฺท- กรพฺนฺธุสฺส ภาสิตํ
 สกฺกโรนฺโตว ปปฺโปติ ปุณฺณวาริกฺขยโคจเร.

(นัยที่ ๑) ชโน บุคคล สกฺกโรนฺโตว เคารพอยู่นั้นเทียว ภาสิตํ ซึ่งภษิต ชีวนชานนฺทกรพฺนฺธุสฺส ของบุคคลผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของดวงอาทิตย์อันกระทำความเบ่งบานแก่ดอกบัว ปปฺโปติ ย่อมบรรลุ ปุณฺณวาริกฺขยโคจเร ซึ่งอารมณ์อันเป็นที่ลึ้นไปแห่งอกุศลที่เป็นข้าศึกของบุญ.

เมื่อบุคคลเคารพภษิตของเผ่าพันธุ์ดวงอาทิตย์อันกระทำความเบ่งบานแก่ดอกบัว ย่อมบรรลุมารมณ์อันเป็นที่ลึ้นไปแห่งอกุศลที่เป็นข้าศึกของบุญ

(นัยที่ ๒) ชโน บุคคล สกฺกโรนฺโตว เคารพอยู่นั้นเทียว ภาสิตํ ซึ่งธรรมอันภษิตไว้แล้ว ชีวนชานนฺทกรพฺนฺธุสฺส ของพระพุทฺธเจ้า(ผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของดวงอาทิตย์อันกระทำความเบ่งบานแก่ดอกบัว) ปปฺโปติ ย่อมบรรลุ ปุณฺณวาริกฺขยโคจเร ซึ่งนิพพาน(อันเป็นอารมณ์ของพระชีณาสพ).

เมื่อบุคคลเคารพพระสัทธรรมของพระพุทฺธเจ้า ย่อมเข้าถึงพระนิพพาน

๑๔. เอกัจฉนนา

ปกปิดอย่างหนึ่ง โดยแสดงวัตถุที่อาศัยเพื่อปกปิดที่ตั้ง

เอกัจฉนนา ภเว พุยณฺชา- เชยฺยํ นิสฺสยโคปนา.

พุยณฺชีย อาเชยฺยํ นิสฺสยโคปนา การแสดงซึ่งที่ตั้งแล้วปกปิดวัตถุที่อาศัย ภเว มีอยู่ (ยสุสา) แก่ปเหฬีไค (สา) ปเหฬีนัน เอกัจฉนนา ชื่อว่าเอกัจฉนนา. ปเหฬีที่แสดงที่ตั้งแต่ปกปิดวัตถุอาศัย ชื่อว่าเอกัจฉนนา

อุทาหรณ์

น คณฺหาติ มหนฺตมฺปิ สทฺทํ น จ ภูสฺนํ
จตุปฺปทสฺส กสฺสาปิ กณฺโณยฺ น กิลามฺโล.

กณฺโณ หู กสฺสาปิ จตุปฺปทสฺส ของสัตว์ ๔ ทำอะไร น คณฺหาติ ย่อมไม่ถือเอา มหนฺตมฺปิ สทฺทํ ซึ่งเสียงแม้จะดังมาก น จ คณฺหาติ และย่อมไม่ถือเอา ภูสฺนํ ซึ่งเครื่องประดับ อัยฺ หุนี้ กิลามฺโล จะไม่มีผลเลย น ก็หาไม่.

หูของสัตว์ ๔ ทำอะไร ไม่ได้ยินเสียงแม้จะดังมาก และไม่ประดับเครื่องประดับหูชนิดนี้ จะว่าไม่มีผลเลยก็ไม่ใช่ (อสุสกณฺณ ตันหฺมฺมา หรือหูกวาง)

๑๕. อุภยัจฉนนา

ปกปิดทั้งสองอย่าง คือปกปิดทั้งที่ตั้งและวัตถุที่อาศัย

สา ภเว อุภยัจฉนนา ยสุสา อุภยโคปนา.

อุภยโคปนา การปกปิดทั้งสองฝ่าย ยสุสา แห่งปเหฬีไค ภเว มีอยู่, สา ปเหฬีนั้น อุภยัจฉนนา ชื่อว่าอุภยัจฉนนา. ปเหฬีที่ปกปิดทั้ง ๒ ฝ่าย ชื่อว่าอุภยัจฉนนา

อุทาหรณ์

อลงฺกโรนฺโต ภูวนํ สสฺสิริโก สเทวํ
กสฺมี สณฺชาตสํวฑฺโฒ โโก เกน นฺอุปลิมฺปติ.

โก ใครเล่า สสฺสิริโก เป็นไปพร้อมด้วยสิริ อลงฺกโรนฺโต ประดับอยู่ ภูวนํ ซึ่งโลก สเทวํ พร้อมด้วยเทวโลก สณฺชาตสํวฑฺโฒ เกิดและเจริญแล้ว กสฺมี ในอะไร น อุปลิมฺปติ ย่อมไม่แปดเปื้อน เกน ด้วยอะไร.

ใครเล่า ทรงสิริ ประดับโลกพร้อมทั้งเทวโลกให้สวยงาม เกิดและเจริญในอะไร ไม่แปดเปื้อนด้วยอะไร

โก อะไร สสุสิริโก เป็นไปพร้อมด้วยสิริ อลงกโรนโต ประดับอยู่ กัม ซึ่งน้ำ
 ภูวนัน อันเป็นแดนเกิด สเทว ในกาลทุกเมื่อ สยชาติสัพทโธม เกิดและเจริญแล้ว กสฺมี
 ในน้ำ น อุปลิมุปติ ย่อมไม่แปดเปื้อน เกน ด้วยน้ำ.

อะไรหรือ ทรงสิริ ประดับน้ำที่ตนเกิดให้สวยงาม เกิดและเจริญในน้ำ แต่ไม่แปด
 เปื้อนด้วยน้ำ

๑๖. สงฺกิญญา

ผสมปะเหสีหลายประเภทเข้ากัน ทำให้ลับสนมากขึ้น

สงฺกิญญา นาม สา ยสุสา นานาลกฺขณสงฺกโร.

นานาลกฺขณสงฺกโร การผสมกันของลักษณะหลายอย่าง ยสุสา แห่งปะเหสีใด
 (ภเว) มีอยู่, สา ปะเหสีนั้น สงฺกิญญา นาม ชื่อว่าสังกิญญา.

ปะเหสีที่ผสมกันหลายลักษณะ ชื่อว่าสังกิญญา

อุทาหรณ์

อาโท โสเยว โย อนฺเต มชฺฉิมสฺสชาติ มชฺฉิมโ

สิทฺถํนฺดาทีสุ วตฺตนฺตํ อสงฺขตปทํ วท.

(นัยที่ ๑) โย สิ่งใด (โหติ) มีอยู่ อนฺเต ในที่สุด โสเยว สิ่งนั้นนั่นแล (โหติ)
 มีอยู่ อาโท ในเบื้องต้น, อาทิ เบื้องต้น มชฺฉิมสฺส ของท่ามกลาง มชฺฉิมโ ก็คือ
 ท่ามกลาง, (ตฺว) ท่าน วท โปรดกล่าว อสงฺขตปทํ ซึ่งบทอันเป็นอสังฆตธรรม สิทฺถํ
 อันสำเร็จแล้ว วตฺตนฺตํ เป็นไปอยู่ ตาทีสุ ในพระอรหันต์ทั้งหลาย.

สิ่งใดอยู่ในที่สุด สิ่งนั้นอยู่ในเบื้องต้น, เบื้องต้นของท่ามกลาง ก็คือท่ามกลาง, เชิญ
 ท่านกล่าวบทอันเป็นอสังฆตธรรมที่สำเร็จแล้วเป็นไปอยู่ในพระอรหันต์ทั้งหลาย

(นัยที่ ๒) โสเยว สอักษรนั้นแล (โหติ) มีอยู่ อาโท ในเบื้องต้น, โย ยอักษร (โหติ)
 มีอยู่ อนฺเต ในชื่อท้าย, อาทิ พยางค์แรก มชฺฉิมสฺส ของ มชฺฉิม คัพทํ มชฺฉิมโ
 เป็นท่ามกลาง, (ตฺว) ท่าน วท โปรดกล่าว อสงฺขตปทํ ซึ่งบทอันเป็นอสังฆตธรรม
 วตฺตนฺตํ เป็นไปอยู่ สิทฺถํนฺดาทีสุ ในอรรถทั้งหลายมีความเห็นเป็นต้น.

ส อักษรอยู่ในชื่อต้น ย อักษรอยู่ในชื่อท้าย พยางค์แรก ของ มชฺฉิม คัพทํ เป็น
 ท่ามกลาง, เชิญท่านกล่าวบทอันเป็นอสังฆตธรรมอันเป็นไปในอรรถว่า ความเห็น เป็นต้น

อิติ สัมภักฺขิตมหาสามิวิโรจิตะ สุไพธาลังการะ

โทสปริหาราวโพธะ นาม ทูติโย ปริจเฉทโ.

ปริจเฉทที่ ๒ ชื่อว่าโทสปริหาราวโพธะ ในคัมภีร์สุไพธาลังการะ

ที่อาจารย์สังฆรักขิตมหาสามิเถระรจนาไว้ จบแล้ว

ปริจเฉทที่ ๓

คุณาวโพธะ

ความรู้คุณในบทประพันธ์ (สัททาลังการะ)

อนุสนธิและปฎิญาญา

[๑๑๖] สมภวานติ คุณา ยสุมา โทसानะว'มติกุกเม
ทสเสสสุตฺ เต ตโต'ทานิ สทเท สมภุสยนติ เย.

อติกุกเม เมื่อการล่วงพ้น โทसानํ ซึ่งโทษทั้งหลาย เอวํ อย่างนี้ (สติ มีอยู่) คุณา คุณทั้งหลาย สมภวานติ ย่อมเกิดขึ้น ยสุมา เพราะเหตุใด, ตโต เพราะเหตุนี้ นน เย คุณา คุณทั้งหลายเหล่านี้ใด สมภุสยนติ ย่อมประดับ สทเท ซึ่งศัพท์ทั้งหลาย, (อหํ) ข้าพเจ้า ทสเสสสุตฺ จักแสดง เต คุณน ซึ่งคุณทั้งหลายเหล่านั้น อิทานิ ในกาลนี้.

เมื่อพ้นโทษอย่างนี้ คุณย่อมเกิดขึ้น เพราะคุณเหล่านี้ใดประดับศัพท์ (สัททาลังการะ) ข้าพเจ้าจะแสดงคุณเหล่านั้น ณ บัดนี้

สัททาลังการอุทเทสสะ

หัวข้อสัททาลังการะ ๑๐ อย่าง

[๑๑๗] ปสาโท'โซ มธุรตา สมตา สุขุมาลตา
สิเลโส'ทารตา กนฺติ อตฺถพฺยตฺติ สมาธโย.

(ทส คุณา) คุณทั้งหลายมี ๑๐ อย่าง (อิติ) คือ (๑) ปสาโท ปสาทคุณ (๒) โอโซ โอชคุณ (๓) มธุรตา มธุรตาคุณ (๔) สมตา สมตาคุณ (๕) สุขุมาลตา สุขุมาลตาคุณ (๖) สิเลโส สิเลสคุณ (๗) อุทารตา อุทารตาคุณ (๘) กนฺติ กันติคุณ (๙) อตฺถพฺยตฺติ อตฺถพฺยตฺติคุณ (๑๐) สมาธโย สมาธิคุณทั้งหลาย (มี ปาณิธัมมะ เป็นต้น).

คุณ ๑๐ อย่าง

๑. ปสาทคุณ ประดับให้มีความชัดเจน โดยวางบทที่สัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน
๒. โอชคุณ ประดับให้มีรสชาด โดยรวมบทเข้าเป็นสมาสหรือย่อและขยาย
๓. มธุรตาคุณ ประดับให้มีความไพเราะ โดยใช้อักษรเดียวกันหรือมีฐานเหมือนกัน
๔. สมตาคุณ ประดับให้มีเสียงคล้องจองกัน โดยใช้อักษรที่มีเสียงเสมอกัน เป็นสิทธิละเหมือนกัน หรือเป็นธนิตะเหมือนกัน
๕. สุขุมาลตาคุณ ประดับให้มีเสียงนุ่มนวล โดยใช้อักษรสิทธิละให้มากกว่าอักษรธนิตะ
๖. สิเลสคุณ ประดับให้อักษรชิดกัน โดยให้มีคำสังโยค เสียงธนิตะ หรือเสียงครุ
๗. อุทารตาคุณ ประดับให้มีคุณพิเศษ โดยให้มีเนื้อความที่เป็นศีล สมาธิ ปัญญา เป็นต้น

๘. กัณฺติคุณ ประดับให้มีความพึงพอใจ โดยไม่กล่าวเกินจริง
 ๙. อัถถัพยัตติคุณ ประดับให้เข้าใจเนื้อความง่าย โดยไม่ต้องคาดเดา
 ๑๐. สสมาธิคุณ ประดับให้เกิดการเปรียบเทียบ โดยยกเรื่องที่ไม่จริงมาเปรียบเทียบกับเรื่องจริง

สัททาลังการปิโยชนะ ประโยชน์ของสัททาลังการะ

[๑๑๘] คุณเห'เตหิ สมฺปนฺโน พฺนุโธ กวิมฺโนหโร
 สมฺปาทียติ กตฺตุนํ กิตฺติ'มจฺจนฺตนิมฺมลํ.

พฺนุโธ บทประพันธ์ สมฺปนฺโน อันถึงพร้อมแล้ว เอเตหิ คุณเห'เตหิ ด้วยคุณทั้งหลายเหล่านี้ กวิมฺโนหโร เป็นที่ประทับใจของนักกวี กิตฺติ'มจฺจนฺตนิมฺมลํ อันโปร่งใสยิ่ง สมฺปาทียติ ย่อมให้สำเร็จ กตฺตุนํ แก่นักประพันธ์ทั้งหลาย.

บทประพันธ์มีคุณสมบัติครบถ้วน เป็นที่ประทับใจของเหล่ากวี จะยังเกียรติคุณอันโปร่งใสยิ่ง ให้สำเร็จแก่นักประพันธ์ทั้งหลาย

สัททาลังการนิทเทสะ อธิบายสัททาลังการะ ๑๐ อย่าง

๑. ปสาทคุณ ประดับให้มีความชัดเจน

[๑๑๙] อฑฺฐราหิตสมฺพฺนุช- สุภคฺคา ยา ปทาวลฺลิ
 สุปฺลิตฺฐธาภิเชยฺยา'ยํ ปสฺสทํ ชนเย ยถา.

ยา ปทาวลฺลิ ลำดับของบทใด อฑฺฐราหิตสมฺพฺนุชสุภคฺคา อันงดงามด้วยสัมพันธที่ท้าวางไว้ไม่ไกลกัน สุปฺลิตฺฐธาภิเชยฺยา (โหติ) มีเนื้อความปรากฏชัดที่สุด, อยํ ปทาวลฺลิ ลำดับของบทนี้ ปสฺสทํ ยังปสาทคุณ ชนเย ย่อมให้เกิดขึ้น, ยถา อุทาหรณ์ (อิติ ว่า)

ลำดับของบทงดงามด้วยสัมพันธที่วางศัพท์ไว้ไม่ไกลกันนัก มีเนื้อความปรากฏชัดที่สุดนี้ จะยังปสาทคุณให้เกิดขึ้นได้ ดังอุทาหรณ์ต่อไปนี้

อุทาหรณ์ของปสาทคุณ

[๑๒๐] อลงฺกโรนฺดา วทนํ มุณีโน'ธรรวฺลฺลิโย
 โสภนฺเต'รฺณรฺลฺลิว สมฺปตฺนฺดา'มฺพุชฺชเร.

ธรรวฺลฺลิโย พระวศมีแห่งริมพระโอษฐ์ มุณีโน'ธรรวฺลฺลิโย ของพระพุทธเจ้า อลงฺกโรนฺดา ประดับอยู่ วทนํ ซึ่งพระพักตร์ โสภนฺเต'รฺณรฺลฺลิว ย่อมงดงาม อรฺณรฺลฺลิว งามดุจแสงแห่งอรุณ

สมฺปนฺตา อันสาดส่องลง อมฺพฺุชฺทเร ที่กรวยแห่งกลีบบัว.

พระรัศมีริมพระโอษฐ์ของพระพุทธองค์ ประดับพระพักตร์ให้งดงาม ดุจแสงอรุณที่ส่องลง ในกรวย แห่งกลีบดอกบัว ฉะนั้น

๒. โยชคุณ ประดับให้มีรสชาด

[๑๒๑] โยช สมมาสพาลุย- เมโส คชชุตฺต ชีวิต์
 ปชฺเช'ปฺย'นากุลโล โส'ยั กนฺโต กามียเต ยถา.

สมมาสพาลุยั ความมีมากแห่งบทสมมาส โยช ชื่อว่าโยชคุณ, เมโส โยช โยชคุณนี้ ชีวิต์ โหติ เป็นชีวิต คชชุตฺต ของบทประพันธ์ที่เป็นร้อยแก้ว (จุนฺถียะ), โส'ยั (โยช) โยชคุณนั้น อกฺกุลโล อันไม่สับสน กนฺโต อันนำยินดี (กวีหิ อันนักกวีทั้งหลาย) กามียเต ย่อมปรารธนา ปชฺเช'ปฺย' แมื่ในบทประพันธ์ที่เป็นร้อยกรอง (คาถา), ยถา อุทาหรณ์ (อิติ ว่า)

การมีบทสมมาสมาก ๆ เป็นโยชคุณ โยชคุณนี้เป็นชีวิตของบทประพันธ์ที่เป็นร้อยแก้ว แมื่ในบทประพันธ์ที่เป็นร้อยกรอง ท่านก็ปรารธนาโยชคุณที่ไม่สับสนนำยินดี ดังอุทาหรณ์ต่อไปนี้

โยชคุณมีลักษณะ ๒ อย่าง

๑. สมมาสพาลุยะ มีบทสมมาสมาก (คัชชะ ร้อยแก้ว)
๒. อกฺกุลละ บทไม่สับสน สวดง่าย รู้เนื้อความง่าย (คาถา ร้อยกรอง)

โยชคุณ ๒ อย่าง

๑. สัททโยชคุณ บทมีรสชาด เพราะมีบทสมมาสมาก
๒. อัถถโยชคุณ เนื้อความมีรสชาด เพราะย่อบ้าง ขยายบ้าง

อุทาหรณ์ของสัททโยชคุณ

[๑๒๒] มุณินฺทมนฺทสญฺชาต- หาสจฺนฺทนฺทิมฺปิตา
 ปลฺลวา ฐวลา ตสฺเส'- เว'โก นา'ธรปลฺลโว.

ปลฺลวา ไปไม้อ่อนทั้งหลาย มุณินฺทมนฺทสญฺชาตหาสจฺนฺทนฺทิมฺปิตา อันชโลมด้วยผงจันทน์คือ ความสรรษาที่แย้มขึ้นเล็กน้อยของพระจอมมุนี ฐวลา (โหนดิ) เป็นสีขาวนวล, เว'โก เหว อธรปลฺลโว ไปไม้อ่อนคือริมพระโอษฐ์อย่างเดียวกันเท่านั้น ตสฺส ของพระจอมมุนีนั้น น ฐวโล (โหติ) ไม่เป็นสีขาว.

ไปไม้อ่อนอันผงจันทน์ คือการแย้มสรรวเพียงเล็กน้อยของพระพุทธเจ้าชโลมแล้ว ย่อมขาวนวล ไปไม้อ่อนคือริมพระโอษฐ์ของพระพุทธองค์อย่างเดียวกัน ที่ไม่ขาว

อรรถโอชคุณ

[๑๒๓] ปทาภิเชยยวิสัย สมาสพฺยาสสมฺภวํ
 ยํ ปาริณตฺยํ โทติ'ห โสปิ โอโช'ว ตํ ยถา.

ยํ ปาริณตฺยํ การน้อมไปใด ปทาภิเชยยวิสัย อันมีอรรถแห่งบทเป็นที่ตั้ง สมาส-
 พฺยาสสมฺภวํ อันเกิดจากการย่อและการขยาย โทติ มีอยู่, โสปิ (ปริณตภาโว) การ
 น้อมไปแต่นั้น โอโช เอว โทติ มีชื่อว่าโอชะนั้นเกี่ยว อิห ในคัมภีร์สุโพธาลังการะนี้, ตํ
 ยถา อุทาหรณ์นั้น (อติ ว่า)

ในที่นี้ การน้อมไปที่มีอรรถแห่งบทเป็นที่ตั้ง เกิดจากการย่อและการขยายนั้น ชื่อว่า
 โอชะ มีอุทาหรณ์ว่า

อรรถโอชคุณ ๒

๑. สมาสอรรถโอชคุณ มีอรรถโอชคุณ เพราะย่อความให้สั้นลง
๒. พยาสอรรถโอชคุณ มีอรรถโอชคุณ เพราะขยายความให้พิสดาร

อุทาหรณ์ของสมาสอรรถโอชคุณ

[๑๒๔] โชตยิตฺวาน สทฺธมฺมํ สนฺดาเรตฺวา สเทวเก
 ชลิตฺวา อคฺคิชนฺโธ'ว นิพฺพุโต โส สสาวโก.

โส (ตถาคโต) พระตถาคตพระองค์นั้น สสาวโก ผู้เป็นไปพร้อมด้วยพระสาวก
 สทฺธมฺมํ ยังพระสัทธรรม โชตยิตฺวาน ให้รุ่งเรืองแล้ว สเทวเก ยังมนุษย์ทั้งหลายผู้เป็นไป
 พร้อมด้วยเทวดา สนฺดาเรตฺวา ให้ข้ามพ้น(จากทุกข์ในสงสาร)แล้ว ชลิตฺวา ทรงรุ่งเรือง
 แล้ว อคฺคิชนฺโธ อิว เพียงดังกองแห่งไฟ นิพฺพุโต เสด็จปรินิพพานแล้ว.

พระพุทธเจ้าพร้อมทั้งพระสงฆ์สาวกนั้น ประกาศพระสัทธรรมให้รุ่งเรืองแล้ว ช่วย
 มนุษย์และเทวดาให้ข้ามพ้น(จากทุกข์ในสงสาร)แล้ว ทรงรุ่งเรืองดุจกองไฟ เสด็จดับขันธ
 ปรินิพพานแล้ว

อุทาหรณ์ของพยาสอรรถโอชคุณ

[๑๒๕] มตฺถกฺกฺจี้ มตฺสฺสาปิ รโชภาวํ วชนฺตุ เม
 ยโต ปุณฺณเณ เต เสนฺตุ เชนปาทมฺพุชฺทฺวเย.

มตฺถกฺกฺจี้ กระจกแห่งศีรษะทั้งหลาย เม ของข้าพเจ้า มตฺสฺสาปิ แม่ผู้ตาย
 แล้ว วชนฺตุ ขอจงถึง รโชภาวํ ซึ่งความเป็นผงฐลี ยโต ปุณฺณเณ เพราะบุญใด,
 เต รชา ผงฐลีทั้งหลายเหล่านั้น เสนฺตุ ขอจงนอนอยู่ เชนปาทมฺพุชฺทฺวเย ภายใต้อู่แห่ง
 ดอกบัวคือพระบาทของพระพุทธเจ้า.

เพราะบุญอันใดก็ตาม ขอกระโหลกศีรษะของข้าพเจ้าผู้ตายไปแล้ว จงกลายเป็นผงธุลีติดอยู่ที่คู่แห่งดอกบัวคือพระบาทของพระพุทธเจ้าด้วยเถิด

อธิบายคาถา ๑๒๕

[๑๒๖] **อิจฺจตุร นิจฺจํ ปณฺติ-** **เคโธ สาธุ ปทิสฺสติ**
ชายเตยํ คุโณ ติกฺข- **ปญฺณาน’มภิโยคโต.**

อตุร ในคาถา ๑๒๕ นี้ ปณฺติเคโธ ความปรารถนาในการนอบน้อม นิจฺจํ เป็นนิจฺจ ปทิสฺสติ ย่อมปรากฏ สาธุ ด้วยดี อิติ (อิมินา วิธานน) ด้วยวิธีนี้, อยํ คุโณ คุณชนิดนี้ ชายเต ย่อมเกิดขึ้น อภิโยคโต เพราะความพากเพียรยิ่ง ติกฺขปญฺณานํ ของบุคคลผู้มีปัญญาแก่กล้าทั้งหลาย.

ในคาถา ๑๒๕ นี้ เป็นวิธีทำให้ความปรารถนาจะนอบน้อมอยู่เนืองๆ ปรากฏด้วยดี คุณชนิดนี้ จะเกิดขึ้นได้ ก็เพราะความพากเพียรของนักกวีผู้มีปัญญาแก่กล้า

๓. มรุตฺตาคุณ ประดับให้มีความไพเราะ

[๑๒๗] **มรุตฺตตฺตํ ปทาสตฺติ-** **รณฺุปฺปาสวสา ทฺวิธา**
ลียา สมฺมสุตฺติ ปุพฺพทา **วณฺณาวตฺติ ปโร ยถา.**

มรุตฺตตฺตํ มรุตฺตาคุณ ทฺวิธา (โหติ) มี ๒ อย่าง ปทาสตฺติรณฺุปฺปาสวสา โดยประเภทแห่งปทาสัตติและอนุปฺปาสะ, ปุพฺพทา ปทาสัตติอันเป็นอย่างแรก สมฺมสุตฺติ ลียา มีเสียงเสมอกัน, ปโร อนุปฺปาสะอันเป็นอย่างหลัง วณฺณาวตฺติ ลียา มีเสียงอักษรซ้ำกัน, ยถา อุทาหรณ์ (อิติ ว่า)

มรุตฺตาคุณมี ๒ อย่าง คือ (๑) ปทาสัตติ (๒) อนุปฺปาสะ, อย่างแรก(คือปทาสัตติ) มีเสียงเสมอกัน อย่างหลัง(คืออนุปฺปาสะ) มีเสียงซ้ำกัน ดังอุทาหรณ์ต่อไปนี้

มรุตฺตาคุณ ๒ อย่าง

- ๑. **ปทาสัตติมรุตฺตาคุณ** มีความไพเราะ เพราะมีเสียงอักษรที่เป็นรัสสะ ทีฆะ ลิตฺติละ ฌนิตะ ครุ ลหุ ฐาน และสังโยค เหมือนกันหรือใกล้เคียงกัน
- ๒. **อนุปฺปาสมรุตฺตาคุณ** มีความไพเราะ เพราะมีเสียงอักษรซ้ำกันบ่อยๆ

อุทาหรณ์ของปทาสัตติมรุตฺตาคุณ

[๑๒๘] **ยทา เอส’ภิสฺมฺโพธิ** **สมฺปตฺโต มฺนุปฺงฺคโว**
ตทา ปภฺตติ ฌมฺมสฺส **โลเก ชาโต มหฺมฺสฺสโว.**

เอส มฺนุปฺงฺคโว พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐพระองค์นั้น สมฺปตฺโต ทรงบรรลุลแล้ว

อภิสมโพธิ์ ซึ่งพระสัพพัญญุตญาณ ยथा ในกาลใด, มหุสสโว ความเจริญอันใหญ่ หลวง ธรรมสุต แห่งพระธรรม ชาโต เกิดขึ้นแล้ว โลก ในโลก ปกฺกิติ จำเดิม ตทา แต่กาลนั้น.

ตั้งแต่กาลที่พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐพระองค์นั้น ทรงบรรลุประสัพพัญญุตญาณ พระ สัทธรรมก็เกิดขึ้นในโลก แล้วเจริญอย่างมาก

ที่	ฐาน	อักษร
๑	กัณฐฐาน (คอ)	อ อา ก ข ค ฌ ง ห
๒	ตาลฐาน (เพดานปาก)	อิ อี จ ฉ ช ฌ ญ ย
๓	มุกฺกฐฐาน (ปุ่มเหงือกบน)	ฎ จ ฎ ฌ ฌ ฌ ฬ
๔	ทันตฐาน (ฟัน)	ต ถ ท ฐ น ล ส
๕	โอฏฐฐาน (ริมฝีปาก)	อุ อู ป ผ พ ภ ม
๖	นาสิกฐาน (จมูก)	ง ฌ ฌ น ม อ
๗	อูฐฐาน (อก) ห อักษรสังโยค กับอักษร ๑๐ ตัว	งห ญห ฌห ฌห มห ยห รห ลห วห ฬห
๘	กัณฐตาลฐาน (คอกับเพดานปาก)	เอ
๙	กัณฐโอฏฐฐาน (คอกับริมฝีปาก)	โอ
๑๐	ทันโตฏฐฐาน (ฟันกับริมฝีปาก)	ว

อุทาหรณ์ของอนุปาสมธูรตาคุณ

[๑๒๙] **มุนินุทมนุทหสา เต กุณุทสนุโทหวิพุมมา**
ทิสนุต’มนุธาวนุติ หสนุตา จนุทกนุติโย.

เต มุนินุทมนุทหสา พระหรรษาเพียงเล็กน้อยของพระจอมมุนีทั้งหลายเหล่านั้น กุณุทสนุโทหวิพุมมา มีความงามดุจช่อแห่งดอกคัลล่า หสนุตา ไยไพอยู่ (เย้ยหยันอยู่) จนุทกนุติโย ซึ่งรัศมีแห่งดวงจันทร์ทั้งหลาย อนุธาวนุติ ย่อมชานไป ต่ ทิส สู่ทิศต่างๆ (หรือ ทิสนุต สู่ที่สุดแห่งทิศ).

พระหรรษา (รอยยิ้ม) เพียงเล็กน้อยของพระจอมมุนี อังงามดุจช่อดอกคัลล่า แผ่รัศมี ออกไปทั่วทุกทิศ เหมือนจะเย้ยหยันรัศมีแห่งดวงจันทร์

คำที่มีฐานซ้ำกัน คือ **นุท** ใน นินุท มนุท กุณุท สนุโทห จนุท
นุต ใน ทิสนุต อนุธาวนุติ หสนุต กนุติ

อุทาหรณ์

อนุปาสมธุรตาคุณ (จากพระไตรปิฎก)

ปัสสติ ปัสโส ปัสสนุตํ อปัสสนุตถจ ปัสสติ
 อปัสสนุตโต อปัสสนุตํ ปัสสนุตถจ น ปัสสติ.

(ขุ.เถร. ๒๖/๖๑/๒๗๓)

ปัสโส คนตาดี ปัสสติ ย่อมมองเห็น ปัสสนุตํ ซึ่งคนตาดี จ และ ปัสสติ ย่อมมองเห็น อปัสสนุตํ ซึ่งคนตาบอด, อปัสสนุตโต คนตาบอด น ปัสสติ ย่อมมองไม่เห็น อปัสสนุตํ ซึ่งคนตาบอด ปัสสนุตถจ และคนตาดี.

คนตาดี ย่อมมองเห็นทั้งคนตาดีและคนตาบอด ส่วนคนตาบอด ย่อมมองไม่เห็นทั้งคนตาบอดและคนตาดี

อุทาหรณ์ของอนุปาสมธุรตาคุณ (จากชินาลังการฎีกา)

โนนานิโน นนูนานิ นานะนานิ นนานิโน
 นูนานะนานิ นูนํ น นานนนวนานะน โน.

(โน+อนานิโน นนุ+อนานิ น+อนะนานิ โน+อนานิโน
 โน+อนานิ+อนะนานิ โน+อนุนํ น นํ+อานนํ+น+อานะน โน)

อนานิโน พระพุทธเจ้าทั้งหลาย โน ของเราทั้งหลาย อนานิ น (โหนติ) เป็นผู้มิใช่พระบารมีไม่ย่อหย่อน นนุ อย่างแน่นอน.

อนานิโน พระพุทธเจ้าทั้งหลาย โน ของเราทั้งหลาย อนะนานิ น (โหนติ) ไม่เป็นผู้คดโกง.

อนานิ การทำความชั่วในที่ลับทั้งหลาย (อนานิโน ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย) โน ของเราทั้งหลาย อนะนานิ ที่จะนำออกเปิดเผย น (โหนติ) ไม่มีเลย, อนุนํ ความบกพร่อง (อนานิโน ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย) โน ของเราทั้งหลาย น (โหนติ) ไม่มีเลย.

อานนํ พระโอรุณัน นํ ของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น น (สโม) ไม่เหมือน อานะน ด้วยปาก โน ของเราทั้งหลาย.

พระพุทธเจ้าของพวกเรา ทรงมีพระบารมีเต็มเปี่ยมอย่างแน่นอน พระพุทธเจ้าของพวกเรา ไม่ทรงคดโกง พระพุทธเจ้าของพวกเรา ไม่ทำความชั่วในที่ลับ พระพุทธเจ้าของพวกเรา ไม่มีความบกพร่องเลย พระโอรุณันของพระพุทธองค์นั้น ก็ไม่เหมือนกับปากของพวกเรา

อุทาหรณ์ของอนุปปาสมธุรตาคุณ (ภาษาไทย)

เมื่อมั่งมี	มากมาย	มิตรหมายมอง
เมื่อมัวหมอง	มิตรมอง	เหมือนหมูหมา
เมื่อไม่มี	มิตรเมิน	ไม่มองมา
เมื่อมอดม้วย	แม่หมูหมา	ไม่มามอง

อนุปปาสะที่ไม่ควรสรรเสริญ

- [๑๓๐] **สพฺพโกมลวณฺณเฑหิ** **นา’อนุปฺปาโส ปสฺสลิโย**
ยถา’ยํ มาลตีมาลา **ลินโลลาลิมาลินี.**

อนุปฺปาโส อนุปฺปาสะ (กโธ อันท่านรจนมาแล้ว) **สพฺพโกมลวณฺณเฑหิ** ด้วยอักษรที่มีเสียงอ่อน(ลิลิตะ)ทั้งหมดทั้งหลาย **น ปสฺสลิโย** ไม่ควรสรรเสริญ **ยถา** อุทาหรณ์ (อิติ ว่า) **อัยํ มาลตีมาลา** ซอแห่งดอกมะลินี้ **ลินโลลาลิมาลินี** มีหมู่แห่งแมลงภู่บินวู่วอนอยู่อย่างลุ่มหลง.

นักกวีไม่สรรเสริญอนุปปาสะที่รจนารขึ้นด้วยอักษรเสียงอ่อนทั้งหมด เช่น **อัยํ มาลตีมาลา ลินโลลาลิมาลินี** ซอดอกมะลินี้ มีหมู่ภุมรบินวู่วอนอย่างลุ่มหลง

๔. สมตาคุณ ประดับให้มีเสียงคล้องจองกัน

- [๑๓๑] **มุกฺกุหิ วา เกวลเฑหิ** **เกวลเฑหิ มุฏฺเฑหิ วา**
มิสฺเสหิ วา ติธา โหติ **วณฺณเฑหิ สมตา ยถา.**

สมตา สมตาคุณ ติธา โหติ มี ๓ อย่าง **วณฺณเฑหิ** ด้วยอักษรทั้งหลาย **เกวลเฑหิ มุกฺกุหิ วา** อันมีเสียงอ่อนล้วนหรือ **เกวลเฑหิ มุฏฺเฑหิ วา** หรือแข็งล้วน **มิสฺเสหิ วา** หรือว่าผสมกัน, **ยถา** อุทาหรณ์ (อิติ ว่า)

สมตาคุณมี ๓ อย่าง คือ **เกวลมุกฺกุวัณณะ** **เกวลมุฏฺฐวัณณะ** และ**มิสสกวัณณะ** ดังอุทาหรณ์ต่อไปนี้

สมตาคุณ ๓ อย่าง

๑. **เกวลมุกฺกุสมตาคุณ** สมตาคุณที่มีอักษรเสียงอ่อนล้วน (ส่วนใหญ่เป็นลิลิตอักษร)
๒. **เกวลมุฏฺฐสมตาคุณ** สมตาคุณที่มีอักษรเสียงแข็งล้วน (ส่วนใหญ่เป็นธนิตอักษร)
๓. **มิสสกสมตาคุณ** สมตาคุณที่มีอักษรทั้งอ่อนและแข็งผสมกัน (พอ ๆ กัน)

๔.๑ เกวลมฤตสมตาคู อุทาหรณ์ของเกวลมฤตสมตาคูณ

[๑๓๒] โภกิลาลาปสำวาที มุนินุทาลาปวิพุกโม
 หทยงคมตํ ยาดิ สติ เทติ จ นิพพุตี.

มุนินุทาลาปวิพุกโม ความไพเราะแห่งพระดำรัสของพระจอมมุนี โภกิลาลาป-
 สำวาที ประดุจเสียงร้องแห่งนกกการเวก ยาดิ ย่อมถึง หทยงคมตํ ซึ่งความประทับใจ
 เทติ จ และย่อมให้ นิพพุตี ซึ่งความดับเย็น สติ แก่สันตบุรุษทั้งหลาย.

ความไพเราะแห่งพระสุรเสียงของพระจอมมุนี ประดุจเสียงร้องของนกกการเวก ย่อม
 จับใจ และให้ความเย็นใจ แก่สันตบุรุษทั้งหลาย

๔.๒ เกวลมฤตสมตาคู อุทาหรณ์ของเกวลมฤตสมตาคูณ

[๑๓๓] สมภาวนียสมภาวํ ภควन्दํ ภวนตคํ
 ภวนตสาธนากงซี โภ น สมภาวเย วิภํ.

โภ ใคร ภวนตสาธนากงซี ผู้ปรารณาถึงซึ่งที่สุดแห่งภพ น สมภาวเย ไม่อาจ
 สรรเสริญ ภควन्दํ ซึ่งพระผู้มีพระภาค สมภาวนียสมภาวํ ผู้มีความประสงค์ดีอันชาว
 โลกควรสรรเสริญ วิภํ ผู้เป็นใหญ่ ภวนตคํ ผู้ดำเนินไปสู่ที่สุดแห่งภพ.

ผู้ปรารณาถึงที่สุดแห่งภพ ใครเล่าจะไม่สรรเสริญพระผู้มีพระภาคผู้ทรงประสงค์ดีที่
 ชาวโลกควรสรรเสริญ ผู้เป็นใหญ่ ดำเนินไปสู่ที่สุดแห่งภพ

๔.๓ มิสสกสมตาคูณ อุทาหรณ์ของมิสสกสมตาคูณ

[๑๓๔] ลทุฉนุทนสํสคค- สุกนุธิมลยานิโล
 มนุทํมายาดิ ภิโตว มุนินุทมุขมารูตา.

ลทุฉนุทนสํสคคสุกนุธิมลยานิโล ลมที่พัดมาจากภูเขามลยะ มีกลิ่นหอมเพราะ
 การอบอวลด้วยกลิ่นจันทน์อันตนได้แล้ว อายาดิ ย่อมไชยมา มนุทํ เบาๆ ภิโต อิว
 เหมือนจะเกรง มุนินุทมุขมารูตา ต่อลมอันออกจากพระโอษฐ์ของพระจอมมุนี

ลมที่พัดมาจากภูเขามลยะ มีกลิ่นหอมเพราะอบอวลด้วยกลิ่นจันทน์ที่ได้ติดมา ย่อม
 ไชยมาอย่างแผ่วเบาเหมือนจะเกรงต่อลมที่ออกจากพระโอษฐ์ของพระจอมมุนี

๕. สุขุมาลตาคุณ ประดับให้มีเสียงนุ่มนวล

[๑๓๕] **อนิฏฐกรุขรปุปายา** **สพฺพโกมลนิสฺสฎฺฐา**
กิจฺจมุจฺจารณาเปต- **พฺยญชฺชา สุขุมาลตา.**

สุขุมาลตา สุขุมาลตาคุณ อนิฏฐกรุขรปุปายา มีอักษรไม่แข็งเป็นส่วนมาก
สพฺพโกมลนิสฺสฎฺฐา พ้นจากอักษรอ่อนทั้งหมด กิจฺจมุจฺจารณาเปตพฺยญชฺชา ปราศจาก
อักษรที่ออกเสียงยาก

สุขุมาลตาคุณ มีอักษรเสียงอ่อนมากแต่ไม่อ่อนทั้งหมด และไม่มีอักษรออกเสียงยาก

อุทธารณ์ของสุขุมาลตาคุณ

[๑๓๖] **ปสฺสนตา รูปวิภวํ** **สุณฺนตา มธฺรํ คิริ**
จฺรนฺติ สาธฺฐ สมฺพทุท- **กาเล เกฬิปรมฺมุขา.**

สมฺพทุทกาเล ในกาลแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สาธฺฐ สาธฺฐชนทั้งหลาย ปสฺสนตา
เห็นอยู่ รูปวิภวํ ซึ่งความบริบูรณ์แห่งพระรูป สุณฺนตา ฟังอยู่ มธฺรํ คิริ ซึ่งพระดำรัส
อันไพเราะ เกฬิปรมฺมุขา เป็นผู้หันหลังจากการเล่น จฺรนฺติ ย่อมประพฤติ (ธมฺมํ ซึ่ง
ธรรม)

ในสมัยที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีพระชนม์อยู่ สาธฺฐชนทั้งหลาย ได้ยลความงามแห่ง
รูปโฉม ได้สดับพระดำรัสอันไพเราะ จึงพากันหันหลังให้การเล่น มาประพฤติธรรม

ความพิเศษของสุขุมาลตาคุณ

[๑๓๗] **อลงฺการวิหีนาปิ** **สตํ สมฺมุขเต'ทิสี**
อาโรหติ วิเสเสน **รมณียา ตทฺชชลา.**

(สุขุมาลตา สุขุมาลตาคุณ) เอทิสี เช่นนี้ อลงฺการวิหีนาปิ แม้ปราศจากอรรถา
สังการะ อาโรหติ ย่อมลอยขึ้น สมฺมุขตํ สู่ความเป็นเฉพาะหน้า สตํ ของสันตบุรุษทั้ง
หลาย, ตทฺชชลา สุขุมาลตาคุณอันรุ่งเรืองด้วยอรรถาสังการะนั้น รมณียา (โหติ) เป็น
คุณอันน่ายินดี วิเสเสน โดยพิเศษ

สุขุมาลตาคุณเช่นนี้ แม้จะปราศจากอรรถาสังการะ ก็ยังยกระดับขึ้นสู่ความพอใจของ
สันตบุรุษทั้งหลาย สุขุมาลตาคุณอันรุ่งเรืองด้วยอรรถาสังการะนั้น ย่อมน่ายินดียิ่ง

อุทาหรณ์ของอัครธรรมาจารย์สุขุมมาลาคุณ

[๑๓๘] **โรมณฺจปิณฺจรจนา** **สาธฺวาทาหิตทฺธนี**
 ลพฺนติ’เม มฺนีเมชฺมุ- **มทา สาธฺฐิสฺชาวลา.**

อิเม สาธฺฐิสฺชาวลา นกฺยุงคิอฺสันตบฺรุษฺทงฺหลายเหล่านี มฺนีเมชฺมุมทา ผู้คลั่งไคล้
 ซึ่งเมฆฝนคือพระมฺนี โรมณฺจปิณฺจรจนา มีการลำแพนทางคือความชนลกฺชฺชฺน สาธฺ-
 วาทาหิตทฺธนี มีเสียงชั้นคือการกล่าวว่สาธฺ ลพฺนติ ร่าเริงอยู่

ผฺงนกฺยุงคิอฺสันตบฺรุษฺเหล่านี คลั่งไคล้เมฆฝนคือพระจอมมฺนี พากันลำแพนทางคือ
 ชนลกฺชฺชฺน ส่งเสียงชั้นคือการกล่าวว่สาธฺ ร่าเริงอยู่

ปทฺตถสุขุมมาลาคุณ

[๑๓๙] **สุขุมมาลาตต’มตฺเถว** **ปทตฺถวิสยมฺปิ จ**
 ยถา มตาทิสทฺเทสุ **กิตฺติเสสาทิกิตฺตนํ.**

อปิ จ อนึ่ง สุขุมมาลาตต สุขุมมาลาคุณ ปทตฺถวิสย อตฺถิ เอว มีอรรถของบท
 เป็นที่ตั้งน้นเทียว ยถา อุทาหรณ์ (อิตฺติ ว่า) มตาทิสทฺเทสุ ครั้นเมื่อศัพท์ว่าตายเป็นต้น
 ทั้งหลาย (วตฺตพฺเพสุ อันท่านสามารถกล่าว) กิตฺติเสสาทิกิตฺตนํ การกล่าวซึ่งศัพท์ว่า
 เหลืออยู่แต่ชื่อเสียงเป็นต้น (โหติ ย่อมมี)

อนึ่ง สุขุมมาลาคุณ มีอรรถของบทเป็นที่ตั้งแล จึงมีอุทาหรณ์ว่า เมื่อจะกล่าวว่เขา
 ตายแล้วเป็นต้น ก็กล่าวว่ เขาเหลืออยู่แต่ชื่อเสียงเป็นต้น

การกล่าวตรงเกินไป บางคำก็ไม่เพราะนัก กล่าวโดยอ้อมกลับฟังดูดีกว่า เช่น

คำไทยว่ “ตาย” ให้กล่าวว่ ไปสวรรคแล้ว ลินแล้ว หมดลมแล้ว ลาโลกไปแล้ว
 หมดกรรมหมดเวรแล้ว กลับบ้านเก่าแล้ว ไปสู่สุคติแล้ว มรณภาพ ทิวงคต สวรรคต
 นิพพาน ปรีนิพพาน ดับชั้นธปรีนิพพาน เสด็จดับชั้นธปรีนิพพาน

ปวตฺซี ให้กล่าวว่ ปวตฺจฺจาระ ปวตฺธี ปวตฺหนัก ท้องจะแตก อยากปลดทุกฺช
 เป็นต้น

ปวตฺเยียว ให้กล่าวว่ ปวตฺฉี ปวตฺเบา อยากยิงกระต่าย ก็อกจะแตก อยากปลด
 ทุกฺช เป็นต้น

๖. สิวีสคุณ ปรระดับให้อักษรแนบชิดกัน

[๑๔๐] สิวีสคุณปรระดับให้อักษรแนบชิดกัน
 สพนุทธคารโว โส'ยั รมนียคุณาลโย
 สิวีส นาม ตั ยถา.

โส อัย (พนุโธ) บทประพันธ์นั้น สิวีสคุณปรระดับให้อักษรแนบชิดกัน อันเป็นที่ตั้งแห่งคุณอันนำยินดี เพราะการประสมประสานกันแห่งบทอันชิดกัน สพนุทธคารโว อันเป็นไปพร้อมด้วยความหนักแน่นแห่งบทประพันธ์ สิวีส นาม ชื่อว่าสิวิสคุณ ตั ยถา อุกาทรณ์ (อิติ ว่า)

บทประพันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งคุณนำยินดี เพราะมีการประสมประสานกันแห่งบทที่ชิดติดกัน มีความหนักแน่นทางประพันธ์ ชื่อว่าสิวิสคุณ ดังอุกาทรณ์ต่อไปนี้

อุกาทรณ์ของสิวิสคุณ

[๑๔๑] พาลินุทวิพุมจเจทิต- นขราวลิกนุติภ
 สา มุณินุทพทมโกช- กนุติ โว วลิตา'วต.

สา มุณินุทพทมโกชกนุติ ความงามแห่งดอกบัวคือรัศมีแห่งพระบาทของพระจอมมุนีนัน วลิตา อันประกอบแล้ว พาลินุทวิพุมจเจทินขราวลิกนุติภ ด้วยรัศมีแห่งระเบียบของพระนขาอันมีปรกติตัดซึ่งความงามแห่งแสงจันทร์นวลๆ อวต โปรดคัมครองโว ซึ่งท่านทั้งหลาย

ความงามแห่งดอกบัว คือรัศมีแห่งพระบาทของพระจอมมุนี อันประกอบด้วยรัศมีแห่งพระนขาที่เรียงเป็นระเบียบ ตัดกับความงามแห่งแสงจันทร์ที่เริ่มขึ้นอ่อนๆนั้น โปรดคัมครองท่านทั้งหลายเทอญ

๗. อุกาทรณ์ ปรระดับให้มีคุณพิเศษ

[๑๔๒] อุกกัสนุโต โย โกจิ คุโณ ยทิ ปตียเต
 อุกาโร'ยั ภเว เตน สนาถา พนุทธปทุติ.

ยทิ หากว่า โย โกจิ คุโณ คุณทุกอย่าง อุกกัสนุโต มีความพิเศษยิ่ง ปตียเต อันนักกวีย่อมนรู้, อัย คุโณ คุณชนิดนี้ อุกาโร ภเว มีชื่อว่าอุกาทรณ์, พนุทธปทุติ ลำดับแห่งบทประพันธ์ สนาถา อันเป็นไปกับด้วยที่อาศัย ภเว ย่อมมี เตน (อุกาเรน) เพราะอุกาทรณ์นั้น

คุณอันสูงส่งทุกอย่าง นักกวีรู้ชื่อว่าอุกาทรณ์ หากวางไว้ในบทประพันธ์ ย่อมทำให้บทประพันธ์มีที่อาศัย

คุณพิเศษ หมายถึง แสดงให้เห็นคุณธรรมที่พิเศษ เช่น ทาน ศีล ภาวนา ศรัทธา ความเพียร เมตตา การเสียสละ ความฉลาดรอบรู้ การบรรลुकุณพิเศษ

อุทากรณของอุทารตาคุณ

[๑๔๓] ปาถมโกชรโชลิตต- คตดา เย ตว โคตม
 อโห เต ชนุตโว ยนฺติ สพฺพธา นฺริชตฺตณฺ.

โคตม ข้าแต่ท่านพระโคตม เย ชนุตโว ชนทั้งหลายเหล่าใด ปาถมโกชรโชลิตต-คตดา (โหนฺติ) เป็นผู้มึร่างกายอันเกลือกกลั้วด้วยละอองธุลีที่ดอกบัวคือพระบาท ตว ของพระองค์, อโห นำอัศจรรย์ เต ชนุตโว ชนทั้งหลายเหล่านั้น ยนฺติ ย่อมถึง นฺริชตฺตณฺ ซึ่งความเป็นผู้ปราศจากธุลีคือกิเลส สพฺพธา โดยประการทั้งปวง

ข้าแต่ท่านพระโคตม นำอัศจรรย์จริง ชนเหล่าใด มีร่างกายเกลือกกลั้วละอองธุลีที่บัวพระบาท ของพระองค์ ชนเหล่านั้น ย่อมถึงความเป็นผู้หมดจดจากกิเลสทั้งปวงได้

คำแนะนำ

[๑๔๔] เหว ชินานุภาวสุส สมุกฺกโสฺตร ทิสฺสติ
 ปญฺญา วิธินาเนน จินฺตเย ปรํมิตฺสํ.

สมุกฺกโส ความสูงส่ง ชินานุภาวสุส แห่งอานุภาพของพระพุทธเจ้า ทิสฺสติ ย่อมปรากฏ อตฺร (คาถาย) ในคาถานี้ เหว อย่างนี้, ปญฺญา ผู้มีปัญญา จินฺตเย พึงคิดถึง ปรํ ซึ่งบทประพันธ์อื่น อิติสํ ว่าเป็นเช่นนี้ อนเนน วิธินา ด้วยวิธีนี้

ความสูงส่งแห่งพระพุทธานุภาพ ย่อมปรากฏในคาถานี้อย่างนี้ ให้ผู้มีปัญญา พิจารณาดูบทประพันธ์อื่นว่าเป็นเหมือนกันนี้ โดยวิธีนี้

การใช้บทวิเสสนะก็จัดเป็นอุทากรตาคุณ

[๑๔๕] อุทารโ โสปิ วิญญฺเญโย ยํ ปสฺตถวิเสสนํ
 ยถา กิฬาสโร ลีลา- หาสฺ เหมงคทาทยเ.

ยํ (พฺนฺธณฺ) บทประพันธ์ใด ปสฺตถวิเสสนํ (โหติ) มีบทวิเสสนะที่ท่านสรรเสริญ, โสปิ (พฺนฺธเ) บทประพันธ์แม้นั้น วิญญฺเญโย อันบัณฑิตพึงทราบ อุทารโ ว่าเป็นอุทากรตาคุณ, ยถา อุทากรณ (อติ ว่า) กิฬาสโร ธารน้ำสำหรับการเล่น, ลีลาหาสฺ การยิ้มที่สวยงาม, เหมงคทาทยเ กำไลข้อเท้าอันทำด้วยทอง เป็นต้น

พึงทราบว่า บทประพันธ์ที่มีบทวิเสสนะน่าสรรเสริญ ก็เป็นอุทากรตาคุณ เช่น กิฬาสโร ธารน้ำสำหรับการเล่น, ลีลาหาสฺ การยิ้มที่สวยงาม, เหมงคทํ กำไลข้อเท้าทองคำ เป็นต้น

๘. กัณฑ์คุณ ประดับให้มีความพึงพอใจ

[๑๔๖] โลกียตถานติกุกนฺดา กนฺดา สพฺพชนานปิ
 กนฺติ นามาทิวฺตตสฺส วุตฺตา สา ปรีหารโต.
 ยถา “มุนินฺท” อิจฺจาติ.

กนฺดา คุณที่น่าปรารถนา โลกียตถานติกุกนฺดา อันไม่เกินเลยซึ่งเนื้อความที่มีอยู่ในโลก สพฺพชนานํ อปิ แม้ของชนทั้งปวงทั้งหลาย กนฺติ นาม ชื่อว่ากัณฑ์คุณ, สา กัณฑ์คุณนั้น (มยา อันข้าพเจ้า) วุตฺตา กล่าวไว้แล้ว ปรีหารโต ในวิธีแก้ อติวุตฺตสฺส แห่งอติวุตฺตโทษ, ยถา อุทาหรณ์ มุนินฺท อิจฺจาติ ว่า มุนินฺท เป็นต้น

คุณที่น่าปรารถนาของชนทั้งปวง ซึ่งไม่เกินเนื้อความที่มีอยู่ในโลก ชื่อว่ากัณฑ์คุณ กัณฑ์คุณนั้น ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้ว ตั้งแต่วิธี แก้อติวุตฺตโทษ (คาถา ๙๕) มีอุทาหรณ์ว่า มุนินฺท เป็นต้น

๙. อັถถัพยัตติคุณ ประดับให้เข้าใจเนื้อความง่าย

[๑๔๗] อตฺถพฺยตฺตา’ภิเชยฺยสฺสา’- เนยฺยตา สทฺทโต’ตฺถโต
 สายํ ตทฺภยา เนยฺย- ปรีหารเ ปทสฺลิตา
 ยถา “มรีจิจฺจาติ จ “มโนนุรฺยชโน”จฺจาติ จ.

อภิเชยฺยสฺส อเนยฺยตา ความเป็นแห่งเนื้อความที่ไม่ควรนำมา สทฺทโต โดยศัพท์ อตฺถโต จ และโดยอรรถ อตฺถพฺยตฺติ ชื่อว่าอັถถัพยัตติคุณ, สายํ อັถถัพยัตติคุณนั้น ตทฺภยา อันเกิดจากศัพท์และอรรถทั้งสองนั้น (มยา อันข้าพเจ้า) ปทสฺลิตา แสดงแล้ว เนยฺยปรีหารเ ในวิธีแก้แห่งเนยฺยโทษ, ยถา อุทาหรณ์ มรีจิจฺจาติ จ ว่า มรีจิจ เป็นต้น มโนนุรฺยชโนจฺจาติ จ และว่า มโนนุรฺยชโน เป็นต้น

การไม่นำเอาเนื้อความที่เข้าใจยากมาประกอบ ทั้งโดยศัพท์และโดยอรรถ ชื่อว่าอັถถัพยัตติคุณ อັถถัพยัตตินั้นเกิดจากศัพท์และอรรถทั้งสองอย่าง ซึ่งข้าพเจ้าได้แสดงไว้แล้ว ในวิธีแก้เนยฺยโทษ เช่น อุทาหรณ์ว่า มรีจิจ และ มโนนุรฺยชโน เป็นต้น (คาถา ๙๑, ๙๒)

ปฺน อตฺถเนน ยถา อັถถัพยัตติคุณโดยอรรถ มีอุทาหรณ์อีกว่า

[๑๔๘] สภาวามลตา อีร มุธา ปาทนเชสฺส เต
 ยโต เต’วณฺตานนฺต- โมนิจฺฉายา ชหนฺติ โน.

อีร ข้าแต่พระอีระเจ้า สภาวามลตา ความไม่มีมลทินโดยสภาพปรกติ ปาทนเชสฺส ที่พระบาทและพระนขาทั้งหลาย เต ของพระองค์ มุธา ไร่ประโยชน์ ยโต เพราะเหตุใด, (ตโต เพราะเหตุนี้) เต (ปาทนขา) พระบาทและพระนขาทั้งหลายเหล่านั้น โน ชหนฺติ

ย่อมไม่ละ อวตทานนุตโมพิจญาฯ ซึ่งรังสีแห่งมงกุฏของพระราชากับเทวราชาประมาณ มีได้น้อมถวายบังคมแล้ว

ข้าแต่พระพุทธเจ้า ความที่พระบาทและพระนขาของพระองค์ไม่มีมลทินตามปรกติ หาเป็นประโยชน์ไม่ เพราะสองรัศมีกลมกลืนไปทั่วมงกุฏของพระราชากับเทวราชาผู้น้อมถวายบังคมแล้ว

๑๐. สมာธึคุณ ประดับให้เกิดการเปรียบเทียบ

[๑๔๙] “พนฺธสาโร”ติ มณฺญนฺติ ยํ สมคฺคาปิ วิญญฺโน
ทสฺสนาวสฺรํ ปตฺโต สฺมาธึ นาม’ยํ คฺุณเ.

วิญญฺโน วิญญฺชนทั้งหลาย สมคฺคาปิ แม้ทั้งหมด มณฺญนฺติ ย่อมให้ความสำคัญ ยํ ซึ่งคุณชนิดใด พนฺธสาโรติ ว่าเป็นแก่นแท้ของบทประพันธ์, อยํ คฺุณเ คุณชนิดนี้ สฺมาธึ นาม ชื่อว่าสมာธึคุณ ปตฺโต ถึงแล้ว ทสฺสนาวสฺรํ ซึ่งโอกาสในการแสดง

ผู้รู้ทั้งหมด ให้ความสำคัญคุณชนิดใดว่าเป็นแก่นสารของบทประพันธ์ คุณชนิดนี้ชื่อว่าสมาธึคุณ มาถึงโอกาสแสดงแล้ว

ความหมายของสมာธึคุณ

[๑๕๐] อญฺญธฺโม ตโต’ญฺญตฺถ โลกสีมานุโรธโต
สมฺมา อาธึยเต’จฺเจโส สฺมาธึติ นิรุจฺจติ.

อญฺญธฺโม สภาพของวัตถุอื่น อาธึยเต อันท่านย่อมตั้งไว้ สมฺมา โดยชอบ โลกสีมานุโรธโต โดยคล้อยตามซึ่งขอบเขตของชาวโลก อญฺญตฺถ (วัตถุสุมี) ในวัตถุอื่น ตโต จากวัตถุอื่น อิติ เพราะฉะนั้น เอโส (คุณ) คุณนี้ (กวีที่ อันนักกวีทั้งหลาย) นิรุจฺจติ ย่อมเรียก สฺมาธึ อิติ ว่าสมาธึคุณ

สภาพโดยตรงของวัตถุอื่น ถูกตั้งไว้อย่างเหมาะสม ในวัตถุโดยอ้อมอื่นจากนั้น โดยคล้อยตามกติกาศาของชาวโลก เพราะฉะนั้น คุณนี้จึงถูกเรียกว่า สฺมาธึคุณ

สมာธึอุทเทสสะ หัวข้อสมาธึคุณ ๖

[๑๕๑] อปาณเ ปาณินํ ธฺมโม สมฺมา อาธึยเต กฺุวจิ
นิรุเป รูปยฺตฺตสฺส นิรเส สรสฺส จ.

[๑๕๒] อทฺรเว ทฺรวยฺตฺตสฺส อกตฺตริปิ กตฺตฺตา
กจินฺสฺสา’สรีเรปิ รุํ เตสํ กมา ลียา.

กฺุวจิ ในบางแห่ง ธฺมโม สภาพ ปาณินํ ของสัตว์มีชีวิตทั้งหลาย สมฺมา อาธึยเต

ย่อมถูกตั้งไว้อย่างเหมาะสม **อปาณ** ในสิ่งไม่มีชีวิต

กวจิ ในบางแห่ง **ธมฺโม** สภาพ **รูปยุตตสฺส** ของวัตถุอันประกอบด้วยรูปทรง
สัณฐาน **สมฺมา** **อาธึยเต** ย่อมถูกตั้งไว้อย่างเหมาะสม **นิรฺูเป** ในวัตถุที่ไม่มีรูปทรง
สัณฐาน

กวจิ ในบางแห่ง **ธมฺโม** สภาพ **สรสฺสฺส** ของวัตถุอันมีรส **สมฺมา** **อาธึยเต**
ย่อมถูกตั้งไว้อย่างเหมาะสม **นิรเส** ในวัตถุที่ไม่มีรส

กวจิ ในบางแห่ง **ธมฺโม** สภาพ **ทฺรวยุตตสฺส** ของวัตถุอันประกอบด้วยของเหลว
สมฺมา **อาธึยเต** ย่อมถูกตั้งไว้อย่างเหมาะสม **อทฺรเว** ในวัตถุที่ไม่มีของเหลว

กวจิ ในบางแห่ง **กตฺตฺตา** ความเป็นกัตตา **สมฺมา** **อาธึยเต** ย่อมถูกตั้งไว้อย่าง
เหมาะสม **อกตฺตฺริปิ** แม้ในสิ่งที่ไม่เป็นกัตตา

กวจิ **จ** และในบางแห่ง **ธมฺโม** สภาพ **กจินฺสฺส** ของวัตถุอันแข็ง **สมฺมา** **อาธึยเต**
ย่อมถูกตั้งไว้อย่างเหมาะสม **อสิริเรปิ** แม้ในวัตถุอันเหลว

รฺูปี **รฺูปกุทาหารณฺ์** **เตสฺ** (สมาธิณฺ์) ของสมาธิคุณทั้งหลายเหล่านั้น **ลึยา** **ควรมี**
กมา ตามลำดับ

สมาธิคุณ ๖

๑. **กวจิ** **อปาณ** **ปาณินฺ์** **ธมฺโม** **สมฺมา** **อาธึยเต**.
บางแห่ง ทำนยกเอาสภาพของสิ่งมีชีวิตมาไว้ในสิ่งไม่มีชีวิต (ปาณิธัมมสมาธิคุณ)
๒. **กวจิ** **นิรฺูเป** **รูปยุตตสฺส** **ธมฺโม** **สมฺมา** **อาธึยเต**.
บางแห่ง ทำนยกเอาสภาพของวัตถุมีรูปมาไว้ในวัตถุไม่มีรูป (รูปธัมมสมาธิคุณ)
๓. **กวจิ** **นิรเส** **สรสฺสฺส** **ธมฺโม** **สมฺมา** **อาธึยเต**.
บางแห่ง ทำนยกเอาสภาพของวัตถุมีรสมาไว้ในวัตถุไม่มีรส (รสธัมมสมาธิคุณ)
๔. **กวจิ** **อทฺรเว** **ทฺรวยุตตสฺส** **ธมฺโม** **สมฺมา** **อาธึยเต**.
บางแห่ง ทำนยกเอาสภาพของวัตถุเหลวมาไว้ในวัตถุไม่เหลว (ทรวธัมมสมาธิคุณ)
๕. **กวจิ** **อกตฺตฺริปิ** **กตฺตฺตา** **ธมฺโม** **สมฺมา** **อาธึยเต**.
บางแห่ง ทำนยกเอาสภาพของกัตตามาไว้ในสิ่งที่ไม่เป็นกัตตา (กัตตุธัมมสมาธิคุณ)
๖. **กวจิ** **อสิริเรปิ** **กจินฺสฺส** **ธมฺโม** **สมฺมา** **อาธึยเต**.
บางแห่ง ทำนยกเอาสภาพของวัตถุแข็งมาไว้ในวัตถุไม่แข็ง (กฉินธัมมสมาธิคุณ)

สมาธิทเทศะ
อธิบายสมาธิคุณ ๖

๑๐.๑ ปาณิธัมมสมาธิคุณ

อปาณเณ ปาณินิ ธมฺโม อุททาหรณฺสสภาพของสิ่งมีชีวิตในสิ่งไม่มีชีวิต

[๑๕๓] **อุณฺณาปุณฺณินุทฺตา นาค ทิวาปิ สห สงฺคมา**
วินิทฺทา สมฺปโมทนฺติ มณฺเณ กุมฺภินิ ตว.

นาค ข้าแต่พระพุทธเจ้า กุมภินี ดอกบัวขาวทั้งหลาย วินิททา ที่ไม่หลับไหล สมฺปโมทนติ มณเณ เห็นจะเบิกบานอยู่ ทิวาปิ แม้ในเวลากลางวัน สงคมา เพราะการ ประสบ สห อุณฺณาปุณฺณินุทฺตา กับด้วยจันทร์เพ็ญคือพระอุณฺณาโลม ตว ของพระองค์

ข้าแต่พระพุทธเจ้า ดอกบัวขาวที่ไม่ยอมหลับไหล แม้เวลากลางวันก็เห็นแบ่งบาน ร่าเริงอยู่ เพราะได้ประสบกับจันทร์เพ็ญคือพระอุณฺณาโลมของพระองค์

ตามธรรมชาติ ดอกบัวขาวโกมุทนี จะบานในเวลากลางคืน ช่างขึ้นเดือน ๑๑ และ เดือน ๑๒ แต่เมื่อได้ตรงกับรัศมีแห่งพระอุณฺณาโลมของพระพุทธเจ้า ก็ชูดอกแบ่งบานอยู่ อย่างร่าเริงแม้ในเวลากลางวัน

ไม่หลับไหล เบิกบาน เป็นสภาพของสิ่งมีชีวิต แต่มีอยู่ในดอกบัวซึ่งไม่มีชีวิต

๑๐.๒ ฐปธัมมสมาธิคุณ

นิรุเป ฐปยุตฺตสฺส อุททาหรณฺสสภาพของวัตถุมีรูปในวัตถุไม่มีรูป

[๑๕๔] **ทยารเสสฺสุ มุชฺชนฺตา ชนา'มฺตรเสสฺสิว'**
สุชิตา หตฺโทสา เต นาค ปาทมฺพฺพานตา.

นาค ข้าแต่พระพุทธเจ้า ชนา ชนทั้งหลาย ปาทมพฺพานตา ผู้หมอบลงแล้วที่ ดอกบัวคือพระบาท เต ของพระองค์ มุชฺชนฺตา ดำลงอยู่ ทยารเสสฺส ในน้ำพระทัยคือ พระกรุณาทั้งหลาย อมฺตรเสสฺส อิว อันเปรียบดั่งน้ำอมฤต หตฺโทสา เป็นผู้มิกิเลสอัน ถูกกำจัดแล้ว สุชิตา (โหนฺติ) เป็นผู้มีมีความสุข

ข้าแต่พระพุทธเจ้า เหล่าชนผู้หมอบลงแทบบัวพระบาทของพระองค์แล้ว ดำลงในน้ำ คือพระมหากรุณาคุณน้ำอมฤต กำจัดกิเลสได้แล้ว ย่อมมีความสุข

น้ำ เป็นสิ่งที่มีรูปร่าง แต่น้ำพระทัยคือพระมหากรุณา เป็นสิ่งไม่มีรูปร่าง

๑๐.๓ รศัมมสมาธิคุณ

นिरเส สรสสุส อุทธารณัสภาพของวัตตุมีรสในวัตตุไม่มีรส

[๑๕๕] มธุเรปิ คุณเ คีร น'ปปลีทนุติ เย ตว
กิตีสี มนโส วุตติ เตลั ขารคุณาน โภ.

โภ คีร ข้าแต่พระคีระเจ้าผู้เจริญ เย (ชนา) ชนทั้งหลายเหล่าใด น ปลีทนุติ ย่อมไม่เลื่อมใส คุณ ในพระคุณ มธุเรปิ แม้อันหวาน ตว ของพระองค์, วุตติ ความเป็นไป มนโส แห่งใจ เตลั (ชนา) ของชนทั้งหลายเหล่านั้น ขารคุณาน ผู้มีคุณอันขม กิตีโล (โหติ) จะเป็นเช่นไร

ข้าแต่พระพุทเจ้าผู้เจริญ ชนเหล่าใดยังไม่เลื่อมใสในคุณอันหวานของพระองค์ ใจของชนผู้มีคุณอันขมเหล่านั้น จะเป็นไปเช่นไร

พระพุทคุณ มีศีลและปัญญาเป็นต้น มีรสหวาน อัจฉริยะของคนพาลมีรสขม

๑๐.๔ ทรวธัมมสมาธิคุณ

อทรวเว ทรวยุตตสุส อุทธารณัสภาพของวัตตุเหลวในวัตตุที่ไม่เหลว

[๑๕๖] สพุพตถลิตุท จุพก- ปุฏเปยยา มหาคุณา
ทิสา สมนตา ธาวนติ กุณฑโสภาสลกุชณา.

สพุพตถลิตุท ข้าแต่พระพุทเจ้าผู้สำเร็จซึ่งกิจทั้งปวง มหาคุณา พระคุณอันยิ่งใหญ่ทั้งหลาย จุพกปุฏเปยยา อันบุคคลสามารถดื่มด้วยถ้วยน้อย กุณฑโสภาสลกุชณา อันมีลักษณะเหมือนความงามแห่งช่อดอกคัลล่า ธาวนติ ย่อมขจรไป ทิสา สู่ทิศทั้งหลาย สมนตา โดยรอบ

ข้าแต่พระพุทเจ้าผู้สำเร็จกิจทั้งปวง พระคุณอันยิ่งใหญ่อันใด ๆ สามารถดื่มด้วยถ้วยน้อย มีลักษณะเหมือนความงามแห่งช่อดอกคัลล่า พังขจรไปทั่วทุกทิศ

ของที่สามารดื่มได้ เป็นลักษณะของเหลว ใสไว้ในคุณมีอรหันตคุณเป็นต้นของพระพุทเจ้า

๑๐.๕ กัตตุธัมมสมาธิคุณ

อกตตริปิ กตตุดา อุทธารณัสภาพของกัตตาในสิ่งไม่เป็นกัตตา

[๑๕๗] มาราริพลวิสุสฎจา กุณจา นานาวิธา'ยุธา
ลชชมานา'ญณเวเสน ชิน ปาทานตา ตว.

ชิน ข้าแต่พระพุทเจ้า आयुธา आयุทั้งหลาย นานาวิธา อันมีประการต่างๆ มาราริพลวิสุสฎจา อันไพร่พลของข้าศึกคือพญามารปล่อยแล้ว กุณจา เป็นของทุ่หมด

คม ลชุชมานา ละอายอยู่ ปาทานตา น้อมลงแล้วที่พระบาท ตว ของพระองค์
 อดทนเวเสน โดยสภาพของวัตถุอื่น

ข้าแต่พระพุทธเจ้า อารุณานาชนิด ที่ไพร่พลของข้าศึกคือพญามารขัดมาแล้ว กลายเป็นของทุหมดคม มันละอายจึงน้อมลงไปที่พระบาทของพระองค์ โดยสภาพของวัตถุอื่น

๑๐.๖ กฐินธัมมสมาธิคุณ

กฐินสุสาสรีเร อุทาหรณ์สภาพของวัตถุแข็งในวัตถุที่ไม่แข็ง

[๑๕๘] มุณินุทภาณูมา กาโล- ทิโต โฟโธทยาจเล
 สทุธมฺมรสีนา ภาติ ภินท'มฺนุถตมฺ ปรี.

มุณินุทภาณูมา ดวงอาทิตย์คือพระพุทธเจ้า กาโลทิโต ขึ้นแล้วในเวลาเช้า
 โฟโธ-ทยาจเล เห็นอุภูเขาด้านทิศตะวันออกคือพระสัพพัญญุตญาณ ภินทํ ทำลายอยู่
 อนุถตมฺ ซึ่งความมืดคือโมหะ สทุธมฺมรสีนา ด้วยรัศมีคือพระสัทธรรม ภาติ ย่อมสว่าง
 ปรี อย่างยิ่ง

ดวงอาทิตย์คือพระพุทธเจ้า ขึ้นในเวลาเช้าโคจรเห็นอุภูเขาด้านทิศตะวันออกคือพระ
 สัพพัญญุตญาณ ทำลายความมืดคือโมหะ ด้วยรัศมีคือพระสัทธรรม สว่างเจิดจ้าอยู่

รูปธัมมสมาธิคุณอีกอย่างหนึ่ง

[๑๕๙] วมนุคฺคิรนาเทฺย'ตํ คุณวุตฺยปริจฺจตุํ
 อติสฺสุนท'ร'มณฺณํ ตู กามํ วจินฺทติ คามมตฺ.

เอตํ วมนุคฺคิรนาทิ การอาเจียนและการเรอเป็นต้นนี้ คุณวุตฺยปริจฺจตุํ อันไม่
 คลาดเคลื่อนจากความเป็นปริยาย(อุปจาระ) อติสฺสุนท'ร'มณฺณํ โหติ เป็นการดียิ่ง, ตู ส่วน
 อดทน การอาเจียนและการเรอเป็นต้นอื่น(มุขยะ) วจินฺทติ ย่อมได้ คามมตฺ ซึ่งความเป็น
 คามมโทษ กามํ แน่นอน

การอาเจียนและการเรอเป็นต้นนี้ ถ้ากล่าวโดยอ้อม จะดีมาก ส่วนการกล่าวโดยตรง
 จะเป็นคามมโทษอย่างแน่นอน

กล่าวโดยอ้อม :- เขาอาเจียนกิเลส เรอกิเลส สำรอกกิเลส

กล่าวโดยตรง :- เขาอาเจียน เขาเรอ เขาสำรอก สำลัก

อุทาหรณ์

[๑๖๐] กนฺตึนํ วมนพฺยาชา มุณีปาทนชาวลิ
 จนฺทกนฺตี ปิวฺนตี'ว นิปฺปภํ ตํ กโรนฺตึโย.

มุณีปาทนชาวลิ ลำดับแห่งพระบาทและพระนขาของพระมุณีทั้งหลาย กโรนุติโย
กระทำอยู่ ตั (จนุท) ซึ่งดวงจันทร์นั้น นิบุปกั ให้ยับแสง วมนพยุชาฯ ด้วยการคลาย
ออก กนุตีนั แห่งรัศมีทั้งหลาย ปิวนุติ อิว เหมือนด้อมอยู่ จนุทกนุติ ซึ่งรัศมีแห่งดวง
จันทร์ทั้งหลาย

ลำดับแห่งพระบาทและพระนขาของพระมุณี ทำให้ดวงจันทร์ยับแสง ด้วยการคลาย
รัศมีออก เหมือนกำลังด้อมรัศมีแห่งดวงจันทร์

กัตตาและกรรมในสมาธิคุณ

[๑๖๑] อจิตตกตตุกั รุจย- มิจุเจวั คุณกมุม ตั
สจิตตกตตุกมุเป'ตัง คุณกมุม ยทุ'ตตม.

ตั อากาโรที่กล่าวมานั้น อจิตตกตตุกั อันมีกัตตาที่ไม่มีจิต (อวิญญาณกัตตา)
คุณกมุม มีกรรมเป็นคุณ รุจย อันนำยินดี อิจุเจวั อย่างนี้, ยทิ ติว่า เอตัง อากาโร
นั้น สจิตตกตตุกมุเป'ตัง แม้มีกัตตาที่มีจิต (สวิญญาณกัตตา) คุณกมุม มีกรรมเป็นคุณ
อุตตม (สียา) เป็นอาการที่ดีมาก

อาการที่กล่าวมานั้น ถ้ากัตตาไม่มีจิต (อวิญญาณกัตตา) มีกรรมเป็นคุณที่น่ายินดี
อย่างนี้ หากอาการนั้น กัตตามีจิต (สวิญญาณกัตตา) มีกรรมเป็นคุณ จะเป็นอาการที่ดี
มาก

กัตตา ๒ อย่าง

๑. อวิญญาณกัตตา กัตตาที่ไม่มีวิญญาณ
๒. สวิญญาณกัตตา กัตตาที่มีวิญญาณ

อุทาหรณ์

[๑๖๒] อุกุคิรนุโต'ว ส เสนห- รสั ชินวโร ชเน
ภาสนุโต มธูรั ธมุม กั น สมปิณเย ชนั.

โส ชินวโร พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐนั้น ภาสนุโต ตรัสอยู่ ธมุม ซึ่งพระธรรม
มธูรั อันไพเราะ อุกุคิรนุโต อิว รวากะหลังอยู่ เสนุหรัส ซึ่งน้ำคือความเยื่อใย ชเน
ในหมู่ชน กั ชนั ยังชนคนไหน น สมปิณเย ไม่พึงให้ปลาบปลื้ม

พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐนั้น ตรัสพระธรรมอันไพเราะ เหมือนกับหลังน้ำคือความเยื่อ
ใยในหมู่ชน จะไม่ยังใครๆ ให้ปลาบปลื้มได้หรือ

อุยโยชนคาถา คำส่งท้ายปริจเฉท

[๑๖๓]

**โย สททสตถุกุสโล กุสโล นิมนทุ-
 ฌนุโทอลงกตีสู นิจกตาทิโยโค
 โส'ยั กวิตตวิกโลปิ กวีสุ สงขยุ'-
 โมคคยุห วินุทติ หิ กิตติ'มมनुทรูป.**

โย ชโน บุคคลใด สททสตถุกุสโล ชำนาญในคัมภีร์ไวยากรณ กุสโล ชำนาญ
 นิมนทุฌนุโทอลงกตีสู ในคัมภีร์อภิธาน คัมภีร์ฉันท์ และคัมภีร์อสังการะทั้งหลาย
 นิจกตาทิโยโค (โหด) มีความเพียรอยู่เป็นนิตย์, โส'ยั (ชโน) บุคคลนั้น กวิตตวิกโลปิ
 แม้บกพร่องจากความเป็นนักกวี โอคคยุห หยั่งลงแล้ว สงขยุ' สู่การนับถือ กวีสุ ใน
 นักกวีทั้งหลาย วินุทติ ย่อมได้รับ กิตติ' ซึ่งเกียรติคุณ อมनुทรูป อันมีประมาณไม่
 น้อย หิ โดยแท้

บุคคลผู้ชำนาญในคัมภีร์ไวยากรณ อภิธาน ฉันท์ และอสังการะ แม้จะยังไม่เป็นนัก
 กวี เมื่อมีความพยายามอยู่เนื่องนิตย์ ย่อมได้รับการนับถือในหมู่นักกวี และได้รับเกียรติคุณ
 ไม่น้อยอย่างแน่นอน

**อิติ สัมภักขิตมหาสามิวิโรจิตะ สุโพธาลงการะ
 คุณาวโพธะ นาม ตติโย ปริจเฉท.**

ปริจเฉทที่ ๓ ชื่อว่าคุณาวโพธะ ในคัมภีร์สุโพธาลังการะ
 ที่ท่านพระสังฆรักขิตมหาสามิเถระรจนาไว้แล้ว จบแล้ว

ปริจเฉทที่ ๔

อรรถาธิบายการวโพธะ ความรู้อรรถาธิบายการะ

อนุสนธิและปฎิญา คำสืบต่อและคำรับรอง

[๑๖๔] อตุถาลงการสหิตา สคณา พนุชปทุทธิ
 ยโต อจจนุตกนุตาว วุจจนุตเต เต ตโต'ธนา.

พนุชปทุทธิ ลำดับแห่งบทประพันธ์ สคณา อันเป็นไปพร้อมด้วยสัททาลงการะ อตุถาลงการสหิตา อันเป็นไปกับด้วยอรรถาธิบายการะ อจจนุตกนุตาว (โหติ) เป็นที่น่าพอใจอย่างยิ่ง (กนุตาว) อิว เหมือนหญิงสาว สคณา ผู้เป็นไปพร้อมด้วยคุณมีศีลและอาการเป็นต้น อตุถาลงการสหิตา ผู้เป็นไปพร้อมด้วยเครื่องประดับมีเพชรและทองเป็นต้น อจจนุตกนุตาว โหติ เป็นผู้น่ารักอย่างยิ่ง ยโต เพราะเหตุใด, ตโต เพราะเหตุนั้น เต (อตุถาลงการ) อรรถาธิบายการะทั้งหลายเหล่านั้น (มยา อันข้าพเจ้า) วุจจนุตเต จะกล่าว ธนา ในกาลนี้

เพราะลำดับแห่งบทประพันธ์ที่เป็นไปพร้อมด้วยสัททาลงการะและอรรถาธิบายการะ เป็นบทประพันธ์ที่น่าพอใจอย่างยิ่ง จึงเหมือนกับหญิงสาวผู้มีทั้งมารยาทและเครื่องประดับ ย่อมเป็นผู้น่ารักอย่างยิ่ง บัดนี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวอรรถาธิบายการะทั้งหลายเหล่านั้น

อรรถาธิบายการะ ๒ อย่าง

[๑๖๕] สภาววุตตตินิ เกทา ทูริธา อลักริยา
 ปจมา ตตถ วตถุณิ นานาวตถาวิภาวินิ.

อลักริยา อรรถาธิบายการะทั้งหลาย ทูริธา (โหนติ) มี ๒ อย่าง เกทา โดยประเภท สภาววุตตตินิ แห่งสภาววุตติ(โดยตรง) และวังวุตติ(โดยอ้อม)ทั้งหลาย, ตตถ (อลักริยาสุ) ในบรรดาอรรถาธิบายการะทั้งหลายเหล่านั้น ปจมา (สภาววุตติ) สภาววุตติอันเป็นอย่างแรก นานาวตถาวิภาวินิ แสดงซึ่งเนื้อความต่างๆ วตถุณิ แห่งวัตถุทั้งหลาย

อรรถาธิบายการะ โดยประเภทมี ๒ อย่าง คือ สภาววุตติ (โดยตรง) และ วังวุตติ (โดยอ้อม) ในอรรถาธิบายการะทั้ง ๒ อย่างนั้น อย่างแรกคือสภาววุตติ แสดงเนื้อความต่างๆ ของสิ่งทั้งหลาย

อรรถาธิบายการะ ๒ อย่าง

๑. สภาววุตติ กล่าวโดยตรง คือกล่าวตามสภาพที่เป็นจริงโดยชาติ (ประเภท) คุณ (ลักษณะ) กิริยา (อาการ) ทัพพะ (วัตถุ) และนาม (บัญญัติ)
๒. วังวุตติ กล่าวโดยอ้อม คือกล่าวโดยปริยายพาดพิงถึงสิ่งที่ผู้กล่าวมุ่งหมายเอา

ยถา อุทาหรณ์ของทัฬหสภาววุตติ

[๑๖๖] ลีลาวิกนุติสุกโค ทิสาถิรวิลอกโน
 โปธิสตุตงกูโร ภาส วิโรจิ วาจ’มาสภี.

(ราชกุมารโ พระราชกุมาร) โปธิสตุตงกูโร ผู้เป็นหน่อเนื้อแห่งพระโปธิสัตว์
ลีลาวิกนุติสุกโค ผู้ตั้งงามด้วยท่าทางที่สง่า ทิสาถิรวิลอกโน ผู้เพ่งมองอย่างแน่วแนใน
ทิศ(ทั้ง ๑๐) ภาส ตรีสอยู่ วาจ ซึ่งพระดำรัส มาสภี อันองอาจ วิโรจิ รุ่งโรจน์แล้ว

พระราชกุมารผู้หน่อเนื้อแห่งพระโปธิสัตว์ ผู้มีท่าทางสง่างาม ใส่พระทัยในทิศทั้ง ๑๐
เมื่อตรัสพระดำรัสอย่างองอาจ (ว่า อคโคหมสมิ โลกสส, เซฏฺโฆหมสมิ โลกสส, เสฏฺโฆหมสมิ
มิ โลกสส) ช่างรุ่งโรจน์นัก

วังกวุตติ กล่าวโดยอ้อม

[๑๖๗] วุตติ วตุสภาวสุส ยา’ณณธา สา’ปรา ภเว
 ตสสา’นนตวิกปุตตา โหติ พีชปทสสนั.

วตุสภาวสุส ยา วุตติ การกล่าวซึ่งสภาพของวัตถุใด โหติ มีอยู่ ณณธา
โดยอ้อม, สา วุตติ การกล่าวนั้น อปรา ภเว เป็นอย่างหลังคือวังกวุตติ, พีชปทสสนั
การแสดงซึ่งเหตุ โหติ ย่อมมี อนนตวิกปุตตา เพราะมีประเภทไม่สิ้นสุด ตสสา วุตติยา
แห่งการกล่าวนั้น

การกล่าวสภาพของวัตถุโดยอ้อม จัดเป็นวุตติประเภทหลังคือวังกวุตติ ซึ่งมีการ
แสดงเหตุแห่งวุตติมากมายหลายประเภท

วังกวุตติอุทเทสะ

หัวข้อวังกวุตติอถาลังการะ ๓๕ ประการ

- [๑๖๘] ตตถา’ติสยอุปมา- รูปกาวุตติที่ปกั
 อกฺเขโปตถนตฺรณฺยาโส พยติเรโก วิภาวนา.
- [๑๖๙] เหตุกุกโม ปิยตรั สมาสปริกุปปนา
 สมหิตั ปริยาย- วุตติพฺยาไซปวณฺณนั.
- [๑๗๐] วิเสสรุพฺหาหฺงการา ลีเลโส ตฺลฺยโยคิตา
 นิทสสนั มหนตตตั วณฺจนา’ปฺปกตตฺถุตติ.
- [๑๗๑] เอกาวลฺลิ อณฺณมณฺณั สหวุตติ วิโรจิตา
 ปริวุตติ’พฺกโม ภาโว มิสฺส’มาสี รสีอิติ.

[๑๗๒] **เอเต เกทา สมุทฺทิกฺขจา** **ภาโว ชีวิต’มฺจุจเต**
วงฺกุตฺตีสฺส โปเสติ **ลิเลโส ตฺ สุรี ปรํ.**

เอเต เกทา ประเภททั้งหลายเหล่านั้น ตตฺถ วงฺกุตฺตีสฺส ในวงฺกุตฺติตั้งหลาย เหล่านั้น (มยา อันข้าพเจ้า) สมุทฺทิกฺขจา แสดงแล้วโดยสังเขป อิติ คือ อติสยอุปมา ... ๗เปช ... มิสฺสมาสีรสี อติสยะ อุปมา ... ๗ลช ... มิสสะ อาสี และ รสี, ภาโว ภาวะ (กวีทิว อันกวีทั้งหลาย) อฺจุจเต ย่อมกล่าว ชีวิต’ ว่าเป็นชีวิต (พนฺธสฺส แห่งบท ประพันธ์), ตฺ ส่วน ลิเลโส ลิเลสะ สุรี ยังความเฉิดฉาย โปเสติ ย่อมให้เจริญ ปรํ อย่างยิ่ง วงฺกุตฺตีสฺส ในวงฺกุตฺติตั้งหลาย

ข้าพเจ้าจะแสดงประเภทแห่งวงฺกุตฺติตัวพอสังเขป ดังนี้ (๑) อติสยะ ... ๗ลช... (๓๕) รสี, นักกวีทั้งหลายกล่าวภาวะแห่งวงฺกุตฺติตัวอรรถาสังการะว่าเป็นชีวิตของบทประพันธ์ ในวง กุตฺติตเหล่านั้น ลิเลสะจะยังความเฉิดฉายให้เจริญมากที่สุด

วงฺกุตฺติตัวอรรถาสังการะ ๓๕

๑. อติสยะ ประกาศคุณอันล้ำเลิศ
๒. อุปมา แสดงการเปรียบเทียบ
๓. รูปกะ แสดงความเป็นสิ่งเดียวกันของอุปเมยยะและอุปมานะ
๔. อวฺกุตฺติ กล่าวซ้ำ
๕. ทิปกะ ส่องความทั้งประโยค
๖. อักเขปะ กล่าวปฏิเสธ แต่เป็นการยกย่อง
๗. อัดถันตรนยาสะ บ่งถึงความหมายในประโยคอื่น
๘. พยติเรกะ แสดงการจำแนกประเภท
๙. วิภาวนา ประกาศเหตุอื่นและสภาพปรกติ
๑๐. เหตุ แสดงเหตุ
๑๑. กมะ แสดงไปตามลำดับ
๑๒. ปยตฺระ กล่าวถึงความน่ารักให้ยวดยิ่ง
๑๓. สมาสะ กล่าวโดยย่อกล่าวอุปมานะแต่หมายถึงอุปเมยยะ
๑๔. ปริกัปปนา คาดคะเนผิดจากความเป็นจริง
๑๕. สมหิตะ แสดงเหตุอื่นจากเหตุจริง
๑๖. ปริยาเย กล่าวโดยอ้อม
๑๗. พฺยาชวณฺณนะ กล่าวยกย่อง แต่เหมือนกับตำหนิ
๑๘. วิเสสะ กล่าวความบกพร่องให้เห็นเป็นพิเศษ
๑๙. รุพฺหาหังการะ แสดงความองอาจยิ่ง
๒๐. ลิเลสะ มีอรรถแฝง ๒ อย่าง ในบทเดียว

อดีตสยวุตติอสังการะ ๒

[๑๗๔] โลกียาติสยสุเส'เต เกทา เย ชาตืออาทโย
ปฏิบัติยเต ตว'ชช โลกาทิกกนุตโคจรา.

เย ปทตถา อรรถของบพทั้งหลายเหล่าใด ชาตืออาทโย (สนติ) มีชาติเป็นต้น, เอเต ปทตถา อรรถของบพทั้งหลายเหล่านั้น เกทา เป็นประเภท โลกียาติสยสุส แห่ง โลกียาติสย-วุตติ (ที่มีอยู่ในโลก), ตุ ส่วน อชช ในกาลนี้ โลกาทิกกนุตโคจรา โลกาทิกกัณฑวิสยะ (มยา อันข้าพเจ้า) ปฏิบัติยเต จะทำให้สำเร็จ

อรรถของบพที่มีชาติเป็นต้น เป็นประเภทของโลกียาติสยวุตติ (มีอยู่ในโลก) ส่วนบัดนี้ ข้าพเจ้าจะแสดงเฉพาะอุททาหรณ์ของโลกาทิกกัณฑวิสยะ

โลกาติสยวุตติ มี ๕ อย่าง คือ ชาติ คุณ กิริยา ทัพพะ นาม เหมือนกับสภาววุตติ จึงไม่จำเป็นต้องแสดงอุททาหรณ์อีก ต่อจากนี้ไปจะแสดงเฉพาะอุททาหรณ์ของโลกาทิกกัณฑวิสยะ เท่านั้น

อุททาหรณ์ของโลกาทิกกัณฑวิสยะ

[๑๗๕] ปิวุนติ เทหกนุติ เย เนตตถชลิปุณฺเณ เต
นาล' หนตุ' ชิน'ล' ตว' ตณ'ห' ตณ'หาหโรปิ กิ.

ชิน ข้าแต่พระชินเจ้า เย (ชนา) ชนทั้งหลายเหล่าใด ปิวุนติ ตีมอยู่ เทหกนุติ ซึ่ง รัศมีแห่งพระวรกายทั้งหลาย เต ของพระองค์ เนตตถชลิปุณฺเณ ด้วยกอบมือคือดวงตา, ตว' พระองค์ ตณ'หาหโรปิ แม้ทรงเป็นผู้กำจัดซึ่งตัณหา น อล' จะไม่ทรงสามารถ หนตุ' เพื่อทำลาย ตณ'ห' ซึ่งตัณหา เอส' ชนान' ของชนทั้งหลายเหล่านั้น ก็ หรือ

ข้าแต่พระชินเจ้า ชนเหล่าใดตีรัศมีแห่งพระวรกายของพระองค์ ด้วยกอบมือคือ ดวงตา พระองค์ทรงกำจัดตัณหาได้แล้ว จะไม่ทรงสามารถทำลายตัณหาของชนเหล่านั้นได้ หรือ

๒. อุปมาสังการะ

อสังการะที่แสดงการเปรียบเทียบ ๓ อย่าง

[๑๗๖] อุปมานูปเมยยานัน สธมมตต' ลियो'ปมา
สททตถคคฺมมา วากยตถ- วิสยาติ จ สา ติธา.

สธมมตต' ความเป็นสภาพที่คล้ายคลึงกัน อุปมานูปเมยยานัน แห่งอุปมานะและอุปเมยยะทั้งหลาย อุปมา ลียา มีชื่อว่าอุปมา, สา อุปมานัน ติธา มี ๓ อย่าง อิติ คือ สททตถคคฺมมา อุปมาที่รู้ได้ด้วยศัพท์และด้วยอรรถ วากยตถวิสยา จ และอุปมาที่มีอรรถของ ประโยคเป็นที่ตั้ง

สภาพที่คล้ายคลึงการของอุปมานะและอุปเมยยะ ชื่อว่าอุปมา มี ๓ อย่าง คือ (๑) สัททคัมมุปมา (๒) อัถถคัมมุปมา (๓) วากยัตถวิสยูปมา

อุปมา ๓

- ๑. สัททคัมมุปมา อุปมาที่รู้ด้วยศัพท์
- ๒. อัถถคัมมุปมา อุปมาที่รู้ด้วยอรรถ
- ๓. วากยัตถวิสยูปมา อุปมาที่มีอรรถของประโยคเป็นหลัก

๒.๑ สัททคัมมุปมา ๓ อย่าง

๒.๑.๑ สมาสสัททคัมมุปมา

[๑๗๗] สมาสปัจเจวาทิ สททา เตสํ วสา ติธา
 สททคมฺมา สมาสเน มุนินฺโท จนฺทิมานโน.

สมาสปัจเจวาทิ บทสมาส บทที่มีปัจจัย และบทที่มีอิวัศัพท์เป็นต้นทั้งหลาย สททา ชื่อว่าศัพท์, สททคมฺมา สัททคัมมุปมา ติธา มี ๓ อย่าง วสา โดยประเภท เตสํ แห่งบทสมาส บทที่มีปัจจัย และบทที่มีอิวัศัพท์เป็นต้นทั้งหลายเหล่านั้น, (คมฺมา อุปมาที่รู้ได้) สมาสเน ด้วยบทสมาส (โหติ มีอยู่ อุกาหรณํ อุกาหรณํ อิติ ว่า) มุนินฺโท พระจอมมุนี จนฺทิมานโน มีพระพักตร์ดั่งดวงจันทร์

บทสมาส บทที่มีปัจจัย และบทที่มีอิวัศัพท์เป็นต้น ชื่อว่าศัพท์ อุปมาที่รู้ด้วยศัพท์ มี ๓ ประเภท ตามนั้น, อุปมาที่รู้ด้วยบทสมาสมีอุกาหรณํว่า มุนินฺโท จนฺทิมานโน พระจอมมุนีมีพระพักตร์ดั่งดวงจันทร์

สัททคัมมุปมา ๓

- ๑. สมาสสัททคัมมุปมา อุปมาที่รู้ด้วยศัพท์ในบทสมาส
 เช่น จนฺทิมานโน (จนฺทิม+อาณน)
 มีพระพักตร์ดั่งดวงจันทร์
- ๒. ปัจจัยสัททคัมมุปมา อุปมาที่รู้ด้วยปัจจัย
 เช่น อายิตตฺต ปัจจัยในตฺทิตต
 อาย อีย ปัจจัยในอาชยาต
- ๓. อิวาทิสัททคัมมุปมา อุปมาที่รู้ด้วยอิวัศัพท์เป็นต้น
 เช่น อิวิ วิย นิบาตเป็นต้น,
 ตุลฺย สมาน ศัพท์นามเป็นต้น

๒.๑.๒ ปัจจัยสัททคัมมุปมา

[๑๗๘] **อายาที่ ปจฺจยา เตหิ** **วทณํ ปงฺกชายนเต**
 มุณินฺทนยนทวนฺทํ **นีลุปฺพลทลียติ.**

อายาที่ ปจฺจยา ปัจจัยทั้งหลายมีอายเป็นต้น ปจฺจยา ชื่อว่าปัจจัย, (คฺมฺมา) อุปมาที่รู้ได้ เตหิ ด้วยปัจจัยทั้งหลายเหล่านั้น (โหติ มียอยู่ อุกาหรณํ อุกาหรณํ อิติ ว่า) วทณํ พระพักตร์ ปงฺกชายนเต ย่อมประพุดิตตั้งดอกบัว (ละม้ายคล้ายดอกบัว), มุณินฺทนยนทวนฺทํ คู่แห่งพระเนตรของพระจอมมุนี นีลุปฺพลทลียติ ย่อมประพุดิตตั้งกลีบบัวเขียว (ดำขลับเหมือนกลีบบัวเขียว)

อายปัจจัยเป็นต้น ชื่อว่าปัจจัย, อุปมาที่รู้ได้ด้วยปัจจัยเหล่านั้น มีอุทาหรณ์ว่า วทณํ ปงฺกชายนเต พระพักตร์ตั้งงามตั้งดอกบัว, มุณินฺทนยนทวนฺทํ นีลุปฺพลทลียติ คู่แห่งพระเนตรของพระจอมมุนี ดำขลับเหมือนกลีบบัวเขียว

ปงฺกชายนเต = ปงฺกช+อาย + เต, นีลุปฺพลทลียติ = นีลุปฺพลท+อีย+ติ

๒.๑.๓ อิวาทิสัททคัมมุปมา ๕๒

[๑๗๙]	อิวาที่ อิว วา ตฺลุย-	สมานนิภสนฺนิภา
	ยถา สงฺกาสตฺลิตป-	ปกาสปติรูปกา
[๑๘๐]	สรี สริกฺขสํวาที่	วิโรถิ สทิสา วีย
	ปฏฺิปกฺขปจฺจนีก-	สปกฺโข'ปมิโต'ปมา.
[๑๘๑]	ปฏฺิพิมฺพปฏฺิจฺจนฺท-	สรูปสมสมิตา
	สวณฺณา'ภา ปฏฺินิธิ	สธมฺมาทิ สลกฺขณา.
[๑๘๒]	ชยตฺย'กโกสติ หสติ	ปติคฺชชติ ทูภติ
	อฺสุยตฺย'วชานาติ	นินฺทติ'สฺสติ รฺนฺธติ.
[๑๘๓]	ตฺสฺส โจเรติ โสภคฺคํ	ตฺสฺส กนฺตี วิลฺลุมฺปติ
	เตน สทฺธิ วิวทติ	ตฺลุยํ เตนา'ธิโรหติ.
[๑๘๔]	กจฺจํ วิคาหเต ตฺสฺส	ตมเนวตฺย'นฺนฺพนฺธติ
	ตํสีลํ ตํ นิเสเชติ	ตฺสฺส จา'นฺนฺกโรติเม.

อิม อิวาที่ (สทฺทา) ศัพท์ทั้งหลายมีอิวเป็นต้นเหล่านี้ (๕๒ บท อิติ คือ) อิว วา ตฺลุย ... ตฺสฺส อนฺนฺกโรติ อิว วา ตฺลุย ... และ ตฺสฺส อนฺนฺกโรติ

อิวัตถิสัททคัมมุปมา ๕๒ อย่าง

อิวัตถิสัททคัมมุปมา ๕๒ แบ่งเป็น ๔ ประเภท

๑. นิบาต นิบาตที่แสดงอรรถอุปมา ๔ บท คือ อิว วา ยถา วีย
๒. นาม นามที่แสดงอรรถอุปมา ๒๘ บท คือ ตุลย สมาน นิภ สนฺนิภ สงฺกาส ตฺลิต ปกาส ปติรูปก สรี สริกฺข สํวาทิ วิโรธิ สทิส ปฏิปกฺข ปจฺจนิก สปฺกฺข อุปมิต อุปมา ปฏิพิมฺพ ปฏิจฺจนฺท สฺรูป สม สมิต สวณฺณ อากา ปฏินิธิ สธมฺม สลกฺขณ
๓. กิริยา กิริยาที่แสดงอรรถอุปมา ๑๐ บท คือ ชยติ (ชนะ) อุกโกสติ (ด่า) หสติ (เหยียดหยัน) ปติคฺชชติ (บั่นเสื่อ) ทฺภติ (ทำร้าย) อุกฺสุยติ (ริษยา) อวชานาติ (ดูหมิ่น) นินฺนทติ (ตำหนิ) อิตฺสฺสติ (อิจฉา) รุณฺธติ (ปิดกั้น)
๔. วากยะ ประโยคที่แสดงอรรถอุปมา ๑๐ ประโยค คือ

ตฺสฺส โจเรติ โสภคฺคํ	ขโมยเอาความงามของเขา
ตฺสฺส กนฺตี วิลุมฺปติ	ปล้นเอาความงามของเขา
เตน สทฺธิ วิวทติ	วิวาทกับเขา
ตฺลุยํ เตน อธิโรหติ	ยกขึ้นให้เสมอกับเขา
ตฺสฺส กจฺฉํ วิคาหเต	หยั่งลงสู่อำนาจของเขา
ตํ อเนวติ	คล้อยตามเขา
ตํ อนฺนุพฺนฺธติ	ติดตามเขา
ตํ สีสํ (ตฺสฺสีสํ)	เป็นปรกติของเขา
ตํ นิเสเชติ	ห้ามเขา
ตฺสฺส อนฺนุกโรติ	ทำตามอย่างเขา

จำแนกนิบาตและนาม ๓๒ โดยอรรถ ๕

๑. เหมือน มี ๑๗ บท คือ อิว วา ยถา วีย ตุลย สมาน นิภ สนฺนิภ สงฺกาส ตฺลิต ปกาส ปติรูปก สรี สริกฺข สํวาทิ สทิส อากา
๒. ตรงข้าม มี ๓ บท คือ วิโรธิ ปฏิปกฺข ปจฺจนิก
๓. เปรียบเทียบ มี ๒ บท คือ อุปมิต อุปมา
๔. เสมอ มี ๒ บท คือ สม สมิต
๕. อรรถอื่น ๆ มี ๘ บท คือ สปฺกฺข (ฝ่ายเดียวกัน) ปฏิพิมฺพ (รูปเหมือน) ปฏิจฺจนฺท (มีฉันทะเหมือนกัน) สฺรูป (สภาพเหมือนกัน) สวณฺณ (สีเส้นเหมือนกัน) ปฏินิธิ (ตัวแทน) สธมฺม (สภาพเหมือนกัน) สลกฺขณ (ลักษณะเหมือนกัน)

ปฏิญญาเรื่องอุปมาลังการะ

[๑๘๕] **อุปมาโนปเมยยานัน** **สธมุตตัม วิภาวิหิ**
อิเมหิ อุปมาเกทา **เกจิ นิยุยนุติ สมปติ.**

อุปมาเกทา ประเภทแห่งอุปมาทั้งหลาย เกจิ บางอย่าง (คมา อันทำนรู้ได้) อิเมหิ (อิวาทิสทุเทหิ) ด้วยศัพท์มี อิวิ เป็นต้นทั้งหลายเหล่านี้ วิภาวิหิ อันแสดง สธมุตตัม ซึ่งความมีสภาพคล้ายคลึงกัน อุปมาโนปเมยยานัน แห่งอุปมานะและอุปเมยยะทั้งหลาย (มยา อันข้าพเจ้า) นิยุยนุติ จะนำออก(แสดง) สมปติ ในกาลนี้

อุปมาบางประเภท รู้ได้ด้วย อิวิ ศัพท์เป็นต้นเหล่านี้ ที่แสดงความมีสภาพคล้ายคลึงกันระหว่างอุปมานะและอุปเมยยะ ข้าพเจ้า จะนำออกแสดง ณ บัดนี้

อิวาทิสทุทคัมมุปมา ๑๑

๑. ธัมโมปมา	อุปมาที่มีบทวิเสสณะขยายคุณลักษณะมีความงามเป็นต้น
๒. ธมฺมทีโนปมา	อุปมาที่ไม่มีบทวิเสสณะ
๓. วิปริโตปมา	อุปมาที่กล่าวอุปมานะและอุปเมยยะสลับกัน
๔. อญญมญโญปมา	อุปมาซึ่งกันและกัน
๕. อพฺภูโตปมา	อุปมาให้เห็นความอัศจรรย์
๖. สิเลโสปมา	อุปมาที่มีบทวิเสสณะเกี่ยวข้องกับทั้งอุปมานะและอุปเมยยะ
๗. สนฺตานิโนปมา	อุปมาที่มีบทสมาส
๘. นิโนโทปมา	อุปมาโดยคำหนิ
๙. ปฏฺิเสโรปมา	อุปมาโดยปฏิเสธ
๑๐. อสธารโณปมา	อุปมาเฉพาะไม่ทั่วไป
๑๑. อญฺโตปมา	อุปมาที่ไม่เคยมีมาก่อน

(๑) ธัมโมปมา

[๑๘๖] **วิกาสิปทุมัมวา'ติ-** **สุนุทรมํ สุกตานิ**
อิติ ธัมโมปมา นาม **ตุลฺยธมฺมนิทฺตสนา.**

สุกตานิ พระพักตร์ของพระสุคต อติสุนุทรมํ งดงามยิ่ง วิกาสิปทุมัม อิวิ ราวกับดอกปทุมที่แบ่งบาน อิติ (อัย อิติสี อุปมา) อุปมาเช่นนี้ ธัมโมปมา นาม ชื่อว่าธัมโมปมา ตูลฺยธมฺมนิทฺตสนา เพราะแสดงซึ่งคุณลักษณะที่คล้ายคลึงกัน

พระพักตร์ของพระสุคตงดงามยิ่ง ดุจดอกปทุมแบ่งบาน อุปมาเช่นนี้ชื่อว่าธัมโมปมา ซึ่งแสดงคุณลักษณะที่คล้ายคลึงกัน

สุคตานิ	พระพักตร์ของพระสุคต	เป็นอุปเมยยะ
วิกาสิปทุม	ดอกบัวบาน	เป็นอุปมานะ
อดิสุนทร	งดงามยิ่ง	เป็นอุปมา
อิวิ	ดูจ	เป็นอุปมาโชตกนิบาต

(๒-๓) ธรรมทีโนปมา และ วิปริโตปมา

[๑๘๗] ธรรมทีนา มุข'มฺโฆช- สทิสฺ มฺนิโน อิติ
 วิปริโตปมา ตฺลุย'- มานเนน'มฺพุชฺ ตว.

มุข' พระพักตร์ มฺนิโน ของพระมฺณี อมฺโฆชสทิสฺ เช่นกับดอกบัว อิติ (อัย อิติสิ อุปมา) อุปมาเช่นนี้ ธรรมทีนา ชื่อว่าธรรมทีโนปมา, อมฺพุชฺ ดอกบัว ตฺลุยฺ เหมือน อานเนน กับพระพักตร์ ตว ของพระองค์ อิติ (อัย อิติสิ อุปมา) อุปมาเช่นนี้ วิปริโตปมา ชื่อว่าวิปริโตปมา

พระพักตร์ของพระพุทธเจ้าเช่นกับดอกบัว อุปมาเช่นนี้ ชื่อว่าธรรมทีโนปมา (เพราะไม่มีคุณขยาย), ดอกบัวเหมือนพระพักตร์ของพระพุทธองค์ อุปมาเช่นนี้ชื่อว่าวิปริโตปมา (เพราะสลับกันระหว่างอุปมานะ กับอุปเมยยะ)

(๔) อัญญมัญญูปมา

[๑๘๘] ตวา'นน'มิว'มฺโฆชฺ อมฺโฆช'มฺวิ เต มุข'
 อญฺญมญฺโญปมา สฺยา'ยํ อญฺญมญฺโญปมานโต.

อมฺโฆชฺ ดอกบัว อานนฺ อิว เหมือนพระพักตร์ ตว ของพระองค์, มุข' พระพักตร์ เต ของพระองค์ อมฺโฆชฺ อิว เหมือนดอกบัว, สฺยา'ยํ อุปมานี้ อญฺญมญฺโญปมา ชื่อว่า อัญญมัญญูปมา อญฺญมญฺโญปมานโต เพราะเปรียบเทียบซึ่งกันและกัน

ดอกบัวเหมือนพระพักตร์ของพระองค์ พระพักตร์ของพระองค์ก็เหมือนดอกบัว อุปมานี้ชื่อว่าอัญญมัญญูปมา เพราะเปรียบเทียบซึ่งกันและกัน

(๕) อัพภูโตปมา

[๑๘๙] ยทิ กิณฺจิ ภาเว'มฺโฆชฺ โลจนพฺภมฺวิพฺภม'
 ฐาเรตุ' มฺขุโสภํ ตํ ตเว'ติ อพฺภูโตปมา.

ยทิ หากว่า อมฺโฆชฺ ดอกบัว กิณฺจิ ดอกใดดอกหนึ่ง โลจนพฺภมฺวิพฺภม' ภาเว มีความงามแห่งตาและคิ้วไซ้ ตํ ดอกบัวนั้น สมตฺถํ สามารถ ฐาเรตุ' เพื่อทรงไว้ มฺขุโสภํ ซึ่งความงามแห่งพระพักตร์ ตว ของพระองค์ อิติ (อัย อิติสิ อุปมา) อุปมาเช่นนี้ อพฺภูโตปมา ชื่อว่าอัพภูโตปมา

หากดอกบัวดอกใดดอกหนึ่งมีความงามตาและคิ้วปราศจาก ดอกบัวนั้นจะสามารถทรงไว้ซึ่งความงามแห่งพระพักตร์ของพระองค์ อุปมานี้ชื่อว่าอัพภูโตปมา

(๖) สิลโลปมา

[๑๙๐] สุนฺณฺธิ โสภสมฺพนฺธิ สลฺริสุวิโรธิ จ
 มุขํ ตว'มฺพฺมุขํเว'ติ สทา สิลโลปมา มตา.

มุขํพระพักตร์ ตวของพระองค์ สุนฺณฺธิ มีกลิ่นหอม โสภสมฺพนฺธิ มีความเกี่ยวเนื่องด้วยความงาม สลฺริสุวิโรธิ จ และตรงข้ามกับดวงจันทร์ อมฺพฺมุขํ อิว ราวกะดอกบัว สุนฺณฺธิ ที่มีกลิ่นหอม โสภสมฺพนฺธิ มีความเกี่ยวเนื่องด้วยความงาม สลฺริสุวิโรธิ จ และตรงข้ามกับดวงจันทร์ อิติ สทา อุปมาเช่นนี้ มตา อันท่านรู้แล้ว สิลโลปมา ว่าเป็นสิโลปมา

พระพักตร์ของพระองค์ มีกลิ่นหอม มีความงดงาม และตรงข้ามกับดวงจันทร์ เหมือนกับดอกบัวซึ่งมีกลิ่นหอม มีความงาม และตรงข้ามกับดวงจันทร์ อุปมาเช่นนี้ เป็นสิโลปมา

ดอกบัวหอมเป็นไปตามธรรมชาติ ด้วยพระพุทธานุภาพ พระพักตร์จึงมีกลิ่นหอม ๔ อย่าง คือ กลิ่นหญ้าฝรั่ง (กุญฺกุม) กลิ่นกานพลู (ยวนปุปฺพ) กลิ่นกฤษณา (ตฺคร) และกลิ่นกำยาน (ตุรฺกฺข) (ดู ธาน. ๑๔๗)

(๗) สันตานิปมา

[๑๙๑] สฺรูปสทฺทววจฺจตุตา สทา สนฺตานิปมา ยถา
 พาลา'ว'ยฺยานมาลา'ยํ สาลกานนโสภินิ.

สทา อุปมา อุปมานั้น สนฺตานิปมา ชื่อว่าสันตานิปมา สฺรูปสทฺทววจฺจตุตา เพราะเป็นอุปมาอันท่านพึงกล่าวด้วยศัพท์ที่มีเสียงเสมอกัน ยถา อุทาหรณ์ (อิติ ว่า) อยํ อฺยฺยานมาลา ทิวแถวแห่งอุทยานนี้ สาลกานนโสภินิ งามด้วยป่าแห่งต้นรัง พาลา อิว เหมือนสาวน้อย สาลกานนโสภินิ ผู้งามด้วยวงพักตร์อันเป็นไปกับด้วยมวยผม

อุปมาที่ท่านกล่าวด้วยศัพท์ที่มีเสียงเสมอกัน ชื่อว่าสันตานิปมา เช่น ทิวแถวอุทยานนี้งามด้วยป่าต้นรัง ดุจดุจผู้งามด้วยวงพักตร์และมวยผม

(๘) นินโทปมา

[๑๙๒] ขยิ จนฺโท พหุรฺชํ ปทฺมุํ เตหิ เต มุขํ
 สมานมฺปิ สมฺกุกฺสิ- ตย'ยํ นินโทปมา มตา.

จฺนฺโท ดวงจันทร์ ขยิ มีการเสื่อมลงได้, ปทฺมุํ ดอกบัว พหุรฺชํ มีเกสรมาก, มุขํ

พระพักตร์ เต ของพระองค์ สمانมปิ แม่เสมอเหมือน เตหิ (จนุทปทุเมหิ) ด้วยดวงจันทร์และดอกบัวทั้งหลายเหล่านั้น สมุกกัสี โหติ ย่อมงามเลิศยิ่งกว่า, อิติ (อิทิสี) อัย (อุปมา) อุปมาเช่นนี้ มตา อันนักก็รู้แล้ว นิโนโทปมา ว่าเป็นนิโนโทปมา

ดวงจันทร์ก็ค่อยๆเลื่อนลง ดอกปทุมก็มีละอองเกสรมาก พระพักตร์ของพระองค์ แม้จะเหมือนกับดวงจันทร์และดอกปทุม แต่ก็ล้ำเลิศยิ่งกว่า อุปมาเช่นนี้ ชื่อว่านิโนโทปมา

อุปมาโดยตำหนิของไทย เช่น นิราศนรินทร์

ชมแคะคิดใช้หน้า	นวลนาง
เดือนตำหนิตรงกลาง	ต่ายแต้ม
พิมพ์พักตร์แม่เพ็ญปราง	จักเปรียบ ไตฤ
ข้ากว่าแซไซแย้ม	ยิ่งยิ้มอัปสร

(๙) ปฏิเสธโปมา

[๑๙๓] **อสมตโถ มุขนิ'นทุ ชิน เต ปฏิคชชิตุ**
ชโพ กลงกั'ติ อัย ปฏิเสธโปมา ลिया.

ชิน ข้าแต่พระชินเจ้า อินทุ ดวงจันทร์ ชโพ ที่มัวหมอง กลงกั มีรอยตำหนิ อสมตโถ ไม่สามารถ ปฏิคชชิตุ เพื่อประชัน มุขนิ กับพระพักตร์ เต ของพระองค์ อิติ อัย อุปมาเช่นนี้ ปฏิเสธโปมา ลिया มีชื่อว่าปฏิเสธโปมา

ข้าแต่พระชินเจ้า ดวงจันทร์มัวหมอง(เพราะเมฆหมอก) และมีรอยตำหนิ(เป็นรูปกระต่าย) คงไม่สามารถจะประชันกับพระพักตร์ของพระองค์ได้ดอก อุปมาเช่นนี้ ชื่อว่าปฏิเสธโปมา

(๑๐) อสาธารโณปมา

[๑๙๔] **กจจัน จนุทวารินุทานัน อติกุกมม มุขั ตว**
อดตนา'ว สม่ ชาต- มิตย'สาธารโณปมา.

มุขั พระพักตร์ ตว ของพระองค์ อติกุกมม ล่วงพ้นแล้ว กจจัน ซึ่งคลอง จนุ ทวารินุทานัน แห่งดวงจันทร์และดอกบัวทั้งหลาย สม่ เป็นของเสมอ อดตนา เหว กับตนเองนั้นเกี่ยว ชาต เกิดแล้ว อิติ (อัย) อุปมาเช่นนี้ อสาธารโณปมา ชื่อว่าอสาธารโณปมา

พระพักตร์ของพระองค์ไม่เชิงเหมือนกับดวงจันทร์และดอกบัว เหมือนพระพักตร์ของพระองค์เองเท่านั้น อุปมาเช่นนี้ ชื่อว่าอสาธารโณปมา

(๑๑) อฏโฏโปปมา

[๑๙๕] สพฺพมฺโภชปฺปภาสาโร ราสิฏฺโฏโต'ว กตฺถจฺจิ
ตวาทันนํ วิภาตฺตีติ โหตาท'ฏฺโฏโปปมา อຍံ.

อาณนํ พระพักตร์ ตว ของพระองค์ วิภาติ ย่อมงามยิ่ง สพฺพมฺโภชปฺปภาสาโร อิว
ราวกะความงามเลิศแห่งดอกบัวทั้งหมด ราสิฏฺโฏโต ที่รวมกันเป็นกอง กตฺถจฺจิ ในที่บาง
แห่ง อิติ อຍံ อุปมาเช่นนี้ อฏฺโฏโปปมา โหติ มีชื่อว่าอฏฺโฏโปปมา

พระพักตร์ของพระองค์งดงามยิ่ง ราวกะความงามเลิศแห่งดอกบัวทุกชนิดที่รวมกัน
เป็นกองอยู่ในที่บางแห่ง อุปมาเช่นนี้ ชื่อว่าอฏฺโฏโปปมา

๒.๒ อັถถคัมมฺอุปมา ๔ อย่าง

[๑๙๖] ปตฺติยเต'ตฺถคฺมฺมา ตฺ สุทฺทสามตฺถิยา กฺวจิ
สมาสฺปจฺจเยวาทิ- สุทฺทโยคํ วินา อปิ.

ตฺ ส่วนว่า อตฺถคฺมฺมา (อุปมา) อุปมาที่ทำนรู้ได้ด้วยเนื้อความ ปตฺติยเต อันนํ
กวีย่อมทราบ วินา อปิ แม้เว้น สมาสฺปจฺจเยวาทิสุทฺทโยคํ ซึ่งการประกอบแห่งศัพท์
มีบทสมาส ปัจจัย และอิวศัพท์เป็นต้น กฺวจิ ในบางแห่ง สุทฺทสามตฺถิยา ด้วยความ
สามารถแห่งศัพท์

ส่วนอุปมาที่รู้ได้ด้วยเนื้อความ นักกวีย่อมทราบได้ แม้จะเว้นบทสมาส ปัจจัย และ
อิวศัพท์เป็นต้น ในบางแห่งก็รู้ได้ด้วยศัพท์(ที่เป็นอุปมานะและอุปเมยยะ)

อັถถคัมมฺอุปมา ๔

๑. สฺฐโปปมา อุปมาที่มีสภาพเหมือนกัน
๒. ปริกัปปโปปมา อุปมาเชิงจินตนาการ
๓. สัสังโยปมา อุปมาอย่างสงสัย
๔. ปติวัตฺถูปมา อุปมากับวัตถุที่จะกล่าวต่อไป

๒.๒.๑ สฺฐโปปมา

[๑๙๗] ภิงฺคาเน'มานิ จกฺขุณี นาท'มฺพุชฺชํ มฺข'เมวิท'ทํ
สุพฺยตฺตสฺทิสฺตเตน สา สฺฐโปปมา มตา.

อิมานิ(วตฺถุณี) วัตถุทั้งหลายเหล่านี้ นภิงฺคานิหาใช่แมลงภู่ไม่ จกฺขุณีเอาจเป็นพระเนตร
นั้นเที่ยว, อิทํ (วตฺถุ) วัตถุนี้ น อมฺพุชฺชํ หาใช่ดอกบัวไม่ มฺข'เมวิท'ทํ เป็นพระพักตร์
นั้นเที่ยว, สา อุปมา อุปมานั้น มตา อันนํก็รู้แล้ว สฺฐโปปมา ว่าเป็นสฺฐโปปมา
สุพฺยตฺตสฺทิสฺตเตน โดยความเหมือนกันที่ปรากฏชัด

สิ่งนี้ไม่ใช่แมลงภู่ เป็นพระเนตร สิ่งนี้ไม่ใช่ดอกบัว เป็นพระพักตร์ อุปมานี้ ชื่อว่าสรูโปปมา โดยมีลักษณะที่ปรากฏชัดเหมือนกัน

๒.๒.๒ ปริกัปโปปมา

[๑๙๘] มเยว มุขโสภา'สเส'- ตยล'มินุฑุ วิกตถนา
 ยโต'มพุเชปี สา'ตถิติ ปริกัปโปปมา อัย.

อินุฑุ แนะดวงจันทร์ วิกตถนา การโอ้อวด อิติ ว่า มุขโสภา ความงามแห่งพระพักตร์ อสสุ มุนิโน ของพระมุนีพระองค์นั้น (อตถิ มีอยู่) มยิ เอว ในเราเท่านั้น อลั ไม่เหมาะสม, ยโต เพราะว่า สา มุขโสภา ความงามแห่งพระพักตร์นั้น อตถิ มีอยู่ อมพุเชปี แม้นในดอกบัว, อิติ อัย อุปมาเช่นนี้ ปริกัปโปปมา ชื่อว่าปริกัปโปปมา

แนะดวงจันทร์ การโอ้อวดว่า “ความงามแห่งพระพักตร์ของพระมุนีพระองค์นั้น มีอยู่ในเราเท่านั้น” ถือว่าไม่สมควร, เพราะว่าความงามแห่งพระพักตร์นั้น แม้นในดอกบัวก็มีอยู่, อุปมาเช่นนี้ ชื่อว่าปริกัปโปปมา

๒.๒.๓ สังกโยปมา

[๑๙๙] กี วา'มพุช'นุโตภนุตาลิ กี โกลนยณั มุขั
 มม โทลายเต จิตตุ- มิจจ'ยั สังกโยปมา.

อมพุชั ดอกบัว อนุโตภนุตาลิ มีภมรบินว่อนอยู่ภายใน กี วา หรืออย่างไร, มุขั ใบหน้า โกลนยณั มีนัยน์ตากลอกกลิ้ง กี วา หรืออย่างไร, จิตตุ จิต มม ของเรา โทลายเต ย่อมประพุดติตั้งซิงช้า อิติ อัย อุปมาเช่นนี้ สังกโยปมา ชื่อว่าสังโยปมา

ดอกบัวมีภมรบินว่อนอยู่ภายใน หรือว่าใบหน้านัยน์ตากลอกกลิ้งกันแน่ จิตของเรา แกว่งไปตั้งซิงช้า (สงสัย) อุปมาเช่นนี้ ชื่อว่าสังโยปมา

๒.๒.๔ ปติวัตถูปมา

[๒๐๐] กิณจิจิ วตถุํ ปทสเสตวา สธมมสสุสา'ภิธานโต
 สามยปฺปตีตีสพฺภาวา ปติวัตถูปมา ยถา.

ปติวัตถูปมา ชื่อว่าปติวัตถูปมา สามยปฺปตีตีสพฺภาวา เพราะความปรากฏแห่งความรู้ซึ่งความเหมือนกัน กิณจิจิ วตถุํ ปทสเสตวา สธมมสสุ อภิธานโต โดยการแสดงก่อนซึ่ง(อุปเมยยะ)วัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว กล่าวซึ่ง(อุปมานะ)วัตถุอันมีสภาพเหมือนกัน ยถา อุทาหรณ์ (อิติ ว่า)

เพราะการปรากฏแห่งความรู้ซึ่งความเหมือนกัน โดยการแสดงอุปเมยยะวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งก่อนแล้ว จึงกล่าวอุปมานวัตถุอันมีสภาพเหมือนกัน ชื่อว่าปติวัตถูปมา เช่น อุทาหรณ์ว่า

อุทาหรณ์ของปติวัตถุปมา

[๒๐๑] ชเนสุ ชายมานะสุ เน'โกปิ ชินสาทิส
 ทุดิโย นนุ นตเถว ปาริชาตสุส ปาทโป.

ชเนสุ ในบรรดาชนทั้งหลาย ชายมานะสุ ผู้เกิดอยู่ เอโกปิ ชโน ชนแม่ผู้หนึ่ง
 ชินสาทิส ผู้เสมอเหมือนกับพระชินเจ้า น อตถิ ย่อมไม่มี, ปาทโป ต้นไม้ ทุดิโย
 อันเป็นต้นที่สอง ปาริชาตสุส ของต้นปาริชาติ นนุ นตถิ เหว ย่อมไม่มีอย่างแน่นอน
 นั้นเทียว

บรรดาชนทั้งหลายผู้เกิดอยู่ ชนแม่สักคนหนึ่งผู้เสมอเหมือนกับพระชินเจ้า ย่อมไม่มี, ต้นไม้
 ที่เป็นคู่ของต้นปาริชาติ ยิ่งไม่มีอย่างแน่นอน

๒.๓ วากยัตถวิสยูปมา

[๒๐๒] วากยตเถเนว วากยตโถ ยทิ โทจยุ'ปมียเต
 อิวยุตตวิยุตตตตตา สา วากยตโถปมา ทวิธา.

ยทิ หากว่า วากยตโถ เนื้อความของประโยค (ที่เป็นอุปเมยยะ) โทจิ อย่าง
 ใดอย่างหนึ่ง อุปมียเต อันทำนย่อมเปรียบเทียบ วากยตเถเนว ด้วยเนื้อความของ
 ประโยค (ที่เป็นอุปมานะ) นั้นเทียว (ยสฺสํ อุปมาญํ ในอุปมาใด), สา อุปมา อุปมานั้น
 วากยตโถปมา ชื่อว่าวากยัตถวิสยูปมา ทวิธา มี ๒ ประการ อิวยุตตวิยุตตตตตา เพราะ
 ประกอบและไม่ประกอบด้วยอิวคัพพ์

หากเนื้อความของประโยคใดประโยคหนึ่ง ถูกเปรียบเทียบด้วยเนื้อความของประโยค
 ในอุปมาใด, อุปมานั้น ชื่อว่าวากยัตถวิสยูปมา มี ๒ ประการ คือ อิวยุตต (ประกอบอิว
 คัพพ์) และ อิววิยุตต (ไม่ประกอบด้วยอิวคัพพ์)

วากยัตถวิสยูปมา ๒

๑. อิวยุตตะ ถูกเปรียบเทียบกับเนื้อความของประโยคที่ประกอบ อิว คัพพ์ เป็นต้น
๒. อิววิยุตตะ ถูกเปรียบเทียบกับเนื้อความของประโยคที่ไม่ประกอบ อิว คัพพ์ เป็นต้น

อิวยุตตะ

ประกอบ อิว คัพพ์ เป็นต้น

[๒๐๓] ชิโน สํเกลสตตตตานํ อาวิภูโต ชนान'ยํ
 มมุมนตตตตตตานํ มมุมนกาเล'มพุโท วिय.

อัย ชิโน พระพุทธเจ้าพระองค์นี้ อาวิภูโต ทรงปรากฏแล้ว ชนानํ แก่ชนทั้ง
 หลาย สํเกลสตตตตตานํ ผู้ร่ำร้อนด้วยกิเลส มมุพุโท วिय รวากะก้อนเมฆ อาวิภูโต ที่

ปรากฏแล้ว **ชานัน** แก่ชนทั้งหลาย **ขมฺมสนฺดาปตตฺตานํ** ผู้เร้าร้อนด้วยแสงแดดที่แผดกล้า **ขมฺมกาเล** ในฤดูร้อน

พระพุทธเจ้าพระองค์นี้ ทรงปรากฏแก่ชนทั้งหลายผู้เร้าร้อนด้วยกิเลส เหมือนกับก้อนเมฆปรากฏแก่ชนทั้งหลายผู้เร้าร้อนด้วยแสงแดดที่แผดกล้าในฤดูร้อน

อิวิยุตตะ

ไม่ประกอบ อิว ศัพท์ เป็นต้น

[๒๐๔] **มุณินฺทานน'มาภาติ** **วิลาเสกมโนหริ**
อุทฺธํ สมุคฺคตสฺสาปี **กี เต จนฺท วิชฺมภนา.**

มุณินฺทานนํ พระพักตร์ของพระจอมมุนี **วิลาเสกมโนหริ** อันตั้งดูตซึ่งใจที่เป็นหนึ่งด้วยความงาม **อภาติ** ย่อมรุ่งโรจน์, **จฺนท** แเน่ดวงจันทร์ **กี** จะประโยชน์อะไร **วิชฺมภนา** ด้วยการโอ้อวด **เต** ของเจ้า **สมุคฺคตสฺสาปี** แม้ลอยขึ้นไปแล้ว **อุทฺธํ** สู้เบื้องบน

พระพักตร์ของพระจอมมุนี ตั้งดูตจิตใจเป็นเลิศด้วยความงาม **เจิตจําอยู่**, **เน่ดวงจันทร์** แม้เจ้าจะลอยขึ้นไปบนท้องฟ้าอย่างโอ้อวด **ก็ไม่มีประโยชน์อะไร**

อุปมาทฺุสนะ ๗

อุปมาที่ทําลายอถาลังการะ

[๒๐๕] **สมฺพุเพเชติ อิมฺนตํ** **ภินฺนลึงฺคาทิกํ ตฺุ ยํ**
อุปมาทฺุสนายา'ล' **เมตํ กตฺุถจิ ตํ ยถา.**

ตฺุ ส่วน **ยํ ปทํ** บทใด **ภินฺนลึงฺคาทิกํ** มีลึงค์ที่ต่างกัน เป็นต้น **อิมฺนตํ** ยังบัณฑิต **สมฺพุเพเชติ** ย่อมให้หวั่นใจ, **เอตํ ปทํ** บทนั้น **อลํ** สามารถ **อุปมาทฺุสนายา** เพื่อทําลายซึ่งอุปมาลังการะ **กตฺุถจิ** ในบางแห่ง, **ตํ ปทํ** บทนั้น **ยถา** เป็นไฉน

ส่วนบท(อุปมานะและอุปเมยยะ)ที่มีลึงค์ต่างกัน เป็นต้น จะทำให้บัณฑิตหวาดหวั่นใจได้ สามารถทําลายอุปมาลังการะในบางที่ เช่น

อุปมาทฺุสนะ ๗

๑. **ภินฺนลึงฺโคปมา** อุปมามีลึงค์ต่างกัน
หํสี อิว อยํ สสี
 ดวงจันทร์นี้ เหมือนนางหงส์
๒. **วิชาติวจโนปมา** อุปมามีพจน์ต่างกัน
สรานิ อิว อากาสํ
 ท้องฟ้า เหมือนสระน้ำ

๓. หีนโปมา อุปมาต่ำเกินไป
สา อิว อธิเป ภาโต ภาโฏ
ลูกน้องปรนนิบัติเจ้านาย เหมือนสุนัข
๔. อธิโกปมา อุปมาสูงเกินไป
ภาณุมาลี อิว ขชุไซโต วิภาติ
หิ้งห้อยส่องแสงจ้า เหมือนดวงอาทิตย์
๕. อมุจตุโกปมา อุปมาไม่ชัดเจน
สาครโร วีย พลมโภธิ สัมภู
คลื่นกำลังพลซัดสาด เหมือนคลื่นสมุทร
๖. อุปมาเปกขินี อุปมาที่ต้องมองหาบทอุปมาอื่น
ภิงโค อิว จนเท กลงโก
รูปกระต่ายบนดวงจันทร์ เหมือนแมลงภู่
๗. ขณฺฑิตโปมา อุปมาขาดกระท่อนกระถ่น
เกรวากาโร สกลงโก นิสากโร
ดวงจันทร์มีรูปกระต่าย เหมือนดอกโกมุก

อุทาหรณ์

๑. ภินนลึงโคปมา ๒. วิชาติวจโนปมา ๓. หีนโปมา

[๒๐๖] หีสี่'ว'ยัม สสี่ ภินน- ลิงคา'กาฬ สรานิว
วิชาติวจนา หีนา สาว ภาโต ภาโฏ'ธิเป.

อัย สสี่ ดวงจันทร์นี้ หีสี่ อิว เหมือนนางหงส์ (อัย อุปมานี้) ภินนลึงคา ชื่อว่าภินนลึงโคปมา, อากาฬ ท้องฟ้า สรานิว อิว เหมือนสระน้ำทั้งหลาย (อัย อุปมานี้) วิชาติวจนา ชื่อว่าวิชาติวจโนปมา, ภาโฏ ลูกจ้าง ภาโต ปรนนิบัติแล้ว อธิเป ในนายจ้าง สา อิว เหมือนสุนัข (อัย อุปมานี้) หีนา ชื่อว่าหีนโปมา

ดวงจันทร์ เหมือนกับนางหงส์ เป็นภินนลึงโคปมา, ท้องฟ้า เหมือนกับสระน้ำ เป็นวิชาติวจโนปมา, ลูกจ้างปรนนิบัตินายจ้าง เหมือนกับสุนัขรับใช้ เป็นหีนโปมา

อุทาหรณ์

๔. อธิโกปมา ๕. อมุจตุโกปมา

[๒๐๗] ขชุไซโต ภาณุมาลี'ว วิภาติ'ตย'ธิโกปมา
อมุจตุธา พลมโภธิ สาครโร วีย สัมภู.

ขชุไซโต หิ้งห้อย วิภาติ ย่อมส่องสว่าง ภาณุมาลี อิว ดังดวงอาทิตย์ อิติ อุปมา

เช่นนี้ อธิโกปมา ชื่อว่าอธิโกปมา, พลมโภอิ ค्लीนแห่งกำลังพล สัมภูิ เคลื่อนไหวแล้ว
 สาคโร วिय ตั้งค्लीนมหาสมุทร (อิติ อัยฺ อุปมาเช่นนี้) อมฺภูจตุธา ชื่อว่าอมฺภูจตุธโปกมา
 หิงห้อยสองสว่าง ตั้งดวงอาทิตย์ เป็นอธิโกปมา, ค्लीนกำลังพลเคลื่อนที่ไป ตั้งค्लीน
 มหาสมุทร เป็นอมฺภูจตุธโปกมา

อุทาหรณ์

๖. อุปมาเปกฺขินี ๗. ชัณฺทิตโปปมา

[๒๐๘] จนฺเท กลงฺโก กิงฺโคเว'- ตยฺ'ปมาเปกฺขินี อัยฺ
 ขณฺฑิตา เกรวากาโร สกลงฺโก นิสากโร.

กลงฺโก รูปกระต่าย จนฺเท บนดวงจันทร์ กิงฺโค อิว เหมือนแมลงภู่ อิติ อัยฺ
 อุปมาเช่นนี้ อุปมาเปกฺขินี ชื่อว่าอุปมาเปกฺขินี, นิสากโร ดวงจันทร์ สกลงฺโก อัน
 เป็นไปกับด้วยรูปกระต่าย เกรวากาโร มีอาการแห่งดอกโกมุท (อิติ อัยฺ อุปมาเช่นนี้)
 ขณฺฑิตา ชื่อว่าชัณฺทิตโปปมา

รูปกระต่ายบนดวงจันทร์ เหมือนแมลงภู่ เป็นอุปมาเปกฺขินี, ดวงจันทร์มีรูปกระต่าย
 คล้ายดอกโกมุท เป็นชัณฺทิตโปปมา

บางครั้งตำหนิบางครั้งยกย่อง

[๒๐๙] อิจฺเจวมาทิสฺสเปสฺสุ ภวนฺติ วิคตาทรา
 กโรนฺติ จา'ทริ อีรา ปโยเค กุวฺจิตเว ทฺ.

อีรา นักปราชญ์ทั้งหลาย วิคตาทรา ภวนฺติ เป็นผู้ปราศจากการยกย่อง อิจฺ
 เจวมาทิสฺสเปสฺสุ ในอุทาหรณ์อย่างนี้เป็นต้นทั้งหลาย กุวฺจิต ในบางแห่ง, ทฺ ส่วนว่า อีรา
 นักปราชญ์ทั้งหลาย กโรนฺติ ย่อมกระทำ อาทริ จ ซึ่งความยกย่องด้วย ปโยเค ใน
 อุทาหรณ์ กุวฺจิตเว บางแห่งนั้นเกี่ยว

นักปราชญ์ตำหนิอุทาหรณ์ที่ทำลายอุปมาลึงการะเป็นต้นอย่างนี้ ส่วนในบางแห่งก็
 ยกย่องอุทาหรณ์อย่างนี้เหมือนกัน

อุทาหรณ์ที่ยอมรับได้

[๒๑๐] อิตฺถี'ว'ยํ ชโน ยาดิ วทตฺเย'สา ปุมา วिय
 ปโย ปาณา อิว'ยํ เม วิชฺชา ธน'มिव อจฺจิตา.

อัยฺ ชโน ชายผู้นี้ ยาดิ ย่อมไป อิตฺถี อิว รวากะผู้หญิง, เอสา อิตฺถี หญิงผู้
 นี้ วทติ ย่อมกล่าว ปุมา วिय รวากะผู้ชาย, อัยฺ ชายคนนี้ ปโย เป็นที่รัก เม ของ
 เรา ปาณา อิว ตั้งชีวิตทั้งหลาย, วิชฺชา ความรู้ทั้งหลาย อจฺจิตา อันเราสั่งสมแล้ว

ธน์ อิว ราวกะทรัพย์

ชายผู้นี้ เดินไปเหมือนผู้หญิง, หญิงผู้นี้ พุดจาเหมือนผู้ชาย (ภินนลึงโคปมา), ชายคนนี้เป็นที่รักของเราตั้งชีวิต, ความรู้หลายอย่างที่เราสั่งสมแล้ว เป็นเหมือนทรัพย์ (วิชาติวจโนปมา)

[๒๑๑] ภวํ วย มหีपाल เทวราชา วิวาชเต
 อล'มัสุมโต กจจ เตชสา โรหิตุํ อยํ.

มหีपाल ข้าแต่พระเจ้าแผ่นดิน เทวราชา พระอินทร์ วิวาชเต ย่อมรุ่งโรจน์ ภวํ วย เทียบเท่าพระองค์, อยํ ราชา พระราชาพระองค์นี้ อลํ ทรงสามารถ โรหิตุํ เพื่อขึ้นไป กจจ สู่วิถี อัสุมโต แห่งดวงอาทิตย์ เตชสา ด้วยเดช

ข้าแต่พระเจ้าแผ่นดิน พระอินทร์ก็ทรงรุ่งโรจน์เทียบเท่าพระองค์ (หีนโนปมา), พระราชาพระองค์นี้ ทรงสามารถขึ้นไปสู่ทางโคจรของดวงอาทิตย์ด้วยเดช (อธิโกปมา)

๓. รูปกาลังการะ

แสดงความเป็นสิ่งเดียวกันของอุปเมยยะและอุปมานะ

[๒๑๒] อุปมานโนปเมยยานํ อเภทสสุ นิรูปนา
 อุปเมว ติโรภูต- เกทา รูปก'มัจจเต.

อุปมาเอวอุปมานันท์เทยว ติโรภูตเกทา อันมีความแตกต่าง (แห่งอุปมานะและอุปเมยยะ) อันท่านปิดบังไว้แล้ว นิรูปนา เพราะการยกขึ้น อเภทสสุ สู่ความไม่แตกต่างกัน อุปมานโนปเมยยานํ แห่งอุปมานะและอุปเมยยะทั้งหลาย อัจจเต อันท่านย่อมเรียก รูปกํ ว่ารูปกาลังการะ

ท่านเรียกอุปมาที่มีความแตกต่างกัน ซึ่งถูกปิดบังไว้ เพราะยกขึ้นสู่ความไม่ต่างกัน แห่งอุปมานะและอุปเมยยะ ว่ารูปกาลังการะ

ประเภทของรูปกะ ๖

[๒๑๓] อเสสวตฺตฺวิสยํ เอกเทสวิวตฺติ จ
 ตํ ทฺวิธา ปฺน ปจฺเจกํ สมาสาทิวสา ติธา.

ตํ (รูปกํ) รูปกะนั้น ทฺวิธา (โหติ) มี ๒ อย่าง (อิตติ คือ) อเสสวตฺตฺวิสยํ รูปกะที่มีวัดตฺทุกุอย่างเป็นที่ตั้ง เอกเทสวิวตฺติ จ และรูปกะที่เป็นไปในบางส่วน, ปจฺเจกํ แต่ละอย่าง ปฺน ติธา (โหติ) มีอีก ๓ อย่าง สมาสาทิวสา โดยประเภทแห่งสมาสรูปกะเป็นต้น

รูปกะนั้นมี ๒ อย่าง คือ รูปกะที่มีวัดตฺทุกุอย่างเป็นที่ตั้ง และรูปกะที่เป็นไปในบาง

ส่วน, แต่ละอย่าง ก็มีอีก ๓ อย่าง โดยประเภทแห่งสมาสรูปกะเป็นต้น

รูปกะ ๒ อย่าง

- ๑. อเสสวัตถุวิสัย รูปกะที่มีวัตถุทุกอย่างเป็นที่ตั้ง
- ๒. เอกเทศวิวัตติ รูปกะที่เป็นไปในบางส่วน

รูปกะ ๒ อย่างนั้น แต่ละอย่างแบ่งออกเป็น ๓

- ๑. สมาสรูปกะ รูปกะที่เป็นบทสมาส
- ๒. อสมาสรูปกะ รูปกะที่ไม่เป็นบทสมาส
- ๓. สมาสาสมาสรูปกะ รูปกะที่เป็นบทสมาสและไม่เป็นบทสมาส (มีสสรูปกะ)
รูปกะ ๒ x ๓ = ๖ มีอุทาหรณ์ในคาถา ๒๑๔-๒๒๔

๓.๑ อเสสวัตถุวิสัยสมาส

รูปกะที่เป็นบทสมาส มีวัตถุทุกอย่างเป็นที่ตั้ง

- [๒๑๔] **องคุลิตลสโรสุภี** **นขทีถิติเกสร**
 สิรสา น ปิพนุณฺติ **เก มุณินุทปทมพุช**

เก (ชนา) ชนทั้งหลายเหล่าไหน น ปิพนุณฺติ จะไม่ประดับ มุณินุทปทมพุช ซึ่งดอกบัวคือพระบาทของพระจอมมุนี องคุลิตลสโรสุภี อันงามสรรพด้วยกลีบคือพระองคุลินขทีถิติเกสร อันมีเกสรคือรัศมีแห่งพระนขา สิรสา เหนือเศียรเกล้า

ใครๆ จะไม่ประดับดอกบัวคือพระบาทของพระจอมมุนี อันงามสรรพด้วยกลีบคือพระองคุลี มีเกสรคือรัศมีแห่งพระนขา ไว้เหนือเศียรเกล้าแล้ว

๓.๒ อเสสวัตถุวิสัยอสมาส

รูปกะที่ไม่เป็นบทสมาส มีวัตถุทุกอย่างเป็นที่ตั้ง

- [๒๑๕] **รตนานิ คุณา ภูรี** **กรุณา สีสล ชล**
 คมภีรตต'มคาคตต **ปจฺจกฺโข'ยํ ชิโน'มพฺุติ**

อัย ชีโน พระชินเจ้าพระองค์นี้ ปจฺจกฺโข อมพฺุติ (โหติ) เป็นมหาสมุทรอันกว้างใหญ่, คุณา พระคุณทั้งหลาย ภูรี อันไพศาล รตนานิ (โหนดิ) เป็นรัตนะ, กรุณา พระกรุณา สีสล ชล (โหติ) เป็นห้วงน้ำอันเย็นฉ่ำ, คมภีรตต'มคาคตต' (โหติ) เป็นสิ่งหยั่งถึงไม่ได้

พระพุทเจ้าพระองค์นี้ เป็นมหาสมุทรอันกว้างใหญ่, พระคุณอันแผ่ไพศาล เป็นรัตนะ, พระกรุณา เป็นห้วงน้ำอันเย็นฉ่ำ, ความเป็นผู้ลุ่มลึก เป็นสิ่งที่ไม่สามารถจะหยั่งถึงได้

๓.๓ อเสสวัตตวิสัยมิตสกะ รูปกะที่ผสมกัน มีวัตตทุกอย่างเป็นที่ตั้ง

[๒๑๖] จนุทิกา มนุทหสา เต มุณินุท วทนินุทโน
ปโปทยตย'ยั สาธู- มโนกุมทกานนั.

มุณินุท ข้าแต่พระจอมมุณี มนุทหสา พระหรรษาอันเล็กน้อยทั้งหลาย วทนินุทโน แห่งดวงจันทร์คือพระพักตร์ เต ของพระองค์ จนุทิกา (โหนติ) เป็นแสงจันทร์, อยั (มนุทหสาจนุทิกา) แสงจันทร์คือพระหรรษาอันเล็กน้อยนี้ สาธูมโนกุมทกานนั ยังป่า แห่งดอกโกมุทคือดวงใจของสาธูชน ปโปทยติ ย่อมให้แยมบาน

ข้าแต่พระจอมมุณี พระหรรษาเพียงเล็กน้อยแห่งจันทร์คือพระพักตร์ของพระองค์ เป็น แสงจันทร์, แสงจันทร์คือพระหรรษาเพียงเล็กน้อยนี้ ย่อมยังป่าดอกโกมุทคือดวงใจของ สาธูชนให้แยมบาน

คำต่อเนือง

[๒๑๗] อเสสวัตตวิสัยเย ปภะโท รูปเก อยั
เอกเทสวิตติมทิ เกโท'ทานิ ปวจุจติ.

อยั ปภะโท ประภทนี้ รูปเก ในรูปกะ อเสสวัตตวิสัยเย อันมีวัตตทุกอย่างเป็นที่ตั้ง (โหนติ มีอยู่), เกโท ประภท เอกเทสวิตติมทิ ในรูปกะที่เป็นไปในบางส่วน (มยา อันข้าพเจ้า) ปวจุจติ จะกล่าว อิทานิ ในกาลนี้

ในรูปกะที่มีวัตตทุกอย่างเป็นที่ตั้ง มีประภทดังกล่าวมานี้, บัดนี้ ข้าพเจ้าจะกล่าว ประภทในรูปกะที่เป็นไปในบางส่วน

๓.๔ เอกเทสวิตติสมาสะ รูปกะที่เป็นบทสมาส และเป็นไปในบางส่วน

[๒๑๘] วิลาสหาสกุสมั รุจิราธรปลลว
สุขั เก วา น วินุทนุติ ปสุสนุดา มุณีโน มุขั.

เก วา (ชนา) ชนทั้งหลายเหล่าไหนเหล่า ปสุสนุดา เมื่อเห็น มุขั ซึ่งพระพักตร์ มุณีโน ของพระมุณี วิลาสหาสกุสมั อันมีช่อดอกไม้คือพระหรรษาทั้งดงาม รุจิราธร ปลลว อันมีใบไม้อ่อนคืออริมพระโอษฐ์อันน่าพึงใจ น วินุทนุติ จะไม่ได้ สุขั ซึ่งความสุข

ใครเหล่า เมื่อเห็นพระพักตร์ของพระมุณี อันมีดอกไม้คือพระหรรษาทั้งดงาม มีใบไม้ อ่อนคืออริมพระโอษฐ์อันน่าพึงใจ จะไม่ได้ความสุข

๓.๕ เอกเทศวิวัตตือสมาสะ

รูปกะที่ไม่เป็นบทสมาส เป็นไปในบางส่วน

[๒๑๙] ปาททวนุท มุณินุทสุส ททาทู วิชยํ ตว
 นขรลี ปรี กนฺตา ยสุส ปาปชยทฺธชา.

นขรลี พระรัศมีแห่งพระนขาทั้งหลาย ปรี กนฺตา อำนวยินดีอย่างยิ่ง ยสุส (มุณินุทสุส) ของพระจอมมุนีพระองค์ใด ปาปชยทฺธชา (โหนฺติ) เป็นธงชัยในการชนะซึ่งบาป, ปาททวนุท คู่แห่งพระบาท (ตฺสฺส) มุณินุทสุส ของพระจอมมุนีพระองค์นั้น ททาทู โปรดประทาน วิชยํ ซึ่งชัยชนะ ตว แก่ท่าน

พระรัศมีแห่งพระนขาอำนวยการอำนวยดีอย่างยิ่ง ของพระจอมมุนีพระองค์ใด เป็นธงชัยในการชนะบาป, ขอคู่พระบาทของพระจอมมุนีพระองค์นั้น จงประทานชัยชนะแก่ท่านด้วยเถิด

๓.๖ เอกเทศวิวัตติมิสสกะ

รูปกะที่ผสมกัน และเป็นไปในบางส่วน

[๒๒๐] สุนิมฺมลกโปลสุส มุณินุททวนินุทโน
 สาธูปุพฺพทฺธหทยํ ชาตํ เกรวกานนํ.

สาธูปุพฺพทฺธหทยํ ดวงหทัยอันแย้มบานแล้วของสาธุชน เกรวกานนํ เป็นป่าแห่งดอกโกมุท มุณินุททวนินุทโน ของดวงจันทร์คือพระพักตร์ของพระจอมมุนี สุนิมฺมลกโปลสุส ผู้มีพระปรางอันปราศจากมลทินอย่างยิ่ง ชาตํ เกิดแล้ว

ดวงหทัยของสาธุชนที่แย้มบานเกิดเป็นป่าดอกโกมุท ของดวงจันทร์คือพระพักตร์ของพระจอมมุนี ผู้มีพระปรางผุดผ่อง

คำชี้แจงเรื่องรูปกะ

[๒๒๑] รูปกานิ พหุเนยว ยุตฺตายุตฺตาทิเกทโต
 วิสุํ น ตานิ วุตฺตานิ เอตฺเถวํนฺโตคธานิติ.

รูปกานิ รูปกะทั้งหลาย พหุเนยว (โหนฺติ) มีมากนั้นเทียว ยุตฺตายุตฺตาทิเกทโต โดยประเภทแห่งยุตฺตรูปกะและอยุตฺตรูปกะเป็นต้น, ตานิ (รูปกานิ) รูปกะทั้งหลายเหล่านั้น อนฺโตคธานี นับเข้าในภายใน เอตฺเถว (รูปเก) ในรูปกะนี้นั้นเทียว, อิติ เพราะเหตุนั้น ตานิ รูปกานิ รูปกะทั้งหลายเหล่านั้น (มยา อันข้าพเจ้า) น วุตฺตานิ ไม่กล่าวแล้ว วิสุํ ต่างหาก

รูปกะมีอยู่มากมาย เช่นยุตฺตรูปกะและอยุตฺตรูปกะเป็นต้น, รูปกะเหล่านั้น นับเข้าไว้ในรูปกะนี้ด้วย, ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงไม่กล่าวแยกไว้ต่างหาก

รูปกะ ๒

๑. ยุตตรูปกะ รูปกะที่สมควร ประกอบเข้ากันได้
 ๒. อยุตตรูปกะ รูปกะที่ไม่สมควร ประกอบเข้ากันไม่ได้

คัมภีร์กาวยาทรศะ แสดงรูปกะไว้ ๑๓ ประเภท คือ ยุตตรูปกะ, อยุตตรูปกะ, วิสมรูปกะ, สวิเสสรูปกะ, วิรุฑูธรูปกะ, เหตุรูปกะ, ลิลิฏฐรูปกะ, อุปมารูปกะ, พุยติเรกรูปกะ, อักเขปรูปกะ, สมาธานรูปกะ, รูปกรูปกะ, ตัตวาป๋หวนรูปกะ ซึ่งรูปกะทั้งหมดนี้ จัดเข้าไว้ในรูปกะทั้ง ๖ นี้แล้ว ท่านจึงไม่กล่าวแยกไว้อีก

รูปกะที่มีโทษและไม่มีโทษ

- [๒๒๒] จนุทิม่า'กาสปทุม'- มิจุเจตม์ ขณฺฑรูปกั
 ทุฏฐ'มมโภรุหวนั เนตตานิ'จจาทิ สุนทริ.

จนุทิม่า ดวงจันทร์ อากาสปทุมั เป็นดอกปทุมในอากาศ อิติ เอตัม รูปกะอย่างนี้ ขณฺฑรูปกั โหติ เป็นรูปกะที่บกพร่อง ทุฏฐั ซึ่งเป็นทุฏฐาลังกติโทษ, มมโภรุหวนั กอแห่งดอกบัว เนตตานิ เป็นดวงเนตร อิติ อาทิ รูปกะอันมีอย่างนี้เป็นต้น สุนทริ โหติ เป็นรูปกะที่สมบูรณ์

ดวงจันทร์เป็นดอกปทุมในอากาศ อย่างนี้ เป็นรูปกะที่บกพร่องซึ่งเป็นทุฏฐาลังกติโทษ, กอดอกบัวเป็นดวงตา อย่างนี้เป็นต้น เป็นรูปกะที่สมบูรณ์

อุปมาและรูปกะมีมากไม่สิ้นสุด

- [๒๒๓] ปริยนุโต วิกปฺปานั รูปกสฺโส'ปมาย จ
 นตฺติ ยั เตน วิญญเญยั อวตฺต'มฺนุมานโต.

ปริยนุโต ที่สุด วิกปฺปานั แห่งประเภททั้งหลาย รูปกสฺส แห่งรูปกาลังการะ อุปมาย จ และแห่งอุปมาลังการะ นตฺติ ย่อมไม่มี ยั (เย็น) เพราะเหตุใด, เตน เพราะเหตุนั้น อวตฺตัม อุปมาลังการะและรูปกาลังการะอันเราไม่ได้กล่าวไว้ วิญญเญยั (อันนักศึกษ)สามารถทราบได้ อนุมานโต โดยการอนุमान

ประเภทแห่งรูปกาลังการะและอุปมาลังการะไม่มีที่สิ้นสุด เพราะว่า อลังการะที่ยังไม่ได้กล่าวไว้ ก็สามารถทราบได้โดยการอนุमान (ดู รูปกะ ๒ คือ ขันฑรูปกะ และสุนทรรูปกะ)

๔. อวตฺตติอลังการะ

อลังการะที่กล่าวซ้ำ ๓

- [๒๒๔] ปุนปฺปุน'มฺจุจารณั ย'มตฺถสฺส ปทสฺส จ
 อุกฺเขสฺสั จ วิญญเญยยา สา'ย'มาวตฺติ นามโต.

ยํ ปุณฺณํ อัจฉารณํ การกล่าวบอຍໆใด อตฺถสฺส ซึ่งอรรถ ปทสฺส ซึ่งบท อุกฺเขสฺ (อตฺถปทานํ) จ และซึ่งอรรถและบททั้งหลายทั้งสอง (อตฺถิ มีอยู่), สํ อຍํ (อตุตฺติ) การกล่าวนั้น วิญญฺเຍຍยา อັນนํคํศึกษาพึงทราบ นามโต โดยชื่อ อาวุตฺติ ว่า อาวุตฺติ

การกล่าวซ้ำอรรถ ซ้ำบท และซ้ำทั้งสองอย่าง พึงทราบชื่อว่า อาวุตฺติ

อาวุตฺติ ๓

๑. อตฺถาวุตฺติ กล่าวซ้ำอรรถ (บทต่างกัน ความหมายเหมือนกัน)
๒. ปทาวุตฺติ กล่าวซ้ำบท (บทเหมือนกัน ความหมายต่างกัน)
๓. อุกฺขยาวุตฺติ กล่าวซ้ำทั้งสองอย่าง (บทและความหมายเหมือนกัน)

๔.๑ อตฺถาวุตฺติ

กล่าวซ้ำอรรถ

[๒๒๕] มโน หรติ สพฺเพสํ อาททาทิ ทิสํ ทส
 คณฺหาติ นิมฺมลตฺตํ จ ยโสราลลิลิ ชินฺสฺส'ยํ.

อຍํ ยโสราลลิลิ กองแห่งเกียรตฺติยคณฺนี้ ชินฺสฺส ของพระพุทฺธเจ้า สพฺเพสํ (ชานนํ) มโน หรติ ย่อมนำไปซึ่งจิตของชนทั้งหลายทั้งปวง ทส ทิสํ อาททาทิ ย่อมครอบครองซึ่งทศทั้งหลาย ๑๐ นิมฺมลตฺตํ คณฺหาติ จ และย่อมถือเอาซึ่งความปราศจากมลทิน

กองเกียรตฺติคุณของพระพุทฺธเจ้านี้ ย่อมจูงใจคนทั้งปวง ครอบครองทศทั้ง ๑๐ และถือเอาความหมดจดจากมลทิน

๔.๒ ปทาวุตฺติ

กล่าวซ้ำบท

[๒๒๖] วิภาเสนฺติ ทิสํ สพฺพา มุนินฺ เทหฺกนฺติโย
 วิภา เสนฺติ จ สพฺพาปิ จนฺทาทินํ หตฺตา วิย.

เทหฺกนฺติโย พระรัศมีในพระวรกายทั้งหลาย มุนินฺ ของพระพุทฺธเจ้า สพฺพา ทิสํ ยังทศทั้งหลายทั้งปวง วิภาเสนฺติ ให้สว่างไสวอยู่, จ อนึ่ง สพฺพาปิ วิภา รัศมีทั้งหลายทั้งปวง จนฺทาทินํ (วตฺถุนํ) แห่งวัดถุทั้งหลายมีดวงจันทร์เป็นต้น หตฺตา วิย เหมือนถูกกำจัดแล้ว เสนฺติ เป็นไปอยู่

พระรัศมีในพระวรกายของพระมุนี ยังทศทั้งปวงให้สว่างไสว และรัศมีทั้งหมดของดวงจันทร์เป็นต้น ก็เศร้าหมองลงไป เหมือนกับถูกกำจัดแล้ว

๔.๓ อุภยาอุตติ กล่าวซ้ำทั้งสองอย่าง

[๒๒๗] ชิตวา วิหริติ เกลส- ริปุ โลเก ชิโน อัย
วิหริตย'ริวคโค'ยั ราสิภูโต'ว ทุชชเน.

อัย ชิโน พระชินเจ้าพระองค์นี้ ชิตวา ทรงชนะแล้ว เกลสริปุ ซึ่งเข้าศึกคือกิเลส วิหริติ ประทับอยู่ โลเก ในโลก, อัย อริวคโค หมู่แห่งเข้าศึกนี้ ราสิภูโต อิว รวากะ รวมกันเป็นกองแล้ว วิหริติ ย่อมอยู่ ทุชชเน ในทรชน

พระพุทธเจ้าพระองค์นี้ ทรงชนะเข้าศึกคือกิเลสแล้ว ประทับอยู่ในโลก, พวกเข้าศึก คือกิเลส เหมือนกับไปรวมกันเป็นกองอยู่ในใจทรชน

๕. ทิปกาลังการะ อสังการะที่สองความทั้งประโยค ๓

[๒๒๘] เอกตถ วตฺตมานมปิ สพฺพวากุโยปการกั
ทีปกั นาม ตั จาทิ- มชฺฌนฺตวิสยั ติธา.

(กิริยาชาติคุณตฺตยั หมวด ๓ แห่งกิริยา ชาติ และคุณ) วตฺตมานมปิ แม้เป็นไปอยู่ เอกตถ ในฐานะเดียว สพฺพวากุโยปการกั มีอุปการะต่อประโยคทั้งปวง ทีปกั นาม ชื่อว่าทีปกะ, จ อนึ่ง ตั ทีปกั ทีปกะนั้น อาทิมชฺฌนฺตวิสยั มีเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดเป็นที่ตั้ง ติธา (โหติ) มี ๓ อย่าง

กิริยา ชาติและคุณทั้ง ๓ แม้จะอยู่ในที่เดียวกัน ก็เป็นอุปการะแก่ประโยคทั้งปวง ชื่อว่า ทีปกะ และทีปกะนั้น มี ๓ อย่าง คือ อาทิวิสยทีปกะ มชฺฌนฺตวิสยทีปกะ และอันตวิสยทีปกะ

ทีปกะ ๓

๑. อาทิวิสยทีปกะ มีกิริยา ชาติและคุณ อยู่เบื้องต้นประโยคเป็นที่ตั้ง
๒. มชฺฌนฺตวิสยทีปกะ มีกิริยา ชาติและคุณ อยู่ท่ามกลางประโยคเป็นที่ตั้ง
๓. อันตวิสยทีปกะ มีกิริยา ชาติและคุณ อยู่ที่สุดประโยคเป็นที่ตั้ง

บางอาจารย์นับทีปกะได้ ๔ อย่าง โดยนำทีปกะ ๓ มาคูณด้วยกิริยา ชาติ และคุณ

๕.๑ อาทิวิสยทีปกะ

มีกิริยา ชาติและคุณ อยู่เบื้องต้นประโยคเป็นที่ตั้ง

[๒๒๙] อกาลิ พุทฺโธ เวเนยฺย- พนฺธฺน'มมิโตทยั
สพฺพปาเปหิ จ สม'- เนกตติถิมททานั.

พุทธโธ พระพุทธเจ้า **อกาลิ** ทรงกระทำแล้ว **อมิตอทย์** ซึ่งความเจริญอันใใครๆ มีอาจนับได้ **เวเนยฺยพณฺฐนั** แก่เวไนยสัตว์และพระประยูรญาติทั้งหลาย (**อกาลิ**) **จ** และทรงกระทำแล้ว **อนกตติถิมทฺทนั** ซึ่งการย้ายเดี่ยวร้อยจำนวนมาก **สพฺพปาเปหิ** สมัพร้อมด้วยอกุศลธรรมทั้งปวงทั้งหลาย

พระพุทธเจ้าทรงทำความเจริญแก่เวไนยสัตว์และพระประยูรญาติ ใใครๆมีอาจนับได้ และทรงย้ายพวกเดี่ยวร้อยจำนวนมากพร้อมกับอกุศลธรรมทั้งปวง

๕.๒ มัชฌิมวิสัยทีปกะ

มีกิริยา ซาติและคุณ อยู่ท่ามกลางประโยคเป็นที่ตั้ง

[๒๓๐] **ทสฺสนั มุณีโน สาธุ-** **ชนานั ชายเตมตัม**
ตทณฺเณสํ ตุ ชนฺตุนั **วิสํ นิจฺโจปตาปนั.**

ทสฺสนั การเห็น **มุณีโน** ซึ่งพระมุณี **อมตัม** เป็นพระนิพพาน **สาธุชนานั** ของสาธุชนทั้งหลาย, **ตุ** แต่ว่า **วิสํ** เป็นยาพิษ **นิจฺโจปตาปนั** อันเผาผลาญเป็นนิตย์ **ชนฺตุนั** แก่ชนทั้งหลาย **ตทณฺเณสํ** อื่นจากสาธุชนเหล่านั้น **ชายเต** ย่อมเกิดขึ้น

การได้เห็นพระมุณีเกิดเป็นอมฤตแก่สาธุชน แต่เกิดเป็นยาพิษที่คอยเผาผลาญชนเหล่าอื่นจากนั้น

๕.๓ อันตวิสัยทีปกะ

มีกิริยา ซาติและคุณ อยู่ที่สุดประโยคเป็นที่ตั้ง

[๒๓๑] **อจฺจนฺตกนฺตลาภญ-** **จนฺทาทปมโนหโร**
ชินานนินฺทุ อินฺทุ จ **กสฺส นานฺนทโก ภเว.**

ชินานนินฺทุ ดวงจันทร์กล่าวคือพระพักตร์ของพระชินเจ้า **อินฺทุ จ** และดวงจันทร์ **อจฺจนฺต-กนฺตลาภญจนฺทาทปมโนหโร** อันดึงดูดใจด้วยแสงจันทร์คือความมงดงามอันน่ายินดียิ่ง **อานนทโก น ภเว** จะไม่เป็นที่น่าพอใจ **กสฺส** แก่ใครหรือ

ดวงจันทร์คือพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า และดวงจันทร์จริง ล้วนดึงดูดใจด้วยรัศมีคือความงามอันน่ายินดีเหลือเกิน จะไม่เป็นที่น่าพอใจแก่ใครเลยหรือ

มालาทีปกะ

อุทาหรณ์ทีปกะที่คล้องกันเป็นสาย

[๒๓๒] **โหดาวิปฺปฏิสाराย** **สีลํ ปาโมชฺชเหตุ โส**
ตัม ปิตฺติเหตุ สา จายั **ปสฺสทฺธาทีปสิทฺธิยา.**

สีล คีล โหติ ย่อมมี อวิปฏิบัติสाराย เพื่อความไม่เดือดร้อน, โส อวิปฏิบัติสारा
ความไม่เดือดร้อนนั้น ปาโมชฺชเหตุ โหติ เป็นเหตุแห่งความปราโมทย์, ตํ ปาโมชฺช
ความปราโมทย์นั้น ปิตีเหตุ โหติ เป็นเหตุแห่งปิติ, สา อัยํ ปิติ จ และปิตินั้น เหตุ
โหติ เป็นเหตุ ปสฺสทฐาทิปลิตฺติยา แห่งความสำเร็จแห่งคุณมีปัสสัทธิเป็นต้น

มีศีลเพื่อไม่ให้เดือดร้อน ความไม่เดือดร้อนนั้นเป็นเหตุแห่งปราโมทย์ ความ
ปราโมทย์นั้นเป็นเหตุแห่งปิติ และความปิตินั้นเป็นเหตุแห่งความสำเร็จคุณมีปัสสัทธิเป็นต้น

คำชี้แจงเรื่องมลาที่ปกะ

[๒๓๓] อิจฺจา'ทิตีปกตฺเตปิ ปุพฺพํ ปุพฺพ'มเปกฺขินี
วากฺยมลา ปวตฺตาคติ ตํ มลาที่ปกํ มตํ.

อาทิตีปกตฺเต เมื่อความเป็นแห่งอาทิตีปกะ สติปิ แม่มียอยู่ อิติ อย่างนี้ วาก
ยมลา ลำดับแห่งประโยค อเปกฺขินี มีการมองหา ปุพฺพํ ปุพฺพํ วากฺยํ ซึ่งประโยค
ต้นๆ ปวตฺตาคติ เป็นไปแล้ว อิติ เพราะเหตุนี้ ตํ ที่ปกํ ที่ปกะนั้น มตํ อันนักศึกษารู้
แล้ว มลาที่ปกํ ว่าเป็นมลาที่ปกะ

แม้จะมีอาทิตีปกะอยู่ในอุทธานดังกล่าวนี้ ประโยคหลังๆ ก็จะมองหาประโยคต้นๆ
ไปตามลำดับ ฉะนั้น ที่ปกะนั้นท่านจึงเรียกว่า มลาที่ปกะ

พินฺทราบที่ปกะที่เหลือ

[๒๓๔] อนเนน'ว ปกาเรน เสสาน'มปิ ทิปเก
วิกฺปฺปานํ วิชิตฺตพฺพา- นุคฺติ สุตฺตพฺพทฺธิ.

อนุคฺติ ความเข้าใจ วิกฺปฺปานํ ซึ่งประเภททั้งหลาย เสสานํ อปิ แม่ที่เหลือ ทิป
เก ในที่ปกาลังการะ สุตฺตพฺพทฺธิ อันกวีทั้งหลาย วิชิตฺตพฺพา พินฺทราก่า อนเนน เหว
ปการาเรน โดยประการนี้นั้นเทียว

นักกวีพินฺทราก่าความเข้าใจประเภทที่เหลือในที่ปกะ โดยประการที่กล่าวมาแล้วนี้แล

๖. อักเขปาลังการะ

อลังการะที่กล่าวปฏิเสธ แต่เป็นการยกย่อง ๓

[๒๓๕] วิเสสวจนิจฺฉายํ นิเสธวจนํ ตู ยํ
อกฺเขโป นาม โส'ยํ จ ติธา กาลปฺปเกทโต.

วิเสสวจนิจฺฉายํ เมื่อความปรารถนากล่าวซึ่งเนื้อความพิเศษ (สนฺตฺตฺตฺต) มีอยู่, ยํ
นิเสธวจนํ ตู การกล่าวปฏิเสธใต้นั้นเทียว (อตุลฺล) มีอยู่, โส (นิเสธ) การปฏิเสธนั้น

จิตเอ๋ย เหตุใดเจ้าจึงลำบากใจว่า “เรายังไม่บรรลุถึงการถอนตัณหา” เจ้าทำความ
นอบน้อม พระสุคตเพียงครั้งเดียวเท่านั้น ก็เป็นการถอนตัณหาแล้วมิใช่หรือ อสังการะ
อย่างนี้ เรียกว่า วัตตมานักเขปะ

๖.๓ อนาคตักเขปะ

การปฏิเสธหรือห้ามเรื่องราวที่ยังไม่มาถึง

[๒๓๘] **สจฺจํ น เต คมิสฺสนฺติ** **สิวํ สุชนโคจฺรํ**
มิจฺฉาทิฏฺฐิปริกฺกนฺต- **มานสา เย สุทฺตฺตฺตนา.**

เย (ชนา) ชนทั้งหลายเหล่าใด สุทฺตฺตนา เป็นคนเลวทราม มิจฺฉาทิฏฺฐิปริกฺกน
ตฺมานสา (โหนติ) มีจิตอันมิจฺฉาทิฏฺฐิครอบงำแล้ว, เต (ชนา) ชนทั้งหลายเหล่านั้น น
คมิสฺสนฺติ จักไม่บรรลุ สิวํ ซึ่งพระนิพพาน สุชนโคจฺรํ อันเป็นอารมณ์ของพระอริยะ
สจฺจํ อย่างแน่นอน

ชนเหล่าใดเป็นคนชั่วเสียสนิท มีจิตถูกมิจฺฉาทิฏฺฐิครอบงำแล้ว ชนเหล่านั้น จักไม่
บรรลุแดนเกษมอันเป็นอารมณ์ของพระอริยเจ้า อย่างแน่นอน

๗. อรรถนตรนยาสาสังการะ

อสังการะที่บ่งถึงความหมายในประโยคอื่น ๔ อย่าง

[๒๓๙] **เอญฺโย โส’ตฺถนฺตฺรณฺยาโส** **โย’ญฺญวากฺยตฺถสฺสทฺตโน**
สพฺพพฺยาปี วิเสสญฺโจ **หิวิสิญฺจ’สฺส เกทโต.**

โย (อลงกาโร) อสังการะใด ญฺญวากฺยตฺถสฺสทฺตโน ยังเนื้อความแห่งวากยะอื่นให้
สำเร็จ, โส (อลงกาโร) อสังการะนั้น เอญฺโย อันนักศึกษ่าพึงทราบ อตฺถนฺตฺรณฺยาโส
ว่าชื่ออรรถนตรนยาสะ, (อิเม ปเกทา) ประเภททั้งหลายเหล่านี้ อสฺส (อตฺถนฺตฺรณฺยา
สฺส) แห่งอรรถนตรนยาสะนั้น (จตุตฺตโร) มี ๔ ประการ เกทโต โดยประเภท (อิติ) คือ
สพฺพพฺยาปี สัพพพฺยาปี วิเสสญฺโจ จ และวิเสสญฺโจ หิวิสิญฺจ อันท่านทำพิเศษแล้ว
ด้วย หิ คัพพท์

พึงทราบว่า อสังการะที่ทำเนื้อความของวากยะอื่นให้สำเร็จ ชื่อว่าอรรถนตรนยาสะ
มี ๔ ประเภท คือ สัพพพฺยาปี และวิเสสญฺโจ ที่ท่านทำให้ต่างกันด้วย หิ คัพพท์

อรรถนตรนยาสะ ๔

๑. หิรหิตสัพพพฺยาปี ครอบคลุมเนื้อความทั้งหมด โดยไม่มี หิ คัพพท์
๒. หิสหิตสัพพพฺยาปี ครอบคลุมเนื้อความทั้งหมด โดยมี หิ คัพพท์
๓. หิรหิตวิเสสญฺโจ ตั้งอยู่ในเนื้อความพิเศษบางส่วน โดยไม่มี หิ คัพพท์
๔. หิสหิตวิเสสญฺโจ ตั้งอยู่ในเนื้อความพิเศษบางส่วน โดยมี หิ คัพพท์

๗.๑ หิริหิตสัพพयाปี

ครอบคลุมเนื้อความทั้งหมด โดยไม่มี หิ คัพพ์

[๒๔๐] เตปิ โลกหิตาสตดา สุริโย จนุทิมมา อปิ
 อตุถํ ปสฺส คมิสฺสนฺติ นิยม เณ ลงฺขยเต.

(ตุว) ทาน ปสฺส จงฺดูเถตฺต, สุริโย ดวงอาทิตย์ จนุทิมมา อปิ และดวงจันทร์ เตปิ แม่เหล่านั้ โลกหิตาสตดา อันเกี่ยวเนื่องด้วยความเจริญของชาวโลก คมิสฺสนฺติ จักถึง อตุถํ ซึ่งความตั้งอยู่ไม่ได้, นิยม ความแน่นอน เณ อันใครเล่า ลงฺขยเต จะข้ามพ้นได้

ดูเอาเถตฺต แมแต่ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์อันเนื่องด้วยความเจริญของชาวโลกนั้น ก็ จักถึงอัสตงคต ใครเล่าจักล่วงพ้นความแน่นอนไปได้

๗.๒ หิสหิตสัพพयाปี

ครอบคลุมเนื้อความทั้งหมด โดยมี หิ คัพพ์

[๒๔๑] สตฺถา เทวมนุสฺसानํ วสี โสปิ มฺนิสฺสโร
 คโตว นินฺพฺพุตฺติ สพฺเพ สงฺขารา น หิ สสฺสตา.

โสปิ มฺนิสฺสโร แม้พระจอมมุนีพระองค์นั้น วสี ผู้มีความชำนาญ สตฺถา ทรงเป็น พระศาสดา เทวมนุสฺसानํ ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย คโตว ทรงถึงแล้วนั้นเกี่ยว นินฺพฺพุตฺติ ซึ่งความดับ, สพฺเพ สงฺขารา สังขารทั้งหลายทั้งปวง น หิ สสฺสตา (โหนฺตฺติ) เป็นสิ่งไม่เที่ยงแท้จริง ๆ

แมแต่พระจอมมุนีผู้ชำนาญ (ในการเข้าฌานเป็นต้น) ทรงเป็นพระศาสดาของเทวดา และมนุษย์ ยังเสด็จดับขันธฺเลย สังขารทั้งปวงไม่เที่ยงแท้จริง ๆ

๗.๓ หิริหิตวิเสสฎฺฐะ

ตั้งอยู่ในเนื้อความพิเศษบางส่วน โดยไม่มี หิ คัพพ์

[๒๔๒] ชินอํ สํสารกนฺตารา ชนํ ปาเปตฺติ นินฺพฺพุตฺติ
 นนุ ยุตฺตา คตฺติ สาຍံ เวสอารชชสมงฺคินิ.

ชินอํ พระชินเจ้า ชนํ ยังหมุ่สัตว์ ปาเปตฺติ ย่อมให้ถึง นินฺพฺพุตฺติ ซึ่งพระนิพพาน สํ สารกนฺตารา จากที่กัณดารคือสังสารวัฏฏ์, สาຍံ คตฺติ ความเป็นไปนั้น ยุตฺตา สมควร แล้ว เวสอารชชสมงฺคินิ แก่ผู้สมบุรณ์ด้วยเวสอารชชคุณทั้งหลาย นนุ มิใช่หรือ

พระพุทฺธเจ้าทรงยังหมุ่สัตว์ (ให้พ้น)จากที่กัณดารคือสังสารแล้วบรรลู่ถึงนิพพาน คตฺติ อย่างนั้น สมควรแก่ผู้สมบุรณ์ด้วยเวสอารชชคุณแล้ว มิใช่หรือ

๗.๔ หิสหิตวิเสสฎัจจะ

ตั้งอยู่ในเนื้อความพิเศษบางส่วน โดยมี หิ คัพท์

[๒๔๓] สุธตต์ เต'ธรมฎุ ชิน รณเขตติ มานส์
 สยัม รากปรีตา หิ ปเร รณเชนุติ สงคเต.

ชิน ข้าแต่พระชินเจ้า อธรมฎุ คู่แห่งริมพระโอษฐ์ สุธตต์ อันแดงสดใส เต ของพระองค์ รณเขตติ ย่อมย้อม (ปสสโต) มานส์ ซึ่งจิตของผู้พบเห็น, หิ จจริงอยู่ รากปรีตา วัตถุอันมีสีแดงทั้งหลาย สยัม เอง รณเชนุติ ย่อมย้อม ปเร ซึ่งวัตถุทั้งหลายเหล่านี้ สงคเต อันเกี่ยวข้อง

ข้าแต่พระชินเจ้า คู่ริมพระโอษฐ์อันแดงสดใสของพระองค์ ทำจิตให้เอิบอ้อม ธรรมดา วัตถุสีแดงธรรมชาติ ย่อมทำวัตถุอื่นที่อยู่ใกล้ให้แดงตามไปด้วย

๘. พยติเรกาสังการะ

อสังการะที่แสดงการจำแนกประเภท ๔ อย่าง

[๒๔๔] วาจเจ คมเม'ถ วตถุณัม สทิสตเต ปเภทนัม
 พยติเรโก'ย'มปุเย'โก- ภยเภทา จตุพพิโธ.

สทิสตเต เมื่อความเหมือนกัน วตถุณัม แห่งวัตถุทั้งหลาย (คืออุปมานะและอุปเมยยะ) วาจเจ อันถูกศัพท์กล่าว (โดยตรง) ถถ คมเม และให้รู้เนื้อความ (โดยอ้อม) (สติ) มีอยู่, ปเภทนัม การจำแนกประเภท (อตุถิ) ย่อมมี, อยัม อปิ (ปเภท) การจำแนกแม้ นี้ พยติเรโก ชื่อว่าพยติเรกะ จตุพพิโธ มี ๔ อย่าง เอโกภยเภทา โดยประเภทแห่งเอกะและอุภยะ

เมื่อวัตถุที่ถูกศัพท์กล่าวและให้รู้เนื้อความ มีความเหมือนกัน จึงมีการจำแนกประเภทโดยเป็น เอกะและอุภยะ ชื่อว่าพยติเรกะ

พยติเรกะ ๔

๑. วาจเอกพยติเรกะ การจำแนกที่ระบุถึงความเหมือนกันและต่างกันของสิ่งเดียว
๒. วาจอุภยพยติเรกะ การจำแนกที่ระบุถึงความเหมือนกันและต่างกันของสองสิ่ง
๓. คัมมเอกพยติเรกะ การจำแนกที่อนุมานเอาความเหมือนกันและต่างกันของสิ่งเดียว
๔. คัมมอุภยพยติเรกะ การจำแนกที่อนุมานเอาความเหมือนกันและต่างกันของสองสิ่ง

๘.๑ วจจเอกพยติเรกะ

การจำแนกที่ระบุถึงความเหมือนกันและต่างกันของสิ่งเดียว

[๒๔๕] **คัมภีรตตมหุตตาทิ-** **คุณา ชลธินา ชิน**
ตุลโย ตว’มลิ เกโท ตุ **สรีเรเน’ทิสเน เต.**

ชิน ข้าแต่พระชินเจ้า ตว’ พระองค์ ตุลโย อติ ทรงเป็นผู้เหมือนกัน ชลธินา กับมหาสมุทร คัมภีรตตมหุตตาทิคุณา เพราะคุณมีความลุ่มลึกและความกว้างใหญ่ เป็นต้น, ตุ แต่ว่า เกโท ความแตกต่าง อีทิสเน สรีเรเน ด้วยพระวรกายเช่นนี้ เต ของพระองค์ (โหติ) ย่อมมี

ข้าแต่พระพุทเจ้า พระองค์ทรงเหมือนกับมหาสมุทร เพราะมีความลึกและความกว้าง เป็นต้น แต่พระวรกายของพระองค์เช่นนี้ แตกต่างจากมหาสมุทร

๘.๒ วจจอุภยพยติเรกะ

การจำแนกที่ระบุถึงความเหมือนกันและต่างกันของสองสิ่ง

[๒๔๖] **มหาสตุตา’ติคัมภีรา** **สาครโร สุกโตปิ จ**
สาครโร’ญชนสงกาโส **ชิโน จามิกรชชติ.**

สาครโร มหาสมุทร สุกโตปิ จ และพระสุกตเจ้า มหาสตุตา ชื่อว่าสัตว์ใหญ่ อติ คัมภีรา ชื่อว่าลึกยิ่ง, สาครโร มหาสมุทร อุญชนสงกาโส (โหติ) มีสีครามเข้มเหมือนยาทาขอบตา, ชิโน พระชินเจ้า จามิกรชชติ (โหติ) มีความงามดังทองจามิกร

มหาสมุทรกับพระพุทเจ้า เป็นมหาสัตว์และลึกยิ่ง มหาสมุทร เหมือนยาทาขอบตา พระพุทเจ้าเปล่งปลั่งดังทองจามิกร

มหาสัตว์ ๒

๑. สาคร ชื่อว่ามหาสัตว์ เพราะมีปลาใหญ่อยู่หลายชนิด เช่น ปลาติมิ ปลาติมละ ปลาติมิงคละ และปลาอานนท์
๒. พระพุทเจ้า ชื่อว่ามหาสัตว์ เพราะมีภาวะของสัพบุรุษผู้ประเสริฐ

๘.๓ คัมมเอกพยติเรกะ

การจำแนกที่อนุมาณเอาความเหมือนกันและต่างกันของสิ่งเดียว

[๒๔๗] **น สนฺตาปาปหํ เนวิ-** **จฉิตทํ มิคโลจนํ**
มุณินฺท นยนทวนทํ **ตว ตคฺคุณภูสิตํ.**

มิคโลจนํ นัยน์ตาของมฤคะ น สนฺตาปาปหํ กำจัดซึ่งความเร่าร้อนไม่ได้ เนว (โลเกหิ) อิจฉิตทํ ให้ซึ่งประโยชน์อันชาวโลกปรารถนาแล้วไม่ได้, มุณินฺท ข้าแต่พระจอม

มุนี นยันทวนนท์ คู่แห่งพระเนตร ตว ของพระองค์ ตคคุณภูสิต์ ประดับแล้วด้วยคุณ
นน

นัยน์ตามฤคะ มิได้กำจัดความเร้าร้อน มิได้อำนวยประโยชน์ที่ชาวโลกปรารถนา ข้า
แต่พระจอมมุนี พระเนตรทั้งคู่ของพระองค์ ประดับด้วยคุณทั้งสองนั้น

๘.๔ คัมมอุภยพยุติเรกะ

การจำแนกที่อนุมาณเอาความเหมือนกันและต่างกันของสองสิ่ง

[๒๔๘] มุนินุทานน'มมุโกช- เมลล์ นานตุด'มิติลล์
สุตตามตสนุทายี วทน์ เน'ทิส'มพูช'

นานตุด' ความต่างกัน เอลล์ (วตถุณ) แห่งวัตถุทั้งหลายเหล่านี้ (อิติ คือ) มุนินุ
ทานน' พระพักตร์ของพระจอมมุนี อมมุโกช' จ และดอกบัว อีทิส' (โหติ) เป็นเช่นนี้,
วทน์ พระพักตร์ สุตตามตสนุทายี มีปรกติให้ซึ่งอมฤตคือพระธรรมอันพระองค์ตรัสไว้
ดีแล้ว, อมมุพูช' ดอกบัว อีทิส' น (โหติ) หาเป็นเช่นนี้ไม่

วัตถุทั้งหลายเหล่านี้คือ พระพักตร์ของพระจอมมุนีกับดอกบัว มีความแตกต่างกัน
พระพักตร์ให้น้ำอมฤตคือพระสัทธรรมที่ตรัสไว้ดีแล้ว ส่วนดอกบัวหาเป็นเช่นนี้ไม่

๙. วิภาวนาลังการะ

อลังการะที่แสดงเหตุอื่นและสภาพปรกติ ๒ อย่าง

[๒๔๙] ปลิทุฉ์ การณํ ยตถ นิวตเตตวา'ญญการณํ
สาภาวิกตุด'มถวา วิภาพยุยฺ สา วิภาวนา.

ยตถ (อลงกตีย) ในอลังการะใด อญญการณํ เหตุอื่น (กวีหิ อ้นนักกวีทั้ง
หลาย) นิวตเตตวา ห้ามแล้ว การณํ ซึ่งเหตุ ปลิทุฉ์ อ้นปรากฏแล้ว(ในโลก) วิภาพ
ยุยฺ ฟังแสดง, อถวา อีกนัยหนึ่ง สาภาวิกตุด' ความเป็นแห่งสิ่งที่เกิดขึ้นโดยสภาพของ
ตน (กวีหิ อ้นนักกวีทั้งหลาย) วิภาพยุยฺ ฟังแสดง, สา อลงกตติ อลังการะนั้น วิภา
วนา ชื่อว่าวิภาวนา

ในอลังการะใด ท่านปฏิเสธเหตุที่ปรากฏในโลกแล้ว แสดงเหตุอื่น หรือแสดงสิ่ง
ที่เกิดขึ้นโดยสภาพปรกติ(โดยไม่มีเหตุ) อลังการะนั้นชื่อว่าวิภาวนา

วิภาวนา ๒

๑. การณันตรวิภาวนา แสดงเหตุอย่างอื่น
๒. สาภาวิกตุดวิภาวนา แสดงสิ่งที่เกิดขึ้นตามสภาพปรกติ

๙.๑ การนั้ตรวิภาวนา แสดงเหตุอย่างอื่น

[๒๕๐] อนนุชิตา'สิตํ เนตตํ อธโร'รณชิตา'รुโณ
 สมานตา ภมฺ จา'ยํ ชินา'นาวณฺจิตา ทว.

ชิน ข้าแต่พระชินเจ้า เนตตํ พระเนตร ทว ของพระองค์ อนนุชิตํ อันพระองค์
ไม่ได้ทา(ด้วยยาทาขอบตา) อสิตํ (โหติ) ย่อมดำขลับ, อธโร ริมพระโอษฐ์ อรณฺชิต
อันพระองค์ไม่ได้ย้อม อรุโณ (โหติ) ย่อมแดงระเรื่อ, จ อนึ่ง อยํ ภมฺ พระขนงนี้ อ
นาวณฺจิตา อันพระองค์ไม่ได้เขียน สมานตา (โหติ) ย่อมโก่งดี

ข้าแต่พระพุทเจ้า พระเนตรของพระองค์ไม่ได้ทา(ด้วยยาทาขอบตา)ก็ดำได้ ริม
พระโอษฐ์ไม่ได้ย้อมก็แดงสดใสได้ พระขนงไม่ได้เขียนก็โก่งงามได้

๙.๒ สภาวิกั้ตวิภาวนา แสดงสิ่งที่เกิดขึ้นตามสภาพปรกติ

[๒๕๑] น โหติ ขลฺ ทุชฺชนฺย- มปิ ทุชฺชนฺสงฺคเม
 สภาวนิมฺมลดเร สาธุชนฺตฺตุน เจตฺติ.

ทุชฺชนฺสงฺคเม เมื่อการสมาคมด้วยทรรชน (สติ) อปิ แม้มีอยู่ ทุชฺชนฺย ความ
เป็นแห่งทรรชน น โหติ ย่อมไม่มี ขลฺ โดยแท้ เจตฺติ ในจิต สภาวนิมฺมลดเร อัน
ปราศจากมลทินอย่างยิ่งโดยสภาพ สาธุชนฺตฺตุนฺ ของสั้ปบุรุษทั้งหลาย

แม้จะมีการคบหากับทรรชน ในสภาพจิตใจที่ไร้มลทินของสั้ปบุรุษ ก็ไม่เป็นทรรชน
อย่างแน่นอน

๑๐. เหตุวาลังการะ

อลังการะที่แสดงเหตุ ๒ อย่าง และเหตุ ๕ อย่าง

[๒๕๒] ชนโก ฅาปโก เจติ ทูวิธา เหตุโว ลียุํ
 ปฏิสงฺขรณํ เตสํ อลงฺการตโย'ทิตํ.

เหตุโว เหตุทั้งหลาย ทูวิธา ลียุํ มี ๒ อย่าง อิติ คือ ชนโก ชนฺกเหตุ ฅาปโก
จ และฅาปฺกเหตุ, ปฏิสงฺขรณํ การปรุ่่งแต่ง เตสํ (เหตุณฺ) ซึ่งเหตุทั้งหลายเหล่านั้น
อุทิตํ ปรากฎแล้่ว อลงฺการตยา โดยความเป็นอลังการะ

เหตุมี ๒ อย่าง คือ ชนฺกเหตุ และฅาปฺกเหตุ การกล่าวเหตุเหล่านั้นให้พิเศษขึ้น ก็
ปรากฎเป็นอลังการะได้

เหตุ ๒

๑. ชนกเหตุ เหตุให้เกิด ๒. ญาปกเหตุ เหตุให้รู้

เหตุ ๕

[๒๕๓] ภาวาภาวกิจจวสา จิตตเหตุวสาปี จ
 ภาท'นनुตา อิท' เตส' มุขมตตนิทสสน'

ภาท' ประเภททั้งหลาย (เตส' เหตุนี้ แห่งเหตุทั้งหลายเหล่านั้น) อนุตตา หาที่สุดมิได้ ภาวาภาวกิจจวสา โดยประเภทแห่งภาวกิจจะและอภาวกิจจะ จิตตเหตุวสาปี จ และโดยประเภทแห่งเหตุอันวิจิตร, อิท' (วจน) คำนี้ มุขมตตนิทสสน' เป็นคำแสดงซึ่งเหตุสักว่าอุทาหรณ์ เตส' เหตุนี้ แห่งเหตุทั้งหลายเหล่านั้น

เหตุมีประเภทนับไม่ถ้วน โดยจำแนกตามเหตุที่เกิดขึ้น เหตุที่ไม่เกิดขึ้น และเหตุอันน่าอัศจรรย์ จะแสดงอุทาหรณ์ของเหตุเหล่านั้น ดังต่อไปนี้

เหตุ ๕

๑. ภาวกิจจการกเหตุ เหตุทำสิ่งที่ไม่มี ให้มี
๒. อภาวกิจจการกเหตุ เหตุทำสิ่งที่มี ให้ไม่มี
๓. ภาวกิจจญาปกเหตุ เหตุให้รู้สิ่งที่ไม่เคยมีมาก่อน กลับมีขึ้น
๔. ยุตตการีจิตตเหตุ เหตุน่าอัศจรรย์โดยไม่สมควร
๕. ยุตตการีจิตตเหตุ เหตุน่าอัศจรรย์โดยสมควร

๑๐.๑ ภาวกิจจการกเหตุ

เหตุทำสิ่งที่ไม่มี ให้มี

[๒๕๔] ปรมตตปกาเสก- รสา สพพมโนหรา
 มุโน เทสนา'ย' เม กาม' โตเสติ มาณส'

ภาวกิจจโจ การกเหตุ

อัย' เทสนา พระธรรมเทศานี้ มุโน' ของพระจอมมุณี ปรมตตปกาเสกกรสา มีกิจเดียวคือการแสดงซึ่งปรมัตถธรรม (เนื้อความอันประเสริฐ) สพพมโนหรา อันจูงใจของชนทั้งปวง มาณส' ยังจิต' เม ของข้าพเจ้า โตเสติ ย่อมให้ยินดี' กาม' แน่แท้, (อัย' เหตุนี้) การกเหตุ' ซึ่งว่าการกเหตุ (ชนกเหตุ) ภาวกิจจโจ อันทำสิ่งที่ไม่มีให้มีขึ้น

พระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้านี้ มีกิจเดียวคือการแสดงปรมัตถธรรมอันจูงใจชนทั้งปวง ย่อมทำจิตของข้าพเจ้าให้ยินดีโดยแท้

ข้าแต่พระจอมมุนี แสงอาทิตย์อ่อนคือแสงเรือง ๆ แห่งคู่พระบาทของพระองค์ ส่อง
ต้องดอกปทุมคือกระพุ่มมือของสาธุชน ให้หุบเข้าได้อย่างไรหนอ (น่าจะบานแต่กลับตม)

๑๐.๕ ยุตตการีจิตตเหตุ เหตุหน้าอัศจรรย์โดยสมควร

[๒๕๘] สงโกลยนติ ชนตุนัน ปาณิปงฺเกรฺหฺนินิห
มุนินุทจรณทวนท- นขจฺนุทาน'มัสโว.

ยุตตการี จิตตเหตุ

อัสโว รัศมีทั้งหลาย มุนินุทจรณทวนทวนขจฺนุทานัน แห่งดวงจันทร์คือพระนขาที่
คู่พระบาทของพระจอมมุนี ปาณิปงฺเกรฺหฺนินิห ยังดอกบัวคือกระพุ่มมือทั้งหลาย ชนตุนัน
ของชนทั้งหลาย อิห (โลก) ในโลกนี้ สงโกลยนติ ย่อมให้ตม, (อัย เหตุ เหตุนี้) จิต
ตเหตุ ชื่อว่าจิตตเหตุ ยุตตการี อันทำโดยสมควร

รัศมีของดวงจันทร์คือพระนขาที่คู่พระบาทของพระจอมมุนี ยังดอกบัวคือมือของชน
ทั้งหลายในโลกนี้ ให้หุบเข้าได้

๑๑. กมาลังการะ อลังการะที่แสดงไปตามลำดับ

[๒๕๙] อุทฺทิกฺกุจฺจัน ปทตฺถานัน อนุทฺทเทโส ยถากุภมฺ
สงฺขยาน'มิตติ นิทฺทิกฺกุจฺจัน ยถาสงฺขยํ กโมปิ จ.

อนุทฺทเทโส การกล่าวซ้ำ ปทตฺถานัน ซึ่งอรรถของบททั้งหลาย อุทฺทิกฺกุจฺจัน อัน
ท่านแสดงแล้ว ยถากุภมฺ ตามลำดับ นิทฺทิกฺกุจฺจัน อันท่านแสดงแล้ว สงฺขยานัน อิติ ว่าชื่อ
สังขยานะ ยถาสงฺขยํ อิติ ว่าชื่อยถาสังขยะ กโม อิติ อปิ จ และว่าชื่อกมะ

การกล่าวซ้ำอรรถของบทที่ท่านแสดงไว้ก่อนไปตามลำดับ เรียกว่าสังขยานะบ้าง
ยถาสังขยะบ้าง กมะบ้าง

อุทาหรณ์กมาลังการะ

[๒๖๐] อาลาปหาสสีฟาหิ มุนินุท วิชยา ตว
โกกิลลา กุมฺทานิ โจ'- ปเสวนุเต วณฺ ชลฺ.

มุนินุท ข้าแต่พระจอมมุนี กอกิลลา นกการเวกทั้งหลาย กุมฺทานิ จ และดอก
โกมุททั้งหลาย อุปเสวนุเต (อิว) เห็นจะหลบเข้าไป วณฺ สู่ป่า ชลฺ จ และสู่ น้ำ วิชยา
เพราะการชนะ อาลาปหาสสีฟาหิ ด้วยความไพเราะแห่งพระสุรเสียงและความพริ้มพราย
ทั้งหลาย ตว ของพระองค์

ข้าแต่พระจอมมุนี ผุ้หนักการเวกและดอกโกมุท เห็นจะหลบเข้าไปสู่ป่าและดำนงน้ำ เพราะพระองค์เอาชนะด้วยความไพเราะแห่งพระสุรเสียง และความพริ้มพราย

๑๒. ปิยตราลังการะ อลังการะที่กล่าวถึงความยินดียิ่ง

[๒๖๑] ลียา ปิยตรี นาม อดตุรูปสุส กสุสจิ
 ปิยสุสา'ติสเยเน'ต์ ยั โหติ ปฏิปาทน์.

ยั ปฏิปาทน์ การกล่าวไเด กสุสจิ อดตุรูปสุส ซึ่งสภาพแห่งเนื้อความอย่างใด อย่างหนึ่ง ปิยสุส อันนำยินดี อดิตสเยน โดยยั้ง โหติ มีอยู่, เอต์ ปฏิปาทน์ การกล่าวนั้น ปิยตรี นาม ลียา มีชื่อว่าปิยตระ

การกล่าวสภาพเนื้อความอันนำยินดีอย่างใดอย่างหนึ่งให้ยวดยั้ง ชื่อว่าปิยตระ

อุทาหรณ์ปิยตราลังการะ

[๒๖๒] ปีติ ยา เม สมุปนุนา สนุต สนุทสุสนา ตว
 กาเลนา'ยั ภเว ปีติ ตเวว ปุณ ทสุสนา.

สนุต ข้าแต่พระองค์ผู้สงบ ยา ปีติ ความปีติไเด สมุปนุนา เกิดขึ้นแล้ว เม แก่ข้าพระองค์ สนุทสุสนา เพราะการพบเห็น ตว ซึ่งพระองค์, อยั ปีติ ความปีตินี้ ภเว พึงมี ปุณ อีก ทสุสนา เพราะการเห็น ตเวว ซึ่งพระองค์นั้นเกี่ยว กาเลน ใน กาลอันสมควร

ข้าแต่พระองค์ผู้สงบ ความปีติที่เกิดขึ้นแก่ข้าพระองค์เพราะได้พบเห็นพระองค์ ควร จะมีอีก เพราะได้เห็นพระองค์เหมือนเดิมในเวลาอันสมควร

๑๓. สมาสวุตติอลังการะ อลังการะที่กล่าวโดยย่อ

[๒๖๓] วณฺณิตเเน'ปมานเน วุตฺยา'ธิปฺเปตวตฺตุนโน
 สมาสวุตฺติ นามา'ยั อดตุสฺงฺเขปฺรฺรูปโต.

อยั (อลงฺกติ) อลังการะนี้ สมาสวุตฺติ นาม ชื่อว่าสมาสวุตฺติ อดตุสฺงฺเขปฺรฺรูปโต เพราะเป็นสภาพการย่อซึ่งเนื้อความ วุตฺยา โดยการกล่าว อดิปปฺเปตวตฺตุนโน ซึ่ง(อุปเมย ะ)วัตฺตุนันทํานปรารธนาแล้ว อุปมานเน ด้วยอุปมาน วณฺณิตเเน อันทํานยกย่องแล้ว

อลังการะนี้ ชื่อว่าสมาสวุตฺติ เพราะเป็นการกล่าวย่อเนื้อความที่ประสงค์เอาด้วยการ พรรณนาเปรียบเทียบ

สมาสวุตติ ๒ อย่าง

[๒๖๔] สา'ยั วิเสสยมตฺเตน ภินฺนา'ภินฺนวิเสสนา
 อตฺเถว อปฺรา'ปฺย'ตฺถิ ภินฺนาภินฺนวิเสสนา.

สา อัย (สมาสวุตติ) สมาสวุตติอสังการะนั้น ภินฺนา ต่างกัน วิเสสยมตฺเตน โดยวิเสสยบทเท่านั้น อภินฺนวิเสสนา อตฺถิ เอว มีวิเสสณะไม่ต่างกันเลย อปฺรา อปิ สมาสวุตติ สมาสวุตติอื่น ภินฺนาภินฺนวิเสสนา อตฺถิ มีวิเสสณะต่างกันและไม่ต่างกัน

สมาสวุตตินั้น ต่างกันเพียงวิเสสยะ วิเสสณะไม่ต่างกันเลย ส่วนสมาสวุตติอื่นมีวิเสสณะต่างกันบ้าง ไม่ต่างกันบ้าง

สมาสวุตติ ๒

๑. อภินฺนวิเสสณะ มีบทวิเสสยะต่างกัน วิเสสณะไม่ต่างกัน
๒. ภินฺนาภินฺนวิเสสณะ มีบทวิเสสยะต่างกัน วิเสสณะต่างกันก็มี ไม่ต่างกันก็มี

๑๓.๑ อภินฺนวิเสสณะ

มีบทวิเสสยะต่างกัน วิเสสณะไม่ต่างกัน

[๒๖๕] วิสุทฺถามตฺสฺนทายี ปสฺตฺถรตฺนาลโย
 คฺมภีโร จา'ย'มฺมุโพธิ ปฺญฺเณนา'ปาทีโต มยา.

อัย อมฺมุโพธิ มหาสมุทฺรนี้ วิสุทฺถามตฺสฺนทายี มีปกติให้ซึ่งน้ำอมฤตอันบริสุทฺธิ์ โดยพิเศษ ปสฺตฺถรตฺนาลโย เป็นที่ตั้งแห่งรัตนะอันประเสริฐ คฺมภีโร จ และลุ่มลึก มยา อันข้าพเจ้า อาปาทีโต ถึงแล้ว ปฺญฺเณน ด้วยกุศลกรรม

มหาสมุทฺรนี้ อำนวยให้น้ำอมฤตอันบริสุทฺธิ์ เป็นบ่อเกิดแห่งรัตนะชั้นเลิศ และลุ่มลึก เราเข้าถึงแล้วด้วยกุศลกรรม

๑๓.๒ ภินฺนาภินฺนวิเสสณะ

มีบทวิเสสยะต่างกัน วิเสสณะต่างกันก็มี ไม่ต่างกันก็มี

[๒๖๖] อิจฺจิตฺตฺถปโท สาโร ผลปฺปุโผปโสภีโต
 สจฺฉาโย'ย'มฺมุโพโว กปฺปรุกฺโข สฺมฺภูจฺโติ.

อัย กปฺปรุกฺโข ต้นกัลปพฤกษ์นี้ อิจฺจิตฺตฺถปโท อันให้ซึ่งผลที่บุคคลปรารถนาแล้ว สาโร อันประเสริฐ ผลปฺปุโผปโสภีโต อันงดงามด้วยผลและดอก สจฺฉาโย อันเป็นไป กับด้วยร่มเงา อปฺมุโพโว เอว อันไม่เคยมีนั้นเทียว สฺมฺภูจฺโติ เกิดขึ้นแล้ว

ต้นกัลปพฤกษ์นี้ ให้ผลตามปรารถนา เป็นไม้ประเสริฐ ผลิตดอกออกผลสะพรั่ง มี ร่มเงา ไม่เคยมีมาก่อนก็เกิดขึ้น

อธิบายเพิ่มเติม

[๒๖๗] **สาครตฺเตน สทฺธมฺโม รุกฺขตฺเตโน'ทีโต ชิโน**
สพฺเพ สาธารณา ฌมฺมา ปุพฺพตฺราราณฺยตฺร ตฺตฺตยํ.

สทฺธมฺโมพระสัทธิธรรม อุทฺทีโตอันท่านกล่าวแล้ว สาครตฺเตนโดยความเป็นมหาสมุทร, ชิโน พระพุทฺธเจ้า อุทฺทีโต อันท่านกล่าวแล้ว รุกฺขตฺเตน โดยความเป็นต้นไม้, **สพฺเพ ฌมฺมา** วิเสสนะทั้งหลายทั้งปวง **ปุพฺพตฺร (คาถายํ)** ในคาถาแรก **สาธารณา** ทั่วไป(แก่อุปมานะและอุปเมยยะ), **ตฺ** ส่วน **อนฺยตฺร (คาถายํ)** ในคาถาอื่น **ตฺยํ (โหติ)** มีวิเสสนะ ๓ บท

พระสัทธิธรรมท่านเปรียบเทียบกับสาคร พระพุทฺธเจ้าท่านเปรียบเทียบกับต้นกัลปพฤกษ์ บทวิเสสนะในคาถาแรก ขยายอุปมานะและอุปเมยยะ ส่วนในคาถาหลังวิเสสนะทั้งสามก็ขยายอุปมานะและอุปเมยยะ (ส่วน ผลปุบุโผปโสภิตโต ขยายเฉพาะอุปมา)

๑๔. ปริกัปปนาลังการะ

จินตนาการผิดจากความเป็นจริง

[๒๖๘] **วตฺถุโน'ณฺยปฺปการเณ จิตฺตา วุตฺติ ตทณฺยถา**
ปริกปฺปิยเต ยตฺถ สห โหติ ปริกปฺปนา.

วุตฺติความเป็นไป วตฺถุโนแห่งวัตถุ จิตฺตาที่ดำรงอยู่แล้ว อนฺยปฺปการเณโดยประการอื่น (กวีนาอันนักกวี) ปริกปฺปิยเตย่อมนจินตนาการ ตทณฺยถาโดยประการอื่นจาก(อาการที่ดำรงอยู่)นั้น ยตฺถ (อลงฺกตฺยํ) ในอลังการะใด, **สห (อลงฺกติ)** อลังการะนั้น **ปริกปฺปนา โหติ** มีชื่อว่าปริกัปปนา

ในอลังการะใด วัตถุที่ตั้งอยู่ถูกจินตนาการโดยมีอาการอย่างอื่นจากนั้น อลังการะนั้นชื่อว่าปริกัปปนา

ปริกัปปนา ๔ อย่าง

[๒๖๙] **อุปฺมาพฺภนฺตรตฺเตน กิริยาทิวเสน จ**
กเมโน'ทาหริสฺสามิ วิวิธา ปริกปฺปนา.

(อหํ) ข้าพเจ้า อุทาหริสฺสามิ จักนำออก ปริกปฺปนา ซึ่งปริกัปปนาทั้งหลาย วิวิธาอันมีประการต่างๆ กเมน ตามลำดับ **อุปฺมาพฺภนฺตรตฺเตน** โดยความมีอุปมาอยู่ภายใน **กิริยาทิวเสน จ** และโดยประเภทแห่งกิริยาเป็นต้น (อาทิกัप्พํ รวมเอา คุณปริกัปปนา และ คัมมปริกัปปนา)

ปริกัปปนามีหลายอย่าง ทั้งที่มีอุปมาอยู่ภายในและมีกิริยาเป็นต้น ข้าพเจ้าจะนำตัวอย่างมาแสดงตามลำดับ

ปริกัปปนา ๔ อย่าง

๑. อุปมาพหังตรปริกัปปนา	จินตนาการที่มีอุปมาภายใน
๒. กิริยาปริกัปปนา	จินตนาการถึงกิริยา
๓. คุณปริกัปปนา	จินตนาการถึงคุณ
๔. คัมมปริกัปปนา	จินตนาการที่อนุมานรู้ได้

๑๔.๑ อุปมาพหังตรปริกัปปนา

จินตนาการที่มีอุปมาภายใน

- [๒๗๐] **อิจฺจนาภฺกคาตุรา'สีนา** **ตา'ตินิจฺจล'มจฺจรา**
 วสฺ ฺเนนฺตี'ว ฺธีริ ตํ **ตทา โยคาภิโยคโต.**

ตา อจฺจรา นางอัปสรทั้งหลายเหล่านั้น อิจฺจนาภฺกคาตุรา ผู้เป็นทุกข์เพราะความพินาศแห่งความประสงค์ อาสีนา นั่งแล้ว อตินิจฺจล ไม่ไหวติง เนนฺตี อิว เหมือนจะนำไปอยู่ ตํ ธีริ ซึ่งพระพุทฺธเจ้าพระองค์นั้น วสฺ สู้อำนาจ (อดทน) ของตน โยคาภิโยคโต เพราะความเพียรในการร่ายมนต์ ตทา ในกาลนั้น

ในครั้งนั้น นางอัปสร(ธิดามาร)เหล่านั้น ต่างร้อนรุ่มเพราะผิตหวัง ได้แต่นั่งนิ่งไม่ไหวติง เหมือนพยายามจะร่ายมนต์สกดพระพุทฺธเจ้าให้ตกอยู่ในอำนาจของตน

๑๔.๒ กุริยาปริกัปปนา

จินตนาการถึงกิริยา

- [๒๗๑] **คชฺ มาโร สมารุพฺโห** **ยฺทุธาย'จฺจนฺต'มฺนฺนฺตํ**
 มคฺค'มเนวสตี ฺนฺน **ชินภิโต ปลายิตฺ.**

มาโร พญามาร สมารุพฺโห ผู้ขึ้นแล้ว คชฺ สู้ช้าง(คิริเมขลา) อจฺจนฺต อุนฺนฺต ตัวสูงยิ่ง ยฺทุธาย เพื่อการรบ ชินภิโต (หุตุวา) เป็นผู้หวาดหวั่นแต่พระชินเจ้า อเนวสตี ฺนฺน คงจะเสาะหาอยู่ มคฺคฺ ซึ่งหนทาง ปลายิตฺ เพื่อหลบหนี

พญามารขึ้นทรงคชสารสูงตระหง่านยิ่งเพื่อสัပ္ยฺทุธ คงจะกลัวพระชินเจ้าเป็นที่สุด จึงมองหาทางหลบหนีไว้ก่อน

๑๔.๓ คุณปริกัปปนา

จินตนาการถึงคุณ

- [๒๗๒] **มฺุณินฺท ปาททฺวณฺเต เต** **จารุราชีวสฺนฺทเร**
 มณฺเณ ปาปาภิสมฺมทฺท- **ชาตโสณฺน โสณฺนิมา.**

มุนินฺท ข้ำแต่พระจอมมุนี โสณิมา สีแดงระเรื่อ ปาททวนุเท ที่คู้แห่งพระบาท จารุราชีวสุนุทเร อังงามดั่งดอกบัวฉาย เต ของพระองค์ (ชาโต) มณฺเฎ เห็นจะเกิด แล้ว ปาปาภิสุมมทุกชาติโสณน ด้วยโลหิตที่เกิดขึ้นเพราะการย่ำยีซึ่งบาปธรรม

ข้ำแต่พระจอมมุนี สีแดงเปล่งปลั่งที่พระยุคลบาทของพระองค์ งามดั่งดอกบัวฉาย คงด้วยพระโลหิตที่เกิดขึ้นเพราะการย่ำยีบาปธรรม

สงเคราะห์ปริกัปปนา ๒ อย่าง

[๒๗๓] มณฺเฎ สงฺเก ฐวํ ฐุน- มิว’มิจฺเจวมาทิตฺติ
สา’ยํ พุยฺยชียเต กฺวา’ปิ กฺวา’ปิ วากุเยน คมฺยเต.

สา อัยํ ปริกัปปนา ปริกัปปนานั้น พุยฺยชียเต อันท่านย่อแสดง มณฺเฎ สงฺเก ฐวํ ฐุนมิว’มิจฺเจวมาทิตฺติ (สทฺเทหิ) ด้วยศัพท์ทั้งหลายมีอย่างนี้คือ มณฺเฎ สงฺเก ฐวํ ฐุน และ อิว เป็นต้น กฺวา’ปิ ในบางแห่ง, สา’ยํ (ปริกัปปนา) ปริกัปปนานั้น คมฺยเต อันท่านรู้ วากุเยน ด้วยประโยค กฺวา’ปิ ในบางแห่ง

บางแห่ง ท่านแสดงปริกัปปนา(จินตนาการ) ด้วย มณฺเฎ สงฺเก ฐวํ ฐุน และ อิว ศัพท์เป็นต้น บางแห่ง ท่านก็รู้ปริกัปปนาโดยอนุমানเนื่องความตามประโยค

สงเคราะห์ปริกัปปนา ๒ อย่าง

๑. สัททปริกัปปนา จินตนาการใช้ มณฺเฎ สงฺเก ฐวํ ฐุน และ อิว ศัพท์เป็นต้น
๒. คัมมปริกัปปนา จินตนาการที่ให้อนุমানเนื่องความตามประโยค

๑๔.๔ คัมมปริกัปปนา

จินตนาการที่อนุমানรู้ได้

[๒๗๔] ทยาสญฺจารสรสา เทหา นิคุขนฺตกนฺติโย
ปีเณนฺตา ชิน เต สาธฺ- ชนํ สรสฺตํ นยฺยํ.

ชิน ข้ำแต่พระชินเจ้า นิคุขนฺตกนฺติโย พระรัศมีที่ชานออกแล้ว เทหา จากพระวรกาย ทยาสญฺจารสรสา อันเป็นไปกับด้วยความลิเนหาที่ทรงประพฤติเนื่องๆ เพราะพระมหากรุณาธิคุณ เต ของพระองค์ สาธฺชนํ ยังสาธฺชนํ ปีเณนฺตา ให้เอิบอิมอยู่ นยฺยํ นำไปแล้ว สรสฺตํ สู้ความเป็นผู้มีควมลิเนหา

ข้ำแต่พระชินเจ้า พระรัศมีที่ชานออกจากพระวรกายของพระองค์ ประกอบด้วยพระเมตตาอันเกิดอยู่เนื่องๆ เพราะพระมหากรุณาธิคุณ ยังสาธฺชนํให้เอิบอิมแล้ว นำไปสู่ความเป็นผู้กอบปรด้วยควมลิเนหา

๑๕. สมหิตาลังการะ

อสังการะที่แสดงเหตุอื่นจากเหตุจริง

[๒๗๕] อารพฺภนุตฺตสฺส ยํ กิณฺจิจิ กตฺตํ ปุณฺณวสา ปุณ
 สาธนฺนุตฺตรลาโภ โย ตํ วทฺนฺติ สมหิตํ.

โย สาธนฺนุตฺตรลาโภ การได้รับซึ่งเหตุอันยังกิจให้สำเร็จอื่นใด ปุณ อิก ปุณฺณวสา ด้วยอำนาจแห่งกุศล อารพฺภนุตฺตสฺส (ปุคฺคฺลสฺส) ของบุคคลผู้พยายามอยู่ กตฺตํ เพื่อกะทำ ยํ กิณฺจิจิ (กิจจ) ซึ่งกิจทุกอย่าง อตฺถิ มีอยู่, กวินฺโน นักกวีทั้งหลาย วทฺนฺติ ย่อมกล่าวว ตํ สาธนฺนุตฺตรลาภํ ซึ่งการได้รับเหตุอันยังกิจให้สำเร็จอื่นนั้น สมหิตํ ว่า เป็นสมहितะ

การได้รับเหตุที่จะทำกิจให้สำเร็จอื่นอีก ด้วยบุญของผู้พยายามทำบุญทุกอย่าง กวีท่านเรียกว่าสมहितะ (การตั้งใจไว้ดี)

อุทาหรณ์สมहितาลังการะ

[๒๗๖] มาราริณฺฑคาภิมุข- มนฺโส ตสฺส สตฺถุโน
 มหามฺหิ มหาราวํ รวี'ย'มฺปการิกา.

อโย มหามฺหิ แผ่นดินใหญ่นี้ อุปการิกา เป็นอุปการะ ตสฺส สตฺถุโน แต่พระศาสดาพระองค์นั้น มาราริณฺฑคาภิมุขมนฺโส ผู้มีพระทัยอันมุ่งตรงต่อการกำจัดศัตรูคือพญามาร รวี คำรามแล้ว มหาราวํ ซึ่งเสียงอันกึกก้อง

แผ่นดินใหญ่ได้คำรามเสียงดังกึกก้องเป็นเสียงสนับสนุน แต่พระศาสดาพระองค์นั้น ผู้มีพระทัยมุ่งตรงต่อการกำจัดศัตรูคือพญามาร

๑๖. ปริยายวุตติอสังการะ

อสังการะที่กล่าวโดยอ้อม

[๒๗๗] อวตฺวา'ภิมตํ ตสฺส สิทฺธิยา ทสฺสน'ญฺญถา
 วทฺนฺติ ตํ ปริยาย- วุตฺตติ สฺจิจฺจุทฺธโย.

อภิมตํ (อตฺถิ) อวตฺวา ตสฺส (อตฺถสฺส) สิทฺธิยา อญฺญถา (โย) ทสฺสนํ การไม่กล่าวซึ่งเนื้อความที่ตนปรารถนาแล้ว แสดงโดยประการอื่น เพื่อความสำเร็จแห่งเนื้อความนั้นใด (อตฺถิ) มีอยู่, สฺจิจฺจุทฺธโย บัณฑิตผู้มีปัญญาหมดจดทั้งหลาย วทฺนฺติ ย่อมกล่าวว ตํ (ทสฺสนํ) ซึ่งการแสดงนั้น ปริยายวุตฺติ อิติ ว่าเป็นปริยายวุตติอสังการะ

การไม่กล่าวถึงเนื้อความที่ต้องการ แต่แสดงโดยประการอื่นเพื่อจะให้สำเร็จเนื้อความนั้น บัณฑิตผู้มีปัญญาหมดจดทั้งหลาย กล่าวการแสดงนั้น ว่าเป็นปริยายวุตติ

อุทาหรณ์ปริยายวุดติอลังการะ

[๒๗๘] **วิวงฺฆคณนิกฺขิตตํ** **ธน'มารกฺขชฺชิตตํ**
ธนฺกาม ยถากามํ **ตฺวํ คจฺฉ ยทิจฺฉลฺลิตฺติ.**

ธนฺกาม แนะท่านผู้ต้องการซึ่งทรัพย์ ธนํ ทรัพย์ วิวงฺฆคณนิกฺขิตตํ อันเขาฝังไว้แล้วในลานที่โล่งแจ้ง อารกฺขชฺชิตตํ (โหด) เป็นทรัพย์อันผู้อารักขาเว้นแล้ว, ยทิจฺฉลฺลิตฺติ หากว่า ตฺวํ ท่าน อิจฺฉลฺลิตฺติ ย่อมปรารถนาไซ้, (ตฺวํ) ท่าน คจฺฉ จงไป ยถากามํ ตามความต้องการเถิด

นี่ท่านผู้ต้องการทรัพย์ มีทรัพย์อันเขาฝังไว้ที่ลานโล่งแจ้ง ไม่มีผู้ดูแลเลย หากท่านปรารถนา ก็จงไปเอาตามต้องการเถิด

๑๗. พยาชวณณาลังการะ

อลังการะที่กล่าวยกย่อง แต่เหมือนตำหนิ

[๒๗๙] **ถฺฐิตี กโรติ นินฺทฺนโต** **วีย ตํ พฺยาชวณฺณนํ**
โทสภาสา คุณฺา เอว **ยฺนฺติ สฺนฺนินฺธิ'มฺตฺร ทิ.**

(กวี) นักกวี กโรติ ย่อมกระทำ ถฺฐิตี ซึ่งการยกย่อง นินฺทฺนโต วีย เหมือนตำหนิ อยู่ (ยตฺถ อลงฺกรณ) ในอลังการะใด, (ตํ อลงฺกรณ) อลังการะนั้น พฺยาชวณฺณนํ ชื่อว่าพยาชวณณนา, ทิ จจริงอยู่ คุณฺา เอว คุณทั้งหลายนั้นเกี่ยว โทสภาสา อันปรากฏคล้ายโทษ ยฺนฺติ ย่อมถึง สฺนฺนินฺธิ ซึ่งการประชุมกัน อตฺร (วุดติวิเสส) ในวุดติพิเศษนี้

กวีทำการสดุดีเหมือนตำหนิ ในอลังการะใด อลังการะนั้นชื่อว่าพยาชวณณนา คุณทั้งหลายที่ปรากฏคล้ายเป็นโทษ มารวมกันอยู่ในอลังการะนี้

อุทาหรณ์พยาชวณณาลังการะ

[๒๘๐] **สญฺจาเลตฺตุมลํ ตฺวํลฺลิตฺติ** **ภฺลํ กฺวลยา'ขิลํ**
วิเสลํ ตาวตา นาท **คุณฺานํ เต วทาม ทิ.**

นาท ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นที่พึ่ง ตฺวํ พระองค์ อลํ อลฺลิตฺติ เป็นผู้สามารถ อขิลํ กฺวลยํ ภฺลํ สญฺจาเลตฺตํ เพื่อยังกอบบัว(หรือแผ่นปฐพี)ทั้งปวงให้ห้วนไหวไปทั่ว, (มยฺ) ข้าพระองค์ทั้งหลาย วทาม จะกล่าว วิเสลํ ซึ่งความพิเศษ คุณฺานํ แห่งคุณทั้งหลาย เต ของพระองค์ ตาวตา โดยเหตุเพียงเท่านั้น ก็ ได้อย่างไร

ข้าแต่พระโลกนาถ พระองค์สามารถทำกอบบัว(หรือแผ่นดิน)ทั้งปวงให้ห้วนไหวไปทั่ว พวกข้าพระองค์ จะกล่าวถึงความพิเศษแห่งคุณของพระองค์เพียงเท่านั้นได้อย่างไร

๑๘. วิเสสสังการะ

อสังการะที่กล่าวความบกพร่องให้เห็นเป็นพิเศษ

[๒๘๑] วิเสสิจฉายํ ทพพสุส กุริยาชาติคุณสุส จ
เวกกุลทสุสนํ ยตฺร วิเสโส นาม'ยํ ภเว.

วิเสสิจฉายํ เมื่อความปรารถนาในความพิเศษ (สนุดายํ มีอยู่) เวกกุลทสุสนํ การแสดงซึ่งความบกพร่อง ทพพสุส แห่งทัพพะ กุริยาชาติคุณสุส จ แห่งกิริยา ชาติ และคุณ โหติ มีอยู่ ยตฺร อลงกาเร ในอสังการะใด, อยํ อลงกาโร อสังการะนี้ วิเสโส นาม ภเว มีชื่อว่าวิเสสะ

เมื่อปรารถนาจะแสดงความพิเศษ กลับแสดงความบกพร่องของทัพพะ กิริยา ชาติ และคุณ อสังการะนี้ ชื่อว่าวิเสสะ

วิเสสวุตติ ๔

๑. ทัพพวิเสสวุตติ การกล่าวความพิเศษโดยแสดงความบกพร่องของทัพพวัตถุ
๒. กิริยาวิเสสวุตติ การกล่าวความพิเศษโดยแสดงความบกพร่องของกิริยา
๓. ชาติวิเสสวุตติ การกล่าวความพิเศษโดยแสดงความบกพร่องของชาติกำเนิด
๔. คุณวิเสสวุตติ การกล่าวความพิเศษโดยแสดงความบกพร่องของคุณลักษณะ

๑๘.๑ ทัพพวิเสสวุตติ

การกล่าวความพิเศษโดยแสดงความบกพร่องของทัพพวัตถุ

[๒๘๒] น รถา น จ มาตงฺคา น หยา น ปทาตโย
ชิโต มาราริ มุนินา สมุภาราวชฺชเนน หิ.

รถา พลรถทั้งหลาย น โหนฺติ ย่อมไม่มี, มาตงฺคา พลช้างทั้งหลาย น โหนฺติ ย่อมไม่มี, หยา พลม้าทั้งหลาย น โหนฺติ ย่อมไม่มี, ปทาตโย จ และทหารราบทั้งหลาย น โหนฺติ ย่อมไม่มี, มาราริ คัฏฐคือมาร มุนินา อันพระมุนี ชิโต ทรงชนะแล้ว สมุภาราวชฺชเนน หิ โดยการไคร้ครวญซึ่งบารมีธรรมแน่แท้

ทัพพรถ ทัพช้าง ทัพม้า และกองพลราบ ไม่มีเลย พระมุนีทรงชนะคัฏฐคือมารด้วยการรำพึงถึงบารมีธรรมโดยแท้

๑๘.๒ กิริยาวิเสสวุตติ

การกล่าวความพิเศษโดยแสดงความบกพร่องของกิริยา

[๒๘๓] น พทฺธา ภูกฺกฺหิ เนว ฺสุริโต ทสนจฺจโท
มาราริภงฺคํ จา'กาสิ มุนิวโร วโร สยํ.

ภุกฺกั การขมวดซึ่งพระชนง (มุณีวีเรน อันพระมุณีผู้แก้แล้ว) น พทฺธา ไม่ผูกแล้ว, ทสฺนจฺจนฺโท พระโอบุชฺฐ์ (มุณีวีเรน อันพระมุณีผู้แก้แล้ว) เนว ฺสุริโต ไม่ให้ห้วนไหวแล้ว, จ ถึงอย่างนั้น มุณีวีโร พระมุณีผู้แก้แล้ว วโร ผู้ประเสริฐ อกาสิ ได้ทรงกระทำแล้ว มาราริภงฺคํ ซึ่งความปราชยแห่งข้าศึกคือพญามาร สยํ โดยพระองค์เอง

พระชนงก็ได้ขมวด ริมพระโอบุชฺฐ์ก็ได้ขยับ พระมุณีผู้แก้แล้ว ผู้ประเสริฐ ทรงทำการเผด็จศึกคือมารได้ด้วยพระองค์เอง

๑๘.๓ ขาติวิเสสฺวตฺติ

การกล่าวความพิเศษโดยแสดงความบกพร่องของชาติกำเนิด

[๒๘๔] น ทิสาสฺ พฺยตฺตา รัสสิ นาลอฺโก โลกปตฺถโณ
ตถาปฺย’นฺธตฺมหรํ ปรี สาธฺสุภาสิตํ.

รัสสิ รัสมิ พฺยตฺตา อันแผ่ไป ทิสาสฺ ในทิศทั้งหลาย น โหติ ย่อมไม่มี, อาโลโก แสงสว่าง โลกปตฺถโณ อันแผ่ไปในโลก น โหติ ย่อมไม่มี, ตถาปิ ถึงอย่างนั้น สาธฺสุภาสิตํ ถ้อยคำอันเป็นสุภาชิตของสาธฺชน อนฺธตฺมหรํ โหติ เป็นสภาพกำจัดซึ่งความมืดบอด ปรี อย่างยิ่ง

รัสมิส่องไปในทิศทั้งหลายก็ไม่มี แสงสว่างที่จะส่องไปในโลกก็หาไม่มี พระลัทธรรมของสาธฺชน นับว่ากำจัดความมืดบอดได้เป็นอย่างดี

๑๘.๔ คุณวิเสสฺวตฺติ

การกล่าวความพิเศษโดยแสดงความบกพร่องของคุณลักษณะ

[๒๘๕] น ขรํ น หิ วา ฤทฺธํ มุณินฺท วจฺนํ ตว
ตถาปิ คาพฺหํ ขนฺติ นิมฺมุลํ ชนตฺตามทํ.

มุณินฺท ข้าแต่พระจอมมุณี วจฺนํ พระดำรัส ตว ของพระองค์ น ขรํ วา โหติ เป็นของแข็งหรือก็หาไม่ น หิ ฤทฺธํ วา โหติ เป็นของกระด้างหรือก็หาไม่, ตถาปิ ถึงอย่างนั้น (วจฺนํ พระดำรัส ตว ของพระองค์) ขนฺติ ย่อมชูด ชนตฺตามทํ ซึ่งความมัวเมาของหมู่ชน คาพฺหํ อักหนักหน่วง กตฺวา กระทำ นิมฺมุลํ ให้หมดรากเหง้า

ข้าแต่พระจอมมุณี พระดำรัสของพระองค์ จะว่าแข็งก็ไม่ใช่ จะว่ากระด้างก็ไม่ใช่ แต่ชูดความมัวเมาอันหนักหน่วงของหมู่ชนขึ้นหมดทั้งราก

๑๙. รุพหังการาลังการะ อลังการะที่แสดงความองอาจยิ่ง

[๒๘๖] ทสฺสียเต'ติทิตตํ ตุ สุรวีรุตตนํ ยหี
วทนฺติ วิญญฺญ วจนํ รุพฺหาหฺงการ'มิตฺถิ.

สุรวีรุตตนํ ความเป็นผู้องอาจและกล้าหาญ อติทิตตํ ตุ อันรุ่งโรจน์ยิ่ง (กวีนา อันนักรวี) ทสฺสียเต ย่อมแสดง ยหี วจน ในคำใด, วิญญฺญ วิญญฺชนทั้งหลาย วทนฺติ ย่อมกล่าว วจนํ ซึ่งคำ อีทิสฺส เช่นนี้ รุพฺหาหฺงการ' ว่าเป็นรุพหังการะ

ความองอาจกล้าหาญที่รุ่งโรจน์ยิ่ง มีแสดงอยู่ในคำใด บัณฑิตกล่าวคำเช่นนี้ว่ารุพหังการะ

อุทาหรณ์รุพหังการะ

[๒๘๗] ทเม นนฺโทปนนฺทสฺส กิ เม พฺยาปารทสฺสนา
ปุตฺตา เม ปาทสมฺภตฺตา สชฺชา สนฺเต'ว ตาทิเส.

กิ ปโยชนํ ประโยชน์อะไร โหติ จะมี เม แก่เรา พฺยาปารทสฺสนา ด้วยการแสดง ซึ่งการชวนชวาย ทเม ในการปราบ นนฺโทปนนฺทสฺส ซึ่งนันทโพนันทนาคราช, ปุตฺตา บุตรทั้งหลาย (มีพระโมคคัลลานเถระเป็นต้น) ปาทสมฺภตฺตา ผู้ปรนนิบัติใกล้พระบาท เม ของเรา(ตถาคต) สชฺชา ผู้เตรียมแล้ว ตาทิเส กิจเจ ในกิจเช่นนั้น สนฺติ เอม มีอยู่นั้นเทียว

จะมีประโยชน์อะไรแก่เรา ด้วยการพยายามเอาชนะนันทโพนันทนาคราช บุตรทั้งหลายผู้ปรนนิบัติใกล้บาทของเรา พวกเขเตรียมการไว้ในเรื่องนี้ ยังพอมีอยู่

๒๐. สิลีสาลังการะ ๓ อย่าง อลังการะที่มีอรรถแฝงอยู่

[๒๘๘] สิลีสฺส วจนา'เนกา'- ภิชฺเยเย'กปทายุตฺตํ
อภินนฺปทวากฺยาทิ- วสา เตธา'ย'มิริโต.

วจนํ ประโยค อเนกาภิชฺเยยฺม ที่มีเนื้อความหลายอย่าง เอกปทายุตฺตํ ประกอบ อยู่ในบทเดียวกัน สิลีสฺส ชื่อว่าสิลีสสะ, อยฺม สิลีสฺส สิลีสสะนี้ (กวีนา อันนักรวี) อีริโต กล่าวแล้ว เตธา ว่ามี ๓ อย่าง อภินนฺปทวากฺยาทิ วสา โดยประเภทแห่งสิลีสสะ มีอภินนฺปทวากยะเป็นต้น

ประโยคที่มีเนื้อความหลายอย่างรวมอยู่ในบทเดียวกัน ชื่อว่าสิลีสสะ สิลีสสะนี้ท่านกล่าวว่ามี ๓ อย่าง โดยจำแนกเป็นอภินนฺปทวากยะเป็นต้น

ค่อยๆเสียวลง ยังหมุ่นให้เอิบอิมอยู่ (อุปมานะ)

พระพุทธเจ้าผู้ประทานสารธรรม มีพระรัศมีหมดจด หมดสิ้นกิเลสแล้วนำมาสู่ความสงบ ตรัสรู้ดีแล้วทำความบันเทิงแก่หมู่สัตว์ทั่วแผ่นดิน ย่อมยังหมุ่นให้เอิบอิม (อุปเมยยะ)

๒๐.๓ ภินนาภินนปทวากยสิเลสะ

สิเลสะที่มีบททั้งต่างกันและไม่ต่างกันโดยรูปวิเคราะห์อยู่ในประโยค

[๒๙๑] สมหิตตุตวินโย อหีนมทมททุโน
 สุคโต วิสทํ ปาตุ ปาณินํ โส วินายโก.

โส วินายโก พญาครุฑนั้น สมหิตตุตวินโย ผู้มีการนำไปซึ่งอรรถาพจน์ตนตั้งไว้ดีแล้ว อหีนมทมททุโน ผู้กำจัดซึ่งความมัวเมาของพญานาค สุคโต ผู้มีการไปอันงดงาม ปาตุ จงคุ้มครอง ปาณินํ ซึ่งสัตว์ทั้งหลาย วิสทํ ผู้ให้ซึ่งพิษ

โส วินายโก พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น สมหิตตุตวินโย ผู้ทรงฝึกซึ่งจิตอันพระองค์ตั้งไว้ดีแล้ว อหีนมทมททุโน ผู้กำจัดซึ่งความมัวเมาของชนผู้ไม่ต่ำทราม สุคโต ผู้เสด็จไปงดงาม ปาตุ โปรดคุ้มครอง ปาณินํ ซึ่งชาวโลกทั้งหลาย วิสทํ ให้หมดจด

ขอให้พญาครุฑผู้ประทับประคองตนดีแล้ว มีการไปงดงาม กำจัดความมัวเมาของพญานาคได้นั้น จงคุ้มครองสัตว์ทั้งหลายผู้ให้พิษร้าย (อุปมานะ)

ขอให้พระพุทธเจ้าผู้ทรงฝึกจิตให้ตั้งมั่นดีแล้ว ผู้เสด็จไปดีแล้ว ทรงกำจัดความมัวเมาของกัลยาณชน โปรดคุ้มครองชาวโลกให้หมดจดด้วยเถิด (อุปเมยยะ)

ปรัสเซียเลสะ

สิเลสะประเภทอื่น ๘ อย่าง

[๒๙๒] วัชรุฑธาวัชรุฑธาภินน- กมฺมา นิยมวา ปโร
 นิยมกฺเขปวจโน อวิโรธิ วิโรธฺยปิ.
[๒๙๓] โอจิตฺยสมฺโปสกาทิ- สิเลโส ปทชาติติ
 เอสํ นิสฺสเนเสว รูปฺมาวิ ภวิสฺสติ.

ปโร (สิเลโส) สิเลสะประเภทอื่น อิติ คือ วัชรุฑธาวัชรุฑธาภินนกมฺมา วัชรุฑธกัมมสิเลสะ อวิโรธกัมมสิเลสะ และอภินนกัมมสิเลสะทั้งหลาย นิยมวา นิยมวันตุสิเลสะ นิยมกฺเขปวจโน นิยมกฺเขปวจนสิเลสะ อวิโรธิ อวิโรธิสิเลสะ วิโรธฺยปิ วิโรธิสิเลสะ ปทชาติ โอจิตฺย-สมฺโปสกาทิสิเลโส และสิเลสะอันมีโอจิตฺยสมฺโปสกะเป็นต้นอันเกิดขึ้นเพราะบทเป็นต้น, รูปฺมาวิ เอสํ (สิเลสานํ) แห่งสิเลสะทั้งหลายเหล่านี้ อวิ ภวิสฺสติ จักมีปรากฏ นิสฺสเนสุ เอวา ในอุทธารณ์ทั้งหลายนั้นเทียว

ลีเลสาลังการะประเภทอื่น คือ วิรุทธกัมมลีเลสะ อวิรุทธกัมมลีเลสะ อภินนกัมมลีเลสะ นิยมวันตุลีเลสะ นิยมักเขปวจนลีเลสะ อวิโรธลีเลสะ วิโรธลีเลสะ และโอจิตยสัมโปสกลีเลสะ, รูปของลีเลสะเหล่านี้ จักปรากฏในอุทาหรณ์ต่อไป

ปรลีเลสะ ๘

๑. วิรุทธกัมมลีเลสะ	ลีเลสะที่มีกิริยาแย้งกัน ในอรรถสองฝ่าย
๒. อวิรุทธกัมมลีเลสะ	ลีเลสะที่มีกิริยาไม่แย้งกัน ในอรรถสองฝ่าย
๓. อภินนกัมมลีเลสะ	ลีเลสะที่มีกิริยาไม่ต่างกัน ในอรรถสองฝ่าย
๔. นิยมวันตุลีเลสะ	ลีเลสะที่มีความแน่นอน
๕. นิยมักเขปวจนลีเลสะ	ลีเลสะที่กล่าวค้ำความแน่นอน
๖. อวิโรธลีเลสะ	ลีเลสะที่มีอรรถไม่แย้งกัน
๗. วิโรธลีเลสะ	ลีเลสะที่มีอรรถแย้งกัน
๘. โอจิตยสัมโปสกลีเลสะ	ลีเลสะที่แสดงความเหมาะสม

ปรลีเลสะที่ ๑

วิรุทธกัมมลีเลสะ ลีเลสะที่มีกิริยาแย้งกัน ในอรรถสองฝ่าย

[๒๙๔] สวเส วตฺตยํ โลกํ อขิลํ กลฺลวคฺคโห
 ปรากวติ มาราริ ฅมฺมราชา วิชฺมฺภเต.

มาราริ ข้าศึกคือมาร กลลวคคโห ผู้มีการวิวาทเป็นที่พอใจ โลกํ ยังสัตว์โลก อขิลํ ทั้งสิ้น วตฺตยํ ให้เป็นไปอยู่ สวเส ในอำนาจของตน ปรากวติ ย่อมพ่ายแพ้

ฅมฺมราชา พระธรรมราชา กลลวคคโห ผู้มีพระวรกายเป็นที่น่าพอใจ โลกํ ยังสัตว์โลก อขิลํ ทั้งสิ้น วตฺตยํ ให้เป็นไปอยู่ สวเส ในอำนาจของพระองค์ วิชฺมฺภเต ย่อมงดงาม

ข้าศึกคือมารผู้ชอบการทะเลาะวิวาท ทำสัตว์โลกทั้งสิ้นให้เป็นไปในอำนาจของตนได้ ยังพ่ายแพ้

พระธรรมราชาผู้มีพระวรกายสง่างาม ทำสัตว์โลกทั้งสิ้นให้เป็นไปในอำนาจของพระองค์ จึงงดงาม

ปรลีเลสะที่ ๒

อวิรุทธกัมมลีเลสะ ลีเลสะที่มีกิริยาไม่แย้งกัน ในอรรถสองฝ่าย

[๒๙๕] สภาวมธูรํ ปุณฺณ- วิเสโสทยสมภวํ
 สุนฺนติ วาจํ มุณีโน ชนา ปสฺสนติ จา'มตฺ.

(น้อยใหญ่) ทรงมีภคธรรมงดงามยิ่ง

ดวงอาทิตย์มีเดช จะขึ้นอย่างแน่นอน, พระพุทธเจ้าผู้มีเดชาภาพ ย่อมมีพระสัพพัญญุตญาณเจริญขึ้นแน่นอน

พรหมผู้ปกครองโลกชนะความเร้าร้อนได้แล้ว, พระพุทธเจ้าผู้เป็นใหญ่ในโลก ทรงชนะกิเลสได้แล้ว

แก้วมณีล้ำค่า ย่อมงดงาม, พระพุทธเจ้าผู้เป็นจอมแห่งสมณะก็ทรงงดงาม

ปรัลลิสสะที่ ๗

วิโรธิลลิสสะ ลิลลิสสะที่มีอรรถแย้งกัน

[๓๐๐] อสโมปิ สโม โลก โลเกโสปิ นรุตตโม
สทโย'ปฺย'ทโย ปาเป จิตตา'ยํ มุนิโน คติ.

(ราชา) พระราชา อสโมปิ แม้หาผู้เปรียบปานมิได้ สโม ก็มีผู้เปรียบปาน โลก ในโลก, (พรหม) พรหม โลเกโสปิ แม้เป็นผู้ปกครองซึ่งโลก นรุตตโม ก็เป็นผู้ประเสริฐสุด, บุคคลใด บุคคล สทโยปิ แม้เป็นไปกับด้วยการบริจาค อทโย ก็ไม่มีการบริจาค ปาเป ในผู้เลวทราม

(พุทธ) พระพุทธเจ้า อสโมปิ แม้หาผู้เปรียบปานมิได้ สโม ทรงสม่าเสมอ โลก ในชาวโลก โลเกโสปิ แม้ทรงเป็นใหญ่ในโลก นรุตตโม ก็ทรงเป็นนรชนผู้ประเสริฐสุด สทโยปิ แม้จะเป็นไปกับด้วยพระมหากุณาธิคุณ อทโย ก็ไม่ทรงการุณย์ ปาเป ในอกุศลธรรม, อยํ คติ ความเป็นไปนี้ มุนิโน ของพระจอมมุนี จิตตา (โหติ) เป็นของนำอัศจรรย์

พระราชาแม้จะหาผู้เปรียบปานมิได้ ก็ยังมีผู้เปรียบปาน ในโลก, พรหมแม้เป็นผู้ปกครองโลก ก็ยังเป็นนรชนผู้ประเสริฐสุด, บุคคลแม้จะมีการบริจาค ก็ไม่บริจาคให้คนเลว

พระพุทธเจ้า แม้จะหาผู้เปรียบปานมิได้ ก็ทรงสม่าเสมอในชาวโลก แม้จะทรงเป็นใหญ่ในโลก ก็เป็นนรชนผู้ประเสริฐสุด แม้จะมีพระมหากุณาธิคุณ ก็ไม่ทรงการุณย์ในอกุศลธรรม, คติของพระจอมมุนีเช่นนี้เป็นสิ่งนำอัศจรรย์

ปรัลลิสสะที่ ๘

โอจิตยสัมโปสกลิลลิสสะ ลิลลิสสะที่แสดงความเหมาะสม

[๓๐๑] สัสารทฺกุโขปหตา'- วนตา ชนตา ตวยิ
สฺสุข'มิจฺจิต'มจฺจนฺตํ อมตฺนทท วินทติ.

อมตนุทท ข้าแต่เทพเจ้าผู้ประทานซึ่งน้ำอมฤต ชนตา หมู่ชน สัสารทฺกุโขปหตา

ผู้ถูกความทุกข์ในสงสารเบียดเบียนแล้ว อวนตา นอบน้อมแล้ว ตวยิ ในท่าน วินุทติ ย่อมได้ สุข ซึ่งความสุข อิฉินิต์ อันตนปรารณา อัจจนต์ อย่างเหลือล้น

อมตุนุทท ข้าแต่พระพุทธเจ้าผู้ประทานซึ่งอมตธรรม ... (เหมือนกัน)

ข้าแต่เทพเจ้าผู้ประทานน้ำอมฤต หมู่ชนถูกความทุกข์ในสงสารรุกรานแล้ว นอบน้อม ท่าน ย่อมได้ความสุขที่ตนปรารณาอย่างเหลือล้น

ข้าแต่พระพุทธเจ้าผู้ประทานอมตธรรม ... (เหมือนกัน)

๒๑. ตุลยโยคิตาลังการะ

อลังการะที่แสดงการรวมกันเป็นคู่ เพื่อเปรียบเทียบการสรรเสริญและตำหนิ

[๓๐๒] **คุณยุตเตหิ วตถุหิ** **สมิ กตวาน กสุสจิ**
 ลักิตตนั ภาวติ ยั **สา มตา ตุลยโยคิตา.**

ยั ลักิตตนั การกล่าวใด กสุสจิ ซึ่งบุคคลใดบุคคลหนึ่ง สมิ กตวาน กระทำให้เสมอกันแล้ว วตถุหิ กับด้วยวัตถุทั้งหลาย คุณยุตเตหิ อันประกอบด้วยคุณที่ดีและไม่ดี ภาวติ ย่อมมี, สา (วุตติ) การกล่าวนั้น มตา อันนัก็ศึกษาทราบแล้ว ตุลยโยคิตา ว่าเป็น ตุลยโยคิตา

การกล่าวถึงบุคคลใดบุคคลหนึ่ง โดยทำให้มีลักษณะเหมือนวตถุนั้น ท่านเรียกว่า ตุลยโยคิตา

อุทาหรณ์ตุลยโยคิตาลังการะ

[๓๐๓] **สมปตตสมุทโท โลโก** **สมปตตาทโลกสมุทโท**
 อุโภาหิ รสิมาลี จ **ภควา จ ตโมนุโท.**

โลโก ชาวโลก สมปตตสมุทโท มีความยินดีอันตนได้แล้ว สมปตตาทโลกสมุทโท มีความบริบูรณ์ด้วยรัศมีอันได้แล้ว อุโภาหิ (เหตุหิ) ด้วยเหตุทั้งหลาย ๒ อย่าง (อิติ คือ) รสิมาลี จ ดวงอาทิตย์ด้วย ภควา จ พระผู้มีพระภาคด้วย ตโมนุโท ที่กำจัดซึ่งความมืด

ชาวโลกได้รับความโสมนัส ได้รับแสงสว่าง ด้วยเหตุ ๒ อย่าง คือ ดวงอาทิตย์และพระผู้มีพระภาค ที่กำจัดความมืดมน

๒๒. นิทัสสนาลังการะ

อลังการะที่ชี้ให้เห็นผลอย่างอื่นจากผลเดิม

[๓๐๔] **อตถนุตรั สาธยตา** **กิณฺจิจิ ตัสทิสั ผลั**
 ทสฺสียเต อสนุตั วา **สนุตั วา ตั นิทสฺสนั.**

กิญจิ ผลํ ผลอย่างใดอย่างหนึ่ง ตัสทิสํ อันเหมือนกับผลนั้น อสนุตํ วา อันไม่น่า
ปรารถนาก็ตาม สนุตํ วา อันน่าปรารถนาก็ตาม ทสฺสียเต ย่อมถูกแสดง (วตฺตุนา) ด้วย
วัตถุ อตฺตุนตฺรํ สาธยตา อันยังผลอื่นให้สำเร็จอยู่, ตํ ผลนั้น นิตฺตสนํ เชื่อว่านิตฺตสนะ

บุคคลแสดงผลอื่นอย่างใดอย่างหนึ่งที่เหมือนกับผลนั้น จะดีหรือไม่ดีก็ตาม ด้วยวัตถุ
ที่แสดงผลอื่น เชื่อว่านิตฺตสนะ

นิตฺตสนะ ๒ อย่าง

๑. อสันทผลนิตฺตสนะ แสดงผลที่ไม่ดี
๒. สันทผลนิตฺตสนะ แสดงผลที่ดี

๒๒.๑ อสันทผลนิตฺตสนะ

แสดงผลที่ไม่ดี

[๓๐๕] อุทยา สมณินทสฺส ยนฺติ ปาปา ปราภวํ
ธมฺมราชาวิรุทฺธานํ สฺถยยนฺตา ทฺรุนฺตตํ.

ปาปา บาปทั้งหลาย สฺถยยนฺตา แสดงอยู่ ทฺรุนฺตตํ ซึ่งความเสื่อม ธมฺมราชา
วิรุทฺธานํ ชนานํ แห่งชนทั้งหลายผู้ตรงข้ามกับพระพุทธเจ้า ยนฺติ ย่อมถึง ปราภวํ ซึ่ง
ความเสื่อม อุทยา เพราะการอุปบัติขึ้น ส มณินทสฺส แห่งพระพุทธเจ้าผู้เป็นจอมสมณะ

บาปทั้งหลายที่แสดงความพินาศของชนผู้ขัดแย้งกับพระพุทธเจ้า ก็เสื่อมสิ้นไป
เพราะการอุปบัติขึ้นของพระพุทธเจ้าผู้เป็นจอมสมณะ

๒๒.๒ สันทผลนิตฺตสนะ

แสดงผลที่ดี

[๓๐๖] สิโรนิกฺขิตฺตจฺรโณ'- จุจฺฉริยาน'มฺพุชาน'ยํ
ปฺรมพฺภุตฺตํ โลกเ วิญญาเปต'ตฺตโน ชิโน.

อัยํ ชิโน พระชินเจ้าพระองค์นี้ สิโรนิกฺขิตฺตจฺรโณ ทรงมีพระบาทประทับแล้วที่
ปลาย อมฺพุชานํ แห่งดอกบัวทั้งหลาย จุจฺฉริยานํ อันน่าอัศจรรย์ (มหาชน) ยัง
มหาชน โลกเ ในโลก วิญญาเปติ ย่อมให้รู้ ปฺรมพฺภุตฺตํ ซึ่งความอัศจรรย์ยิ่ง อตฺต
โน ของพระองค์

พระพุทธเจ้าพระองค์นี้ ทรงวางพระบาทไว้ที่ปลายดอกบัวอย่างน่าอัศจรรย์ ทำ
มหาชนในโลกให้รู้ความอัศจรรย์ของพระองค์

๒๓. มหันตัตถาลังการะ

อลังการะที่พรรณนาความใหญ่หลวงแห่งสมบัติและอัยยาศัย

[๓๐๗] วิภูติยา มหุตตุดต์ อธิปายสสุ วา ลียา
 ประมุภกัสม์ ยาด์ ตั มหุตตุดต์มีริตต์.

(ย) มหุตตุดต์ ความใหญ่หลวงใด วิภูติยา วา แห่งสมบัติก็ดี อธิปายสสุ วา แห่งอัยยาศัยก็ดี ยาด์ ถึงแล้ว ประมุภกัสม์ ซึ่งความสูงส่งยิ่ง ลียา พิงมี, ตั มหุตตุดต์ ความใหญ่หลวงนั้น (กวินา) อันกวี อีริตต์ กล่าวแล้ว มหุตตุดต์ ว่าเป็น มหันตัตถะ

ความใหญ่หลวงแห่งสมบัติหรืออัยยาศัยที่ถึงความสูงส่งยิ่ง ท่านเรียกว่ามหันตัตถะ

มหันตัตถะ ๒ อย่าง

๑. วิภูติมหันตัตถะ ความใหญ่หลวงแห่งสมบัติ
๒. อธิปายมหันตัตถะ ความใหญ่หลวงแห่งอัยยาศัย

๒๓.๑ วิภูติมหันตัตถะ ความใหญ่หลวงแห่งสมบัติ

[๓๐๘] กิริฎรตนจฉายา- นุวิฑฐาตปวารโณ
 ปุรา ปรี ลีรี วินุทิ โพิธสตุโต'ภินิกขมา.

ปุรา ในกาลก่อน อภินิกขมา แต่กาลเสด็จอภิเนษกรรมณ์ โพิธสตุโต พระ โพิธสตุโต กิริฎรตนจฉายานุวิฑฐาตปวารโณ ทรงมีเศวตฉัตรอันย่อมนด้วยรัศมีแห่งรัตนะ ที่มงกุฎ วินุทิ ทรงได้แล้ว ลีรี ซึ่งลีรี ปรี อันประเสริฐ

ก่อนจะเสด็จอภิเนษกรรม พระโพิธสตุโตทรงมีเศวตฉัตรอันย่อมนด้วยรัศมีแห่งรัตนะที่ มงกุฎ ส่องอาบลงแล้ว ทรงได้ลีรีอย่างยิ่ง

๒๓.๒ อธิปายมหันตัตถะ ความใหญ่หลวงแห่งอัยยาศัย

[๓๐๙] สตุโต สมุโพิธิยั โพิธิ- สตุโต สตุตหิตาย โส
 หิตวา เสนุหรสาพนุธ'- มปิ ราชูลมาตริ.

โส โพิธสตุโต พระโพิธสตุโตนั้น หิตวา ทรงสละแล้ว ราชูลมาตริ อปิ แม้ ซึ่งพระมารดาของราชูลกุมาร(คือพระนางยโสธรา) เสนุหรสาพนุธั ที่ผูกพันด้วยความรัก อันเกิดขึ้นเพราะความเยื่อใย สตุโต ทรงหวังแล้ว สมุโพิธิยั ในพระสัพพัญญุตญาณ

สตตฺหิตาย เพื่อประโยชน์แก่เวไนยสัตว์

พระโพธิสัตว์นั้นทรงสละแม่พระนางยโสธราที่ยังผูกพันด้วยความรักอันเกิดขึ้นเพราะความเยื่อใย ทรงหวังพระสัพพัญญุตญาณเพื่อบำเพ็ญประโยชน์แก่เวไนยสัตว์

๒๔. วัณจนาลังการะ

อลังการะที่อำพรางข้อความที่ควรกล่าวแล้วกล่าวข้อความอื่น

[๓๑๐] โคเปตฺวา วัณฺณนียํ ยํ กิณฺจิทฺถ สลฺลียเต ปรี
 อสมํ วา สมนํ ตสฺส ยทฺธิ สา วัณฺจนา มตา.

ยทฺธิ หากว่า ปรี ยํ กิณฺจิทฺถ (วัตถุ) วัตถุอื่นทุกอย่าง อสมํ วา อันไม่เหมือนกัน ก็ดี สมนํ วา อันเหมือนกันก็ดี ตสฺส (วัตถุโน) กับวัตถุนั้น (กวินา อันกวี) โคเปตฺวา อำพรางไว้แล้ว วัณฺณนียํ (วัตถุ) ซึ่งวัตถุนั้นนำยกย่อง สลฺลียเต ย่อมแสดง (ยาย) ด้วยอลังการะใด, สา อลังการะนั้น มตา อันนักศึกษาพึงทราบ วัณฺจนา ว่าเป็นวัณฺจนา

หากกวีท่านอำพรางวัตถุที่จะยกย่อง แสดงวัตถุอย่างอื่นที่เหมือนหรือไม่เหมือนกับ วัตถุนั้นก็ตาม อลังการะนั้น ชื่อว่าวัณฺจนา

วัณฺจนา ๒ อย่าง

๑. อสมวัณฺจนา อำพรางวัตถุที่ไม่เหมือนกับวัตถุที่จะยกย่อง
๒. สมนวัณฺจนา อำพรางวัตถุที่เหมือนกับวัตถุที่จะยกย่อง

๒๔.๑ อสมวัณฺจนา

อำพรางวัตถุที่ไม่เหมือนกับวัตถุที่จะยกย่อง

[๓๑๑] ปุโรโต น สหฺสเสสุ น ปญฺเจสุ จ ตาทิโน
 มาโร ปเรสุ ตสฺเสสํ สหฺสสํ ทสฺวทฺธิตํ.

มาโร พญามาร สหฺสเสสุ น (โหติ) เป็นผู้มีลูกศรหนึ่งพันดอกก็หาไม่ ปญฺเจสุ น (โหติ) จ และเป็นผู้มีลูกศรห้าดอกก็หาไม่ ปุโรโต ในที่เฉพาะพระพักตร์ ตาทิโน (มุณีโน) แห่งพระมุณีผู้คงที่ (ตถาปิ ถึงอย่างนั้น) สหฺสสํ หนึ่งพัน ทสฺวทฺธิตํ อันบุคคลคุณแล้วด้วยลิบ เอลิ (อิสฺฐนํ) แห่งลูกศรทั้งหลายเหล่านั้น ตสฺส (มารสฺส) ของพญามาร นั้น (โหติ) ย่อมมี ปเรสุ (ชเนสุ) ในชนทั้งหลายเหล่านั้น

เวลาอยู่ต่อหน้าพระมุณีผู้คงที่ พญามารมิได้มีลูกศร ๑๐๐๐ ดอก และมีได้มีลูกศร ๕ ดอก ถึงกระนั้น ลูกศร ๑๐๐๐ ดอก ที่ถูกคุณด้วย ๑๐ ของพญามารนั้น กลับตกอยู่ในชนเหล่านั้น

ลูกศรของพญามาร ๕ ดอก

- ๑. ลัมโหมหนา ลูกศรที่ทำให้ลุ่มหลง
- ๒. อุมมารนา ลูกศรที่ทำให้บ้าคลั่ง
- ๓. โสสนา ลูกศรที่ทำให้เหี่ยวแห้งเศร้าซึม
- ๔. ตาปนา ลูกศรที่ทำให้เร่าร้อน
- ๕. ถัมภนา ลูกศรที่ทำให้แข็งทื่อ

๒๔.๒ สมวิญญา

อำพรางวัดฤทีเหมือนกับวัดฤทีจะยกย่อง

[๓๑๒] **วิวาท'มนุญฺยฺชนฺโต มุณินฺทวทนิฺนฺทฺนา**
สมฺปนฺณโณ จนฺทิมาน นายํ ฉตฺต'เมตฺ มโนภฺโน.

อัย (วัดอุชาโต) วัดฤที อนุญฺยฺชนฺโต อันชวนชวายอยู่ วิวาท ซึ่งการแข่งขัน มุณินฺทวทนิฺนฺทฺนา กับดวงจันทร์คือพระพักตร์ของพระจอมมุนี สมฺปนฺณโณ จนฺทิมาน (โหติ) เป็นดวงจันทร์อันเต็มดวงก็หาไม่, เอตฺ (วัดฤ) วัดฤที ฉตฺต (โหติ) เป็นฉัตร มโนภฺโน ของพญามาร

สิ่งที่มีประชันกับความงามพระเพ็ญพักตร์ของพระจอมมุนีนี้ มิใช่จันทร์เพ็ญเลย แต่เป็นฉัตรของพญามาร

๒๕. อัปฺกตฺตฤติอลังการะ

อลังการะที่ชดเชยสิ่งทีบกพร่อง

[๓๑๓] **ปรานฺวตฺตนาทีหิ นิพฺพินฺเทนินฺทฺนํ ยถา กตฺตา**
ฤติ'รปฺกเต สายํ ลินฺยา อปฺกตฺตฤติ.

ยถา ฤติ การชดเชยใด นิพฺพินฺเทน อันผู้เปื้อน่ายอยู่ ปรานฺวตฺตนาทีหิ (การณฺท) เพราะเหตุทั้งหลายมีการคล้อยตามซึ่งบุคคลอื่นเป็นต้น กตฺตา กระทำแล้ว อิห (วัดฤมุหิ) ในวัดฤที อปฺกเต อันตนยังทำไม่ได้ (อฤติ) มีอยู่, ลินฺยา อัย ฤติ การชดเชยนั้น อปฺกตฺตฤติ ลินฺยา มีชื่อว่าอัปฺกตฺตฤติ

ผู้เปื้อน่ายเพราะการคล้อยตามซึ่งบุคคลอื่นเป็นต้น ทำการยกย่องที่ตนทำไม่ได้ จึงชื่อว่า อัปฺกตฺตฤติ

อุทาหรณ์ของอัปภักตฤติอสังการะ

[๓๑๔] สุขี ชีวนติ หรือณา วเนสว'ปรเสวิโน
 อนามัยโสปลาเกหิ ชลทพพุงกุราทิกิ.

หรือณา เนื้อทั้งหลาย อปรเสวิโน ผู้มีปกติไม่พึงพาซึ่งบุคคลอื่น ชีวนติ ย่อมเป็นอยู่ สุขี อย่างสุขสบาย ชลทพพุงกุราทิกิ (อาหาเรหิ) ด้วยอาหารทั้งหลายมีน้ำและยอดหญ้าเป็นต้น อนามัยโสปลาเกหิ อันตนได้อย่างไม่ลำบาก วเนสว ในป่าทั้งหลาย

ฝูงเนื้อผู้มีปกติไม่พึงพาบุคคลอื่นเป็นอยู่ในป่าอย่างสุขสบาย ด้วยน้ำและยอดแห่งหญ้าแพรกเป็นต้นที่หาได้ไม่ลำบาก

๒๖. เอกาวลีสังการะ

อสังการะที่บทหน้ากับบทหลังมีลำดับเดียวกัน คือคล้ายตามกัน

[๓๑๕] อุตฺตรํ อุตฺตรํ ยตฺถ ปุพฺพปุพฺพวิเสสนํ
 ลียา เอกาวลีสํ อยํ ทฺวิธา วิธินิสฺเสโต.

อุตฺตรํ อุตฺตรํ (ปทํ) บทหลังๆ ปุพฺพปุพฺพวิเสสนํ (โหติ) เป็นบทขยายซึ่งบทหน้าๆ ยตฺถ (อลงฺกตฺติยํ) ในอสังการะใด, ลียา (อลงฺกตฺติ) อสังการะนั้น เอกาวลีสํ ลียา ชื่อว่าเอกาวลีสํ, อยํ เอกาวลีสํ เอกาวลีสํ ทฺวิธา มี ๒ อย่าง วิธินิสฺเสโต โดยวิธินิสฺเสตะ

ในอสังการะใดบทหลังๆเป็นคำขยายของบทหน้าๆ อสังการะนั้น ชื่อว่าเอกาวลีสํ เอกาวลีสํมี ๒ อย่าง คือ วิธินิสฺเสตะ

เอกาวลีสํ ๒ อย่าง

๑. วิธินิสฺเสตะ คล้องเป็นสายเดียวกันโดยไม่ปฏิเสธ
๒. นิสฺเสตะเอกาวลีสํ คล้องเป็นสายเดียวกันโดยปฏิเสธ

๒๖.๑ วิธินิสฺเสตะ

คล้องเป็นสายเดียวกันโดยไม่ปฏิเสธ

[๓๑๖] ปาทา นชาลิสฺสุจฺจรา นชาลีสํ รัสสิภาสฺสุรา
 รัสสิ ตโมปหานะกรสา รัสสิ โสภณฺติ สตฺถุโน.

ปาทา พระบาททั้งหลาย สตฺถุโน ของพระศาสดา นชาลิสฺสุจฺจรา งดงามด้วยลำต้นแห่งพระนขา, นชาลีสํ ลำดับแห่งพระนขาทั้งหลาย รัสสิภาสฺสุรา รุ่งเรืองด้วยพระรัศมี, รัสสิ พระรัศมีทั้งหลาย ตโมปหานะกรสา มีกิจเดียวคือการกำจัดซึ่งความมืด โสภณฺติ ย่อมงดงาม

พระบาทของพระศาสดา งดงามด้วยระเบียบแห่งพระนขา ระเบียบแห่งพระนขา รุ่งเรืองด้วยพระรัศมี พระรัศมีทำหน้าที่เดียวคือกำจัดความมืด ย่อมงดงาม

๒๖.๒ นิเสธเอกาวลี

คล้องเป็นสายเดียวกันโดยปฏิเสธ

[๓๑๗] อสนตุฏฺโง ยติ เนว สนฺโตโส นา'ลยาหโต
 นา'ลโย โย ส ชนฺตุนิ นา'นฺตพฺยสนาวโห.

อสนตุฏฺโง ผู้ไม่สันโดษ ยติ เนว (โหติ) ไม่ใช่พระภิกษุ, อาลยาหโต (สภาโว) สภาพอันตันทหาครอบงำแล้ว สนฺโตโส น (โหติ) ไม่ใช่ความสันโดษ, โย (สภาโว) สภาพใด น อนฺตพฺยสนาวโห ไม่นำมาซึ่งความพินาศอันไม่สิ้นสุด ชนฺตุนิ แก่สัตว์ทั้งหลาย, โส (สภาโว) สภาพนั้น อาลโย น (โหติ) ไม่ใช่ตันทหา

ผู้ไม่สันโดษไม่เป็นภิกษุเลย สภาพที่ไม่ถูกตันทหาครอบงำ จึงชื่อว่าสันโดษ สภาพที่ไม่นำความพินาศอันไม่สิ้นสุดมาแก่สัตว์โลกนั้น ไม่ใช่ตันทหา

๒๗. อัญญมัญญาลังการะ

อลังการะที่ประดับซึ่งกันและกัน

[๓๑๘] ยหิ ภูติยภูตตฺตํ อญฺญมญฺญํ ตฺ วตฺตุนิ
 วินา'ว สทิสตฺตํ ตํ อญฺญมญฺญวิภูสฺสนิ.

ภูติยภูตตฺตํ ความเป็นแห่งวัตถุอันบุคคลพึงประดับและเครื่องประดับ อญฺญมญฺญํ ซึ่งกันและกัน วตฺตุนิ แห่งวัตถุทั้งหลาย สทิสตฺตํ วินา เหว เว้นซึ่งความเหมือนกัน นั้นเทียว (อตฺถิ) มีอยู่ ยหิ (อลงฺกาเร) ในอลังการะใด, ตํ (อลงฺกรณํ) อลังการะนั้น อญฺญมญฺญวิภูสฺสนิ ชื่อว่าอัญญมัญญวิภูสฺสนะ

วัตถุ ๒ อย่าง ปราศจากความเหมือนกัน เป็นทั้งสิ่งทีควรประดับและเครื่องประดับ ของกันและกัน มีอยู่ในอลังการะใด อลังการะนั้น ชื่อว่าอัญญมัญญวิภูสฺสนะ (อลังการะ กับ วิภูสฺสนะ มีความหมายเหมือนกัน)

อุทาหรณ์อัญญมัญญาลังการะ

[๓๑๙] พฺยามํสุมฺนุชฺลํ เตน มุณีนา โลกพฺนฺธฺนา
 มหฺนฺตี วิบุทฺตี กนฺตี โสปี เตน'ว ตาทิสฺสี.

พฺยามํสุมฺนุชฺลํ มณฑลแห่งพระรัศมีวาหนึ่ง วิบุทฺตี ย่อมได้ กนฺตี ซึ่งความงดงาม มหฺนฺตี อันใหญ่หลวง เตน (มุณีนา) ด้วยพระมุณินั้น โลกพฺนฺธฺนา ผู้เป็นญาติของชาวโลก โสปี (มุณี) แม้พระมุณินั้น วิบุทฺตี ย่อมได้ ตาทิสฺสี กนฺตี ซึ่งความงดงาม

อันเช่นนั้น **เตเนว** (พยาม์สุมณฑุทเลน) ด้วยมณฑลแห่งรัศมีวาหนึ่งนั้นนั้นแล

มณฑลแห่งรัศมีวาหนึ่งได้รับความงามยิ่งด้วยพระมุนีผู้เป็นญาติมิตรของชาวโลกนั้น แม้พระมุนีนั้นก็ได้รับความงามเช่นนั้นด้วยมณฑลแห่งรัศมีวาหนึ่งดุจเดียวกัน

๒๘. สหุตตอลังการะ อลังการะที่กล่าวกิริยาหรือคุณร่วมกัน

[๓๒๐] กณฺ์ สหภาวสุส กิริยาย จ คุณสุส จ
สหุตติตติ วิญญะยฺยํ ตตุททาหรณฺ์ ยถา.

กณฺ์ การกล่าว สหภาวสุส ซึ่งความเป็นไปพร้อมกัน กิริยาย จ แห่งกิริยาด้วย คุณสุส จ แห่งคุณลักษณะด้วย วิญญะยฺยํ อันนักศึกษ่าพึงทราบ สหุตติตติ ว่าเป็นสหุตติ, ตตุททาหรณฺ์ อุทาหรณฺ์ของสหุตตินั้น ยถา เป็นไฉน.

การกล่าวภาวะร่วมกันของกิริยาและคุณลักษณะ พึงทราบว่าเป็นสหุตติ อุทาหรณฺ์ของสหุตตินั้นเป็นอย่างไร

สหุตติ ๒ อย่าง

๑. กิริยาสหุตติ การกล่าวร่วมกันกับกิริยา
๒. คุณสหุตติ การกล่าวร่วมกันกับคุณลักษณะ

๒๘.๑ กิริยาสหุตติ การกล่าวร่วมกันกับกิริยา

[๓๒๑] ชลนฺฺติ จนฺฺทรรสีหิ สมนฺ์ สตฺถุ นขฺสโว
วิชมฺภติ จ จนฺฺแทน สมนฺ์ ตมฺมุขจนฺฺทิมมา.

นขฺสโว พระรัศมีแห่งพระนขาทั้งหลาย สตฺถุ ของพระศาสดา ชลนฺฺติ ย่อมรุ่งเรือง สมนฺ์ เสมอ จนฺฺทรรสีหิ ด้วยรัศมีแห่งดวงจันทร์ทั้งหลาย จ และ ตมฺมุขจนฺฺทิมมา ดวงจันทร์คือพระพักตร์ของพระศาสดานั้น วิชมฺภติ ย่อมงดงาม สมนฺ์ เสมอ จนฺฺแทน ด้วยดวงจันทร์.

พระรัศมีแห่งพระนขาของพระศาสดา เจิดจ้าเท่ากับรัศมีแห่งดวงจันทร์ และดวงจันทร์คือพระพักตร์ของพระศาสดานั้น ก็งดงามเท่ากับดวงจันทร์

๓๐. ปริวุตติอสังการะ

อสังการะที่กล่าวถึงการให้และการรับโดยเป็นเหตุและผล

[๓๒๕] ยสฺส กสฺสจฺจ ทาเนน ยสฺส กสฺสจฺจ วตฺถุโน
 วิสิฏฺฐสฺส ย’มาทานํ ปริวุตฺติติ สา มตา.

ยํ อาทานํ การรับใด ยสฺส กสฺสจฺจ วิสิฏฺฐสฺส วตฺถุโน ซึ่งวัตถุอันพิเศษทุกอย่าง
 ทาเนน ด้วยการให้ ยสฺส กสฺสจฺจ วตฺถุโน ซึ่งวัตถุทุกอย่าง อตฺถิ มีอยู่, สา อาทาน
 ชาติ การรับนั้น มตา อันท่านรู้แล้ว ปริวุตฺติติ ว่าเป็นปริวุตติ

การรับวัตถุพิเศษทุกอย่าง จากการให้วัตถุทุกอย่าง ท่านเรียกว่าปริวุตติ

อุทาหรณ์ของปริวุตติอสังการะ

[๓๒๖] ปุรา ปเรสํ ทตฺวาน มนุญฺณํ นยนาทิกํ
 มุณีนา สมฺนุปฺตตฺตา’- ทานิ สพฺพญฺญตฺตาสิริ.

สพฺพญฺญตฺตาสิริ สิริคือพระสัพพัญญุตญาณ มุณีนา อันพระมุณี ทตฺวาน บริจาค
 แล้ว (องค์) ซึ่งอวยวะ มนุญฺณํ อันน่าขอบใจ นยนาทิกํ มีพระเนตรเป็นต้น ปเรสํ
 (ชนาน) แก่ชนทั้งหลายเหล่านี้ ปุรา ในกาลก่อน สมฺนุปฺตตฺตา ทรงบรรลุด้วยดีแล้ว
 อิทานิ ในกาลนี้

พระมุณีทรงประทานสิ่งที่ตนหวังแหมมีพระเนตรเป็นต้น แก่ชนเหล่านี้ตั้งแต่ปาง
 ก่อน บัดนี้ ทรงบรรลุสิริคือพระสัพพัญญุตญาณแล้ว

๓๑. ภมาสังการะ

อสังการะที่กล่าวให้รู้ถึงสิ่งที่สับสน

[๓๒๗] กิณฺจจิ ทิสฺวาน วิญฺญาตา ปฏิปชฺชติ ตํสมํ
 สํสยาปคตํ วตฺถุํ ยตฺถ โสยํ ภโม มโต.

วิญฺญาตา (บุคคล) บุคคลผู้เข้าใจ ทิสฺวาน เห็นแล้ว กิณฺจจิ วตฺถุํ ซึ่งวัตถุอย่าง
 หนึ่ง ปฏิปชฺชติ ย่อมรู้ ตํสมํ วตฺถุํ ซึ่งวัตถุอันเหมือนกับวัตถุอื่น สํสยาปคตํ อย่าง
 ปราศจากความสงสัย ยตฺถ (อลงฺกาเร) ในอสังการะใด, โสยํ (อลงฺกาโร) อสังการะนั้น
 มโต อันก็รู้แล้ว ภโม ว่าเป็นภมะ.

บุคคลผู้เข้าใจดี เห็นสิ่งหนึ่งแล้ว ย่อมรู้ถึงวัตถุที่เหมือนกันโดยปราศจากความสงสัย
 ในอสังการะใด อสังการะนั้น ท่านเรียกว่าภมะ

อุทากรณ์ของภมาลังการะ

[๓๒๘] สม่ ทิสาสุ'ชชลาสุ ชินปาทนข์สุนา
ปสุสนุดา อภินนุทนต์ จนุทาดปมนา ชนา.

ทิสาสุ เมื่อทศทั้งหลาย อุชชลาสุ (สนุเตสุ) มีความสว่างไสวอยู่ สม่ เสมอ
ชินปาทนข์สุนา ด้วยพระรัศมีแห่งพระนขาที่พระบาทของพระชินเจ้า ชนา ชนทั้งหลาย
ปสุสนุดา เห็นอยู่ จนุทาดปมนา มีจิตสำคัญว่าเป็นแสงแห่งดวงจันทร์ อภินนุทนต์
ย่อมยินดียิ่ง.

เมื่อทศทั้งหลายสว่างไสวเท่ากับรัศมีแห่งพระนขาที่พระบาทของพระพุทธเจ้า ผู้งชน
เห็นอยู่เข้าใจว่าเป็นแสงจันทร์ ย่อมพากันชื่นชมยินดี

๓๒. ภवालังการะ

อลังการะที่แสดงความประสงค์ชัดเจน

[๓๒๙] ปวจุจเต ยัม นามาทิก กวินัม ภาวโพธัน
เยน เกนจิ วณฺเณน ภาวो นามา'ย'มิริโต.

ยัม นามาทิก (ปท) บทมีนามเป็นต้นใด ภาวโพธัน อันยังบุคคลให้รู้ซึ่งความประสงค์
กวินัม ของกวีทั้งหลาย ปวจุจเต อันท่านยอมกล่าว วณฺเณน ด้วยอาการ เยน เกนจิ
ทุกอย่าง, อยัม (นามาทิกโก) บทมีนามเป็นต้นนี้ อิริโต อันท่านกล่าวแล้ว ภาวो นาม
ว่าชื่อภาวะ

บทนามเป็นต้นที่แสดงความประสงค์ของกวี ถูกกล่าวถึงด้วยอาการทุกอย่าง ท่าน
เรียกว่าภาวะ

อุทากรณ์ภवालังการะ

[๓๓๐] นนุ เตเยว สนุดา โน สาครา น กุลาจลา
มนมฺปิ มรียาทํ เย ลัมภูฏฺเฏปิ ชนฺหุตติ โน.

สาครา สาครทั้งหลาย โน สาครา ก็ไม่ใช่สาคร, กุลาจลา ภูเขาสัตตบริภันท์
ทั้งหลาย น กุลาจลา ก็ไม่ใช่ภูเขาสัตตบริภันท์, เย สนุดา สัตบุรุษทั้งหลายเหล่าใด
โน ชนฺหุตติ ย่อมไม่ละ มรียาทํ ซึ่งขอบเขต มนมฺปิ แม้เล็กน้อย ลัมภูฏฺเฏ ในเวลากัป
พินาส, เตเยว สนุดา สัตบุรุษทั้งหลายเหล่านั้นนั้นเกี่ยว สาครา เป็นสาคร กุลาจลา
เป็นภูเขาสัตตบริภันท์ นนุ อย่างแท้จริง

เมื่อถึงเวลากัปพินาสสองสาครก็ไม่ใช่สาครอย่างแท้จริง ภูเขาสัตตบริภันท์ก็ไม่ใช่ภูเขา
สัตตบริภันท์อย่างแท้จริง สัตบุรุษเหล่าใดยังไม่ละข้อวัตรแม้จะเล็กน้อย สัตบุรุษเหล่านั้นแล
เป็นสาครและเป็นภูเขาสัตตบริภันท์อย่างแท้จริง

๓๓. มิสสาสังการะ

อสังการะที่ผสมกัน คือรวมอรรถาสังการะหลายอย่างไว้ในที่เดียวกัน

[๓๓๑] องคุคีภาวา สทิส- พลภาวา จ พนุธเน
 สัสคโค'ลงกตินิ โย ตํ มิสฺสนฺติ ปวฺจจติ.

โย สัสคโค การปะปนกันใด องคุคีภาวา แห่งอสังการะทั้งหลาย (อตุถิ) มีอยู่
 พนุธเน ในบทประพันธ์ องคุคีภาวา โดยความเป็นส่วนและเป็นหมู่ สทิสพลภาวา
 จ และโดยความมีกำลังอันเสมอกัน ตํ สัสซุชนิ การปะปนกันนั้น ปวฺจจติ อันท่านย่อมน
 เรียก มิสฺสนฺติ ว่าเป็นมิสสะ

การผสมผสานกันแห่งอสังการะในบทประพันธ์ โดยส่วนประกอบและกำลังเสมอกัน
 ท่านเรียกว่ามิสสะ

มิสสะ ๒ อย่าง

๑. อังคังคีภาวมิสสะ การผสมผสานกันของส่วนประกอบและสิ่งที่มีส่วนประกอบ
๒. สทิสพลภาวมิสสะ การผสมผสานกันของสิ่งที่มีกำลังเสมอกัน

๓๓.๑ อังคังคีภาวมิสสะ

การผสมผสานกันของส่วนประกอบและสิ่งที่มีส่วนประกอบ

[๓๓๒] ปสตุถา มุณีโน ปาท- นขรสิมทานที
 อโห คาสุหํ นิมุคฺเคปิ สุขยเตยว เต ชเน.

อโห นำอัศจรรยํ ปาทนขรสิมทานที แม่น้ำใหญ่คืออรัศมีแห่งพระนขาที่พระบาท
 ปสตุถา อันประเสริฐ มุณีโน ของพระมุณี เต ชเน ยังชนทั้งหลายเหล่านั้น นิมุคฺเคปิ
 แม้งมลง คาสุหํ ลึกยิ่ง สุขยติ เอว ย่อมให้เป็นที่สุขนั้นเทียว.

นำอัศจรรยํ มหานทีอันประเสริฐคืออรัศมีแห่งพระนขาที่พระบาทของพระมุณี สามารถ
 ยังชนเหล่านั้น แม้งจะจมลงลึกยิ่ง ให้เป็นที่สุขได้นั้นเทียว

๓๓.๒ สทิสพลภาวมิสสะ

การผสมผสานกันของสิ่งที่มีกำลังเสมอกัน

[๓๓๓] เวโส สภาวมตุโร รูปิ เนตฺตรสาณํ
 มธฺว มุณีโน วาจา น สมฺปิเณติ กํ ชนํ.

สภาวมตุโร เวโส พระกิริยาอันอ่อนหวานตามปกติ เนตฺตรสาณํ รูปิ พระรูปอัน
 เป็นยาแห่งดวงตา มธฺว อิว วาจา จ และพระสุรเสียงอันเป็นดุจน้ำผึ้ง มุณีโน ของพระ

มุนี กัม ชนํ ยังชนเช่นไร น สมปีณติ จะไม่ให้เอิบอิมได้เล่า.

พระมุนีทรงมีกิริยาอ่อนหวานตามปกติ มีพระรูปเป็นยาบ่ารุงจักษุ และมีพระสุรเสียงเป็นดุจน้ำผึ้ง จะยังชนเช่นไรไม่ให้เอิบอิมได้เล่า

๓๔. อาสีอสังการะ

อสังการะที่แสดงความปรารถนา

[๓๓๔] อาสี นาม ลียา'ตถสฺส อัญฺจสฺสา'สีสนํ ยถา
ติโลเกกคฺติ นาโถ ปาตุ โลก'มปายโต.

อาสีสนํ ความปรารถนา อตถสฺส ซึ่งประโยชน์ อัญฺจสฺส อันน่าปรารถนา อาสี นาม ลียา มีชื่อว่าอาสี, ยถา อุทาหรณ์ (อิติ ว่า) นาโถ พระพุทธเจ้า ติโลเกกคฺติ ผู้ทรงเป็นที่พึ่งอย่างเดียวของชาวโลกทั้งสาม ปาตุ โปรดรักษา โลกํ ซึ่งชาวโลก อปายโต จากอบาย.

ความปรารถนาประโยชน์ที่น่าปรารถนา ชื่อว่าอาสี มีอุทาหรณ์ว่า พระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นที่พึ่งอย่างเดียวของชาวโลกทั้งสาม โปรดคุ้มครองชาวโลกให้พ้นจากอบายด้วยเทอญ

๓๕. รสีอสังการะ

อสังการะที่กล่าวให้เกิดสังการะเป็นต้น

[๓๓๕] รสฺสปฺตฺติชนกํ ชายเต ยํ วิญฺญสนํ
รสฺวนฺตฺนฺติ ตํ เถยฺยํ รสฺวนฺตฺวิธานโต.

ยํ วิญฺญสนํ อสังการะใด รสฺสปฺตฺติชนกํ ที่ยังความรู้ซึ่งรสให้เกิด ชายเต ย่อมเกิดขึ้น, ตํ วิญฺญสนํ อสังการะนั้น เถยฺยํ อันกวีพึงทราบ รสฺวนฺตํ อิติ ว่าเป็นรสวันตะ (รสี) รสฺวนฺตฺวิธานโต เพราะการทำให้มีรส

อสังการะที่ทำให้ความรู้รสเกิดขึ้น พึงทราบว่าเป็นรสวันตะ เพราะแสดงความมีรส

อุทาหรณ์ของรสีอสังการะ

[๓๓๖] รากานตพฺภุตฺสโรชฺมุขํ ฐราย
ปาทา ติโลกครุโน'ธิกพฺทฺธราคา
อาทาย นิจฺจสฺรเสน กเรน คาพฺหํ
สณฺจุมฺพยนฺติ สตฺตาทิตสมฺภเมน.

(นัยที่ ๑) ปาทา พระบาททั้งหลาย ติโลกครุโน ของพระบรมครูแห่งไตรโลก อธิกพฺทฺธราคา มีสีแดงยิ่งอันบุพกรรมกระทำแล้ว อาทาย สัมผัสแล้ว รากานตพ

ภุตสโรชมุขี ซึ่งใบหน้าคือดอกบัวอันน่าอัศจรรย์มีสีแดงสดน้อมเข้ามาแล้ว ธราย สู่แผ่นดิน กเรน ด้วยรัศมี นิจุสรเสน อันเป็นไปด้วยความไพบูลย์เป็นนิตย์ คาสุหฺ อย่ง ยิง สณจุมพยนฺติ ย่อมเหยียบลง สดตาทิตสมภเมน ด้วยความทนุถนอมอันตนกระทำอยู่เสมอ

พระยุคลบาทของพระบรมครูแห่งไตรโลก มีสีแดงยิ่งเพราะบุพกรรมที่ทรงทำไว้ สองรัศมีส่องอำไพกระทบสัมผัสอย่างแผ่วเบาราบเรียบสู่ใบหน้าคือดอกบัวสีแดงที่น้อมมาสู่แผ่นดินอย่างน่าอัศจรรย์

(นัยที่ ๒) ปาทา บุรุษคือพระบาททั้งหลาย ติโลกครุโน ของพระบรมครูแห่งไตรโลก อธิกพทุธราคา มีความรักอันตนผูกพันยิ่งแล้ว อาทาย ประคองแล้ว ราคานตพภุตสโรชมุขี ซึ่งใบหน้าอันเปรียบดั่งดอกบัวที่หน้าอัศจรรย์อันน้อมมาด้วยความรัก ธราย แห่งหญิงสาวคือแผ่นดิน กเรน ด้วยแขน นิจุสรเสน อันมีความรักเป็นนิตย์ คาสุหฺ อย่ง ยิง สณจุมพยนฺติ ย่อมจุมพิต สดตาทิตสมภเมน ด้วยความทนุถนอมอันตนกระทำอยู่เสมอ

บุรุษคือพระบาทของพระบรมครูแห่งไตรโลกมีความรักยิ่งอันตนผูกพันแล้ว ประคองใบหน้าดังงามดั่งดอกบัวที่หน้าอัศจรรย์อันน้อมมาด้วยความรัก แห่งหญิงสาวคือแผ่นดินด้วยอ้อมแขนอันเปี่ยมด้วยความรัก จุมพิตด้วยความทนุถนอมอย่างสม่ำเสมอ

อุยโยชนคาถา คำสั่งท้ายปริจเฉท

[๓๓๗]

อิจจา'นุคฺมม ปุริมาจริยานุภาว'
สงฺเขปโต นิคฺทิตโต'ย'มฺลนฺกตฺตีน'
เกโท'ปฺรุปริ กวีหิ วิกปฺปิยาน'
โก นาม ปสฺสิตุ'มฺลํ ชลฺ ๓๓๗'มฺนตฺ.

อัย อลงกตฺตีนํ เกโท ประเภทแห่งอสังการะทั้งหลายนี้ (มยา อันข้าพเจ้า) อนุคฺมม อาศัยแล้ว ปุริมาจริยานุภาว' ซึ่งอานุภาพของอาจารย์ในกาลก่อน นิคฺทิตโต กล่าวแล้ว สงฺเขปโต โดยสังเขป อิติ อย่งนี้, โก นาม ใครเล่า อลํ สามารถ ปสฺสิตุ' เพื่อเห็น ๓๓๗' ซึ่งที่สุด ตาส' อลงกตฺตีนํ แห่งอสังการะทั้งหลายเหล่านั้น กวีหิ อันนักกวีทั้งหลาย วิกปฺปิยาน' รจนาไว้อย่างพิเศษ อุปรุปริ ต่อๆกันมา ชลฺ โดยแท้

ประเภทแห่งอสังการะทั้งหลายนี้ ข้าพเจ้าอาศัยอานุภาพของอาจารย์ในกาลก่อน ได้กล่าวไว้โดยสังเขปอย่างนี้ ใครเล่าจะสามารถเห็นที่สุดแห่งอสังการะที่นักกวีรจนาไว้อย่างพิเศษต่อๆกันมาเหล่านั้นได้

อิติ สัมภักขิตมหาสามีวิโรจิตะ สุโพธาลงกาเร
อดุถาลงการาวโพธ นาม จตุตโถ ปริงจเนโท.

ปริงจเนโทที่ ๔ ชื่อว่าข้อตกลงการาวโพธะ ในคัมภีร์สุโพธาลงการะ
ที่ท่านพระสังฆรักขิตมหาสามีเถระรจนเอาไว้แล้ว จบเท่านี้

ปริจเฉทที่ ๕

รสภาวาโพธะ ความรู้อารมณ์ของบทประพันธ์

วิธีประพันธ์ให้เกิดอรรถรส

[๓๓๘]	ปฏิภาณวตา โลก- ตโต'จิตยสมมูลาส-	โวหาร'มนุสารินา เวทีนา กวินา ปรี.
[๓๓๙]	จารย์สมุพฺพธิโน ภาว- สมฺปชฺชนฺติ นิพฺพธา เต	วิภาวา สาณฺภวกา รสสุสาทาย สาธฺนํ.

เต ภาววิภาวา ภาวะและวิภาวะทั้งหลายเหล่านั้น จารย์สมุพฺพธิโน ที่มีความเกี่ยวข้องกับฐายีภาวะ สาณฺภวกา อันเป็นไปกับด้วยอนุภาวะ กวินา อันกวี ปฏิภาณวตา ผู้มีปฏิภาณ อนุสารินา ผู้คล้อยตาม โลกโวหาร' ซึ่งโวหารของชาวโลก โอจิตย-สมมูลาสเวทีนา ผู้รู้ซึ่งความปรากฏชัดแห่งความเหมาะสม ตโต (โอจิตยสมุพฺพธิโต อวิโยชนียตฺตา) เพราะไม่แยกจากคำประพันธ์ที่มีความเหมาะสมนั้น นิพฺพธา ประพันธ์ขึ้นแล้ว สมฺปชฺชนฺติ ย่อมเป็นไป รสสุสาทาย (รส+อสุสาท+ส) เพื่อความยินดีซึ่งอรรถรส สาธฺนํ แก่สาธฺนทั้งหลาย ปรี อย่างยิ่ง

ภาวะ วิภาวะ และอนุภาวะ ที่เกี่ยวเนื่องกับฐายีภาวะนั้น ประพันธ์ขึ้นโดยกวีผู้มีปฏิภาณซึ่งดำเนินตามถ้อยคำของชาวโลก และเข้าใจความปรากฏชัดแห่งเนื้อความ อย่างเหมาะสมยิ่ง เพราะความเหมาะสมไม่ถูกแยกออกจากคำประพันธ์นั้น จึงเป็นไปเพื่อความยินดีในอรรถรสแก่สาธฺน

องค์แห่งอรรถรส ๓ อย่าง

๑. ภาวะ ความเป็นไปของจิต คืออาการที่จิตมีความพอใจหรือไม่พอใจเป็นต้น
๒. วิภาวะ เหตุของภาวะ คือเหตุโดยตรงและโดยอ้อมที่ทำให้เกิดความพอใจและไม่พอใจ
๓. อนุภาวะ ผลของภาวะ คืออาการทางกายและวาจาที่แสดงออกโดยมีภาวะเป็นเหตุ

หรือประกอบด้วย

๑. ภาวะ อารมณ์
๒. วิภาวะ เหตุของอารมณ์
๓. อนุภาวะ ผลของอารมณ์

กวีผู้สามารถแต่งบทประพันธ์ให้เกิดอรรถรส

ควรมีองค์คุณ ๓ อย่าง

๑. ปฏิภาณวันตุ มีปฏิภาณไหวพริบ
๒. โลกโวหารานุกาโร รู้จักเลือกใช้คำที่เหมาะสมกับเนื้อเรื่อง
๓. โอจิตยสมมูลาสเวทิจิ รู้จักความเหมาะสมที่ไม่ขัดแย้งกับความเป็นจริง

ภาวะ ๓

๑. จายีภาวะ อารมณ์ที่ตั้งมั่น
๒. พยภิจารีภาวะ อารมณ์ที่แปรปรวนไม่แน่นอน
๓. สาทติกภาวะ อาการชนลูกชูชันเป็นต้น

วิภาวะ ๒

๑. อุปัตติวิภาวะ หรือ อารัมมณวิภาวะ
เหตุเกิดของอารมณ์โดยตรง เช่น ผู้ชาย ผู้หญิง
๒. อุททีปนวิภาวะ เหตุแสดงอารมณ์โดยอ้อม เช่น หล่อ สวย เก่ง มารยาทดี

ภาวะอธิปายะ

คำอธิบายภาวะ หรือรส หรืออารมณ์

[๓๔๐] จิตตวตุตติวิเสสา ตู ภวายนุติ รเส ยโต
 รตฺยาทโย ตโต ภาว- สทฺเทน ปริกิตฺติตา.

ดู ส่วนว่า จิตตวตุตติวิเสสา ความเป็นไปต่างๆของจิตทั้งหลาย รตฺยาทโย มีความรักเป็นต้น รเส ยังรสทั้งหลาย ภวายนุติ ย่อมให้เกิด ยโต เพราะเหตุใด, ตโต เพราะเหตุนั้น จิตตวตุตติวิเสสา ความเป็นไปต่างๆของจิต ปริกิตฺติตา อันท่านกล่าวไว้แล้ว ภาวสทฺเทน ด้วยภาวะศัพท์.

ความคิดต่างๆ นานาของจิต ยังรสให้เกิดขึ้นได้ ดังนั้น ความยินดีเป็นต้น ท่านจึงกล่าวไว้ด้วยภาวะศัพท์

ภาวะที่ ๑ จายีภาวะอธิปายะ

คำอธิบายฐายีภาวะ

[๓๔๑] วิโรธินา'ณฺณภาเวน โย ภาโว น ติโรหิตโต
 สีเลน ติฏฺฐจติ'จฺเจโส จายีภาโวติ สทฺทิตโต.

โย ภาโว ภาวะใด อณฺณภาเวน อันภาวะอื่น วิโรธินา ที่ตรงกันข้าม น ติโร

หิต ปกปิดไม่ได้แล้ว ติฏฐติ ย่อมดำรงอยู่ สีเลน โดยปกติ อิติ เพราะเหตุนี้ เอโส
ภาโว ภาวนั้น สหุติโต อันท่านกล่าวแล้ว จายีภาโวติ ว่าเป็นจายีภาวะ

ภาวะที่ไม่ถูกภาวะอื่นซึ่งขัดแย้งกันปิดบังไว้ ดำรงอยู่โดยปกติ ท่านเรียกว่าฐายีภาวะ

จายีภาโวปเภทอุทเทสสะ หัวข้อฐายีภาวะ ๙ ประการ

[๓๔๒] รติหาสา จ โสโก จ โภตุสสาหภยปี จ
ชิวจฉาวิมฺหยา เจว สโม จ นว จายีโน.

จายีโน ฐายีภาวะทั้งหลาย นว โหนติ มี ๙ ประการ (อิตติ คือ) รติหาสา จ ความยินดี
และความร่าเริงทั้งหลายด้วย โสโก จ ความเศร้าโศกด้วย โภตุสสาหภยปี จ ความ
โกรธ ความอดสาหะ และความกลัวด้วย ชิวจฉาวิมฺหยา เจว ความเกลียดและความ
อัศจรรย์ทั้งหลายด้วย สโม จ ความสงบด้วย

ฐายีภาวะมี ๙ ประการ คือ ความยินดี ความร่าเริง ความเศร้าโศก ความโกรธ
ความอดสาหะ ความกลัว ความเกลียด ความอัศจรรย์ และความสงบ

ฐายีภาวะ ๙

๑. รติฐายีภาวะ มีความยินดีมั่นอยู่ในอารมณ์
๒. หาสุฐายีภาวะ มีความร่าเริงมั่นอยู่ในอารมณ์
๓. โสโกฐายีภาวะ มีความเศร้าโศกมั่นอยู่ในอารมณ์
๔. โภตุสฐายีภาวะ มีความโกรธมั่นอยู่ในอารมณ์
๕. อดสาหฐายีภาวะ มีความอดสาหะมั่นอยู่ในอารมณ์
๖. ภยฐายีภาวะ มีความกลัวมั่นอยู่ในอารมณ์
๗. ชิวจฉาฐายีภาวะ มีความเกลียดมั่นอยู่ในอารมณ์
๘. วิมฺหยาฐายีภาวะ มีความอัศจรรย์มั่นอยู่ในอารมณ์
๙. สมฐายีภาวะ มีความสงบมั่นอยู่ในอารมณ์

ภาวะที่ ๒ พยภิจาริภาวอธิปปายะ

คำอธิบายพยภิจาริภาวะ

[๓๔๓] ติโรภาวาวิภาวาที- วิเสเสนา'ภิมุขยโต
เย เต จรฺนติ สีเลน เต โหนติ พยภิจาริโน.

เยเต (ภาวา) ภาวะทั้งหลายเหล่านี้ จรฺนติ ย่อมเป็นไป สีเลน ตามปกติ อภิมุขยโต
โดยความเป็นเฉพาะหน้า(ต่อฐายีภาวะ) ติโรภาวาวิภาวาทีวิเสเสน โดยความพิเศษมี

การสาบสูญไปและการปรากฏเกิดขึ้นเป็นต้น **เต** (ภาวา) ภาวะทั้งหลายเหล่านั้น **พยภิ
จารีโน โหนติ** มีชื่อว่าพยภิจารีภาวะ

ภาวะเหล่านี้ เป็นไปเฉพาะหน้าตามปกติ แตกต่างกันโดยการอันตรธานไปและการ
ปรากฏขึ้นเป็นต้น ภาวะเหล่านั้น ชื่อว่าพยภิจารีภาวะ

พยภิจารีภาวะประเภท

พยภิจารีภาวะ ๓๓ ประเภท

[๓๔๔] **นิพเพโท ตกฺกสงฺกา สมธิติชฺชตา ทินฺตฺ'คฺคาลสฺตฺตํ
สฺตฺตํ ตาโส คิลานุสฺสุกฺกหริสฺสติสฺสา วิสาทาพหิตฺธา
จินฺตา คพฺพา'ปมาโรมริสมทฺมมาทโมหา วิโพโธ
นิทฺทาเวคา สพิหํ มรณฺสจฺปลา พฺยาธิ เตตฺตีสฺ'เมเต.**

เอเต (ภาวา) พยภิจารีภาวะทั้งหลายเหล่านี้ **เตตฺตีสฺ โหนติ** มี ๓๓ ประการ
(อิติ คือ) **นิพเพโท** ความเบื่อหน่าย **ตกฺกสงฺกา** ความคิดและความสงสัยทั้งหลาย
สมธิติชฺชตา ความเหน็ดเหนื่อย **ความสันโดษ** และ**ความเชื่องซึม**ทั้งหลาย **ทินฺตา** ความ
ลำบากกาย **อฺคฺคาลสฺตฺตํ** ความโหดร้ายและความเกียจคร้าน **สฺตฺตํ** ความหลับไหล
ตาโส ความสะดุ้งกลัว **คิลานิ** ความอ่อนแรง **อฺสุกฺกหริสฺสติสฺสา** ความพยายาม
ความปลาบปลื้ม **ความระลึกได้**และ**ความริษยา**ทั้งหลาย **วิสาทาพหิตฺธา** ความลำบากใจ
และ**ความสำรวม**ทั้งหลาย **จินฺตา** ความครุ่นคิด **คพฺโพ** ความเยอหยิ่ง **อปมาโร** ความ
เพ้อพก **อมริสมทฺมมาทโมหา** ความไม่อดทน **ความมัวเมา** **ความรู้สึกตัว** **ความบ้า
คลั่ง**และ**ความหลง**ทั้งหลาย **วิโพโธ** ความตื่น **นิทฺทาเวคา** ความง่วงเหงาและความเร่ง
รีบทั้งหลาย **สพิหํ มรณํ** ความตายอันเป็นไปกับด้วยความอับอาย **สจฺปลา พฺยาธิ จ**
และความเจ็บไข้อันเป็นไปกับด้วยความงอนแง่น

พยภิจารีภาวะ ๓๓ อย่าง

๑. นิพเพทชะ	ความเบื่อหน่าย
๒. ตักกะ	ความคิด
๓. สังกา	ความสงสัย
๔. สมะ	ความเหน็ดเหนื่อย
๕. อิติ	ความสันโดษ
๖. ชชชตา	ความเชื่องซึม
๗. ทินตา	ความลำบากกาย
๘. อุกคัตตะ	ความโหดร้ายทารุณ
๙. อลลัตตะ	ความเกียจคร้าน

๑๐. สุตตะ	ความหลับไหล
๑๑. ตาสะ	ความสะดุ้งกลัว
๑๒. คิลานิ	ความอ่อนแรง
๑๓. อุตสูกกะ	ความพยายาม
๑๔. หริสะ	ความปลาบปล้ำ
๑๕. สติ	ความระลึกได้
๑๖. อีสสา	ความริษยา
๑๗. วิสาทะ	ความลำบากใจ
๑๘. อพหิตถะ	ความสำรวม
๑๙. จินตา	ความครุ่นคิดกังวล
๒๐. คัพพะ	ความเย่อหยิ่ง
๒๑. อปมาระ	ความเพ้อพก
๒๒. อมริสะ	ความไม่อดทน
๒๓. มทะ	ความมัวเมา
๒๔. มติ	ความรู้สึกร้าว
๒๕. อุมมาทะ	ความบ้าคลั่ง
๒๖. โมะหะ	ความหลง
๒๗. วิโพธะ	ความตื่น
๒๘. นิททา	ความง่วงเหงาหาวนอน
๒๙. เวคะ	ความเร่งรีบ
๓๐. พิฬา	ความอับอาย
๓๑. มรณะ	ความตาย
๓๒. จปละ	ความงอนแง่น
๓๓. พยาธิ	ความเจ็บไข้

ภาวะที่ ๓ สาทติกภาวอธิปายะ

คำอธิบายสาตติกภาวะ

[๓๔๕] **สมาहितตตฺตปฺปภาวํ** **สตฺตํ เตโน'ปฺปาทิตา**
สาตฺตติกา'ปฺย'นฺภูภาวตฺเต **วิสุํ ภาวา ภวนฺติ เต.**

ภาวชาตํ ภาวะ สมาहितตตฺตปฺปภาวํ อันเกิดจากจิตที่มั่นคงแล้ว สตฺตํ ชื่อว่า สัตตะ, ภาวา ภาวะทั้งหลาย เตน สตฺเตน อันสภาพที่เกิดจากจิตที่มั่นคงแล้วนั้น อูปปาทิตา ให้เกิดขึ้นแล้ว สาตฺตติกา ชื่อว่าสาตติกะ, อฺนฺภูภาวตฺเต ครั้นเมื่อความเป็นแห่งอฺนฺภูภาวะ (เตสํ สาตฺตติกาณํ แห่งสาตติกะทั้งหลายเหล่านั้น สติปิ แม้มืออยู่) เต

วิภาวะและอนุภาวะ

[๓๔๘] วิภาโว การณ์ เตสฺ'- ปุปฺตติยฺ'ทุทฺทีปเน ตถา
โย ลียา โพธโก เตสฺ'- มนุภาโว'ย'มีริโต.

การณ์ เหตุ เตสฺ ภวานํ อูปฺตติยา ในการเกิดขึ้นแห่งภาวะทั้งหลายเหล่านั้น ตถา และ เตสฺ ภวานํ อุกุทฺทีปเน ในการแสดงซึ่งภาวะทั้งหลายเหล่านั้น วิภาโว ชื่อว่าวิภาวะ, โย พุยาปาโร ความชวนชวายนใด (มหาชน) โพธโก อันยังมหาชนให้รู้ เตสฺ ภวานํ ซึ่งภาวะทั้งหลายเหล่านั้น ลียา มีอยู่, อัยํ พุยาปาโร ความชวนชวายนนี้ อิริโต อันท่านกล่าวแล้ว อนุภาโว ว่าเป็นอนุภาวะ

เหตุเกิดและเหตุแสดงของภาวะเหล่านั้น ชื่อว่าวิภาวะ ความพยายามให้รู้ซึ่งภาวะเหล่านั้น ท่านเรียกว่าอนุภาวะ

วิภาวะ คือเหตุของภาวะ มี ๒ อย่าง

๑. อุปฺตติวิภาวะ หรือ อารัมมณวิภาวะ เหตุคืออารมณ์ มีรูปของชายหรือหญิงเป็นต้น
๒. อุกุทฺทีปวิภาวะ เหตุคือสถานการณแวดล้อม มีความสวยงามของธรรมชาติเป็นต้น

คำแนะนำของกวี

[๓๔๙] เนกเหตุ มโนวฺตติ- วิเสสญจ วิภาวิตุํ
ภาวํ วิภาวานุภาวา วณฺณียา พนฺธเน ฌุญฺ.

วิภาวานุภาวา วิภาวะและอนุภาวะทั้งหลาย (กวีนา) อันกวี ฌุญฺ วณฺณียา พึงพรรณนาให้ปรากฏ พนฺธเน ในบทประพันธ์ วิภาวิตุํ เพื่อแสดง ภาวํ ซึ่งภาวะ เนกเหตุ อันมีเหตุมาก มโนวฺตติวิเสสญจ และอันเป็นไปต่างๆของจิต

วิภาวะและอนุภาวะในบทประพันธ์ กวีพึงพรรณนาให้แจ่มแจ้ง เพื่อแสดงภาวะที่มีเหตุจำนวนมากและภาวะความเป็นไปต่างๆของจิต

ให้พรรณนาภาวะตามความเหมาะสม

[๓๕๐] สวิภาวานุภาเวหิ ภาวา เต เต ยถารหํ
วณฺณนียา ยโถจิตฺตยํ โลกฺรูปานุคามินา.

เต เต ภาวา ภาวะทั้งหลายเหล่านั้น (กวีนา อันกวี) โลกฺรูปานุคามินา ผู้คล้อยตามซึ่งสภาพของชาวโลก วณฺณนียา พึงพรรณนา ยถารหํ ตามสมควร สวิภาวานุภาเวหิ ด้วยอนุภาวะอันเป็นไปกับด้วยวิภาวะทั้งหลาย ยโถจิตฺตยํ ตามความเหมาะสม

รสนั้นคือฐายีภಾವะนั่นเอง ที่กวีนำมาสู่ความน่ายินดี ด้วยสาดติภಾವะและพยภิจารีภಾವะ พร้อมทั้งวิภಾವะและอนุภಾವะ

รส ๕ ประการ (รสือลัการะ)

๑. ฐายีภาวรส ภาวะอารมณ์ที่มุ่มมันของกวีหรือศิลปิน
๒. วิภาวรส ภาวะที่เป็นเหตุโดยตรงและโดยอ้อมของฐายีภಾವะ
๓. อนุภาวรส ภาวะที่เป็นผลของฐายีภಾವะ เช่น ชม ตำหนิ เป็นต้น
๔. สาดติภาวรส อาการขนลุก น้ำตาไหล เป็นต้น
๕. พยภิจารีภาวรส อารมณ์ที่เปลี่ยนไปเปลี่ยนมาตามเนื้อเรื่องเฉพาะหน้า

รส ๙ ประการ

[๓๕๔] **สิงคารหตุสกรรณา** **รุตทวิรภยานกา**
พีภจจพภุตสนดา จ **รสา จายิน'นุกุมมา.**

รสา รสทั้งหลาย จายิน' ของฐายีภಾವะทั้งหลาย (โหนติ) มีอยู่ อนุภุมมา ตามลำดับ (อิติ) คือ สิงคารหตุสกรรณา รสลิเนหา รสสนุกสนาน และรสสงสารทั้งหลาย รุตทวิรภยานกา รสโกรธ รสกล้า และรสกลัวทั้งหลาย พีภจจพภุตสนดา จ รสเกลียด รสอัศจรรย' และรสสงบทั้งหลาย

รสของฐายีภಾವะมีอยู่ตามลำดับ คือ รสลิเนหา รสว่าเริงสนุกสนาน รสสงสาร รสโกรธ รสกล้า รสกลัว รสเกลียด รสอัศจรรย' และรสสงบสุข

เปรียบเทียบ รส ๙ กับฐายีภಾವะ และอารมณ์

๑. สิงคารรส	รสลิเนหา	คู่	รติฐายีภಾವะ	ปิตินดี
๒. หัสสรส	รสว่าเริง	คู่	หาสฐายีภಾವะ	ชื่นชมโสมนัส
๓. กรรณารส	รสสงสาร	คู่	โสภฐายีภಾವะ	โทมัสโคกเศร่า
๔. รุตทรส	รสโกรธ	คู่	โกรฐายีภಾವะ	โทสะอย่างแรง
๕. วิรรส	รสกล้า	คู่	อุสสาหฐายีภಾವะ	อุตสาหะพากเพียร
๖. ภยานกรร	รสกลัว	คู่	ภยฐายีภಾವะ	โทสะน้อย
๗. พีภจจรส	รสเกลียด	คู่	ชิจจจฐายีภಾವะ	โทสะ, โอดตปปะ
๘. อัพภุตรส	รสอัศจรรย'	คู่	วิมหายฐายีภಾವะ	ฉันทะที่มีอัศจรรย'
๙. สันตรรส	รสสงบ	คู่	สมฐายีภಾವะ	กายปัสสัทธิ สงบกาย จิตตปัสสัทธิ สงบใจ

ความยินดีในกฐณารสเป็นต้น

[๓๕๕] **ทุกขรูปเปี่ยมมานนุโท ถถิ นุ กฐณาทิกเก.**
 ลียา โสตุณ'มานนุโท โสโก เวสฺสนุตฺตสฺส หิ.

อัย อานนุโท ความยินดีนี้ กฐณาทิกเก (รส) ในรสมีกฐณาเป็นต้น ทุกขรูป
 อันมีสภาพเป็นทุกข์ ถถิ นุ ลียา พึงมีอย่างไร, หิ ข้าพเจ้าจะตอบ, โสโก ความเศร้า
 โศก เวสฺสนุตฺตสฺส ของพระเวสสันดร อานนุโท ลียา เป็นความยินดี โสตุณ' ของผู้
 ฟังทั้งหลาย

ความยินดีในกฐณารสเป็นต้น จะมีในสภาพที่เป็นทุกข์ได้อย่างไร ได้สิ เช่น ความ
 เศร้าโศก (เพราะพลัดพรากจากพระโอรสและพระชายา) ของพระเวสสันดร เป็นความยินดี
 ของผู้ฟังทั้งหลาย

ฐายีภาวนิทเทศะ

ขยายความฐายีภาวะ ๙

๑. สิงคารรส กับ รติฐายีภาวะ

[๓๕๖] **รมฺมเทศกกลากาล- เวสาทิปฏฺิเสวนา**
 ยุวาน'ญโถยญฺจรตฺตานํ ปโมโท รติ รุจฺจเต.

ปโมโท ความบันเทิง ยุวาน' แห่งชายหนุ่มและหญิงสาวทั้งหลาย ญโถยญฺจรตฺ
 ตานํ ผู้รักใคร่ซึ่งกันและกัน รมฺมเทศกกลากาลเวสาทิปฏฺิเสวนา เพราะการเสพเนื่องๆ
 ซึ่งสถานที่ การขบร้องฟ้อนรำ กาลเวลา และการประดับประดาเป็นต้นอันน่ายินดี ุจฺจเต
 อันท่านย่อมนเรียก รติ ว่ารติ

ความบันเทิงของชายหนุ่มหญิงสาว ผู้รักใคร่กันเพราะหมั้นไปแหล่งบันเทิง ดูการขบ
 ร้องฟ้อนรำ ช่วงเวลาค่าคื่น และการประดับประดาเป็นต้นอันน่าเพลิดเพลิน ท่านเรียกว่ารติ

สิงคารรส ๓ ประการ

[๓๕๗] **ยุตฺถยา ภวานุภาวา เต นิพนฺธา โปสยฺนฺติ นํ**
 โสปฺยา'โยคฺวิปฺโยค- สมฺโภคานํ วสา ติธา.

เต ภวานุภาวา พยภิจาริภาวะ สาดตติกภาวะ และอนุภาวะทั้งหลายเหล่านั้น นิ
 พฺนฺธา อันท่านประพันธ์ขึ้น ยุตฺถยา ตามสมควร นํ ยังสิงคารรสนั้น โปสยฺนฺติ ย่อมให้
 เจริญ, โสปี สิงคารรสแม้นั้น ติธา มี ๓ อย่าง วสา โดยประเภท อโยคฺวิปฺโยคสมฺโภค
 านํ แห่งอโยคะ วิปฺโยคะ และสมฺโภคะทั้งหลาย

ภาวะและอนุภาวะเหล่านั้น ที่กวีประพันธ์ขึ้นตามสมควร ย่อมยังสังการรสให้เจริญ
สังการรสนั้น มี ๓ อย่าง คือ อโยคะ วิปโยคะ และสัมภะคะ

สังการรส ๓

๑. อโยคสังการรส ความรักในเวลาที่ยังไม่ได้อยู่ร่วมกัน
๒. วิปโยคสังการรส ความรักในเวลาพลัดพรากเห็นห่างกัน
๓. สัมภะคสังการรส ความรักในเวลาได้อยู่ร่วมกัน

๒. หัสสรส กับ หาสฐายีภาวะ

- [๓๕๘] วิการากติอาทีหิ อดตโนถ ปรสฺส วา
 หาโส นิทฺทาสมาลสฺย- มุจฺฉาทิปฺยภิจาริกิ
 ปริโปเส ลียา หสฺโส ภียโย'ตฺถิปฺภุตฺตํ โส.

หาโส ความขบขัน อดตโน ถถ ของตนหรือ ปรสฺส วา หรือว่าของบุคคลอื่น
วิการากติอาทีหิ (การแกล้ง) เพราะเหตุทั้งหลายมีอาการอันแปลกเป็นต้น ปริโปเส ครั้น
เมื่อความเจริญ นิทฺทาสมาลสฺยมุจฺฉาทิปฺยภิจาริกิ ด้วยพยภิจารีภาวะ(๓๓ อย่าง) มี
การนอนหลับ ความเหน็ดเหนื่อย ความเกียจคร้าน และความสลบไสลเป็นต้น (สติ) มีอยู่
หสฺโส ลียา เป็นหัสสรส, โส หัสสรสนั้น (โหติ) ย่อมมี อิตฺถิปฺภุตฺตํ (ชานน) แก่ชน
ทั้งหลายอันมีผู้หญิงเป็นต้น ภียโย โดยมาก

ความขบขันด้วยอาการอันแปลกเป็นต้น ของตนหรือของคนอื่น เมื่อมีความบริบูรณ์
ด้วยพยภิจารีภาวะ มีการหลับ ความเหน็ดเหนื่อย ความเกียจคร้าน การสลบไสลเป็นต้น
จึงเป็นหัสสรส หัสสรสนั้น มักเกิดแก่ผู้หญิงเป็นต้นเป็นส่วนมาก

หัสสปเภทะ

การยิ้มหรือหัวเราะ ๖ อย่าง

- [๓๕๙] ลิต'มิห วิกาลินยนํ กิญฺจาลกฺขิชยทิกฺขํ ตฺถ ตํ หลิตํ
 มจฺจรสฺสรํ วิหลิตํ อํสฺสิโรกมฺป'มฺปหลิตํ.

- [๓๖๐] อปหลิตํ สลฺยชลกฺขิ
 วิกฺขิตตฺตงคํ ภาวตฺย'ติหลิตํ
 เทว เทว หสฺสา กถิตา เจสํ
 เชฏฺฐเจ มชฺฌเม'ธเมปิ จ กมฺโส.

อิห ในหัสสรสนี้ วิกาลินยนํ (หสน) การยิ้มอันมีดวงตาเบิกตามปรกติ ลิตํ ชื่อ
ว่าลิตะ, ตฺถ ส่วน (ย) การยิ้มใด กิญฺจาลกฺขิชยทิกฺขํ มีฟันปรากฏนิดหน่อย ตํ การยิ้มนั้น

หฺลิตํ ชื่อว่าหฺลิตะ, มฺรฺรฺสฺสรํ การหฺวเราะมีเสียงอ่อนนุ่ม วิหฺลิตํ ชื่อว่าวิหฺลิตะ, อํสฺสิโรกมฺปิ การหฺวเราะมีไหลและศีรษะห้วนไหว อฺปฺหฺลิตํ ชื่อว่าอฺปฺหฺลิตะ

สฺยชฺลกฺขิ การหฺวเราะมีตานองด้วยน้ำตา อฺปฺหฺลิตํ ชื่อว่าอฺปฺหฺลิตะ, วิกฺขิตฺตงฺคํ การหฺวเราะมีกายโยกไปโยกมา อฺติหฺลิตํ ภวติ มีชื่อว่าอฺติหฺลิตะ, จ อนึ่ง เอลฺ (หลนํ) บรรดาการยิ้มหรือหฺวเราะทั้งหลายเหล่านั้น เทว เทว หฺสฺสา การยิ้มหรือหฺวเราะทั้งหลายอย่างละสอง กิถิตา อันท่านกล่าวไว้แล้ว เชฏฺเฏ ในชนชั้นสูง มชฺฌเณ ในชนชั้นกลาง อธเมปิ จ และในชนชั้นต่ำ กมฺโส ตามลำดับ

ในหฺสฺสรสนี้ การยิ้มที่มีดวงตาเบิกตามปกติ ชื่อว่าลิตะ การยิ้มพอเห็นฟันเล็กน้อย ชื่อว่าหฺลิตะ การหฺวเราะพอได้ยินเสียง ชื่อว่าวิหฺลิตะ การหฺวเราะจนศีรษะและไหลโยกไหว ชื่อว่าอฺปฺหฺลิตะ การหฺวเราะจนน้ำตาไหล ชื่อว่าอฺปฺหฺลิตะ การหฺวเราะจนโยกทั้งร่างกาย ชื่อว่าอฺติหฺลิตะ บรรดาการยิ้มหรือการหฺวเราะนั้น ท่านกล่าวไว้เป็นคฺุ่ๆ ในชนชั้นสูง ชั้นกลาง และชั้นต่ำ ตามลำดับ

๓. กรุณารส กับ โสภณญาณภาวะ

[๓๖๑]	โสภฺรฺโป ตฺถ กรุณฺ'- ตตฺถา'นฺภาวา รุทิต- วิสาทาลสฺยมรณ-	นิฏฺฐปฺปตฺติ'ญฺจนาสโต ปลยถมฺภกาทโย จินฺดาที พฺยภิจาริโน.
-------	---	--

ตฺถ ส่วน โสภฺรฺโป ความเศร้าโศก อนิฏฺฐปฺปตฺติ'ญฺจนาสโต เพราะการได้รับซึ่งสิ่งที่ไม่น่าปรารถนาและความพินาศแห่งสิ่งที่น่าปรารถนา กรุณฺ ชื่อว่ากรุณารส, ตตฺถ ในกรุณารสนั้น รุทิตปลยถมฺภกาทโย สภาพทั้งหลาย มีการร้องไห้ การสลดสไล และความดื้อด้านเป็นต้น อนฺภาวา เป็นอนุภาวะ, วิสาทาลสฺยมรณจินฺดาที สภาพทั้งหลาย มีความเหน็ดเหนื่อย ความเกียจคร้าน ความตาย และความวิตกกังวลเป็นต้น พฺยภิจาริโน เป็นพฺยภิจาริภาวะ

ส่วนความเศร้าโศกเพราะการได้รับซึ่งสิ่งที่ไม่น่าปรารถนาและความสูญเสียสิ่งที่น่าปรารถนา ชื่อว่ากรุณารส ในกรุณารสนั้น การร้องไห้ การสลดสไล และความดื้อด้านเป็นต้น เป็นอนุภาวะ (ผล) ความเหน็ดเหนื่อย ความเกียจคร้าน ความตาย และความวิตกกังวลเป็นต้น เป็นพฺยภิจาริภาวะ

๔. รุททรส กับ โภธญาณภาวะ

[๓๖๒]	โกโธ มจฺฉริยา'ทีหิ นยนา รุณฺดาทีหิ	โปเส ตาส มทาทีหิ รุทฺโท นาม รโส ภเว.
-------	---------------------------------------	---

โปเส ครั้นเมื่อความเจริญ มจฺฉริยาทีหิ ด้วยวิภาวะทั้งหลายมีความตระหนี่เป็นต้น

ตาสมทาทีหิ ด้วยพยภิจาริภาวะทั้งหลายมีความสะดุ้งและความจงหองเป็นต้น **นยนา**
รุธนาทีหิ และด้วยอนุภาวะทั้งหลายมีนัยน์ตาแดงเป็นต้น **สติ** มีอยู่, **โกโธ** ความโกรธ
รทุโท **นาม** **โรโส** **ภเว** มีชื่อว่ารุตทสะ

เมื่อเจริญด้วยวิภาวะมีความตระหนี่เป็นต้น ด้วยพยภิจาริภาวะมีความสะดุ้งและ
 ความมัวเมาเป็นต้น และด้วยอนุภาวะมีนัยน์ตาแดงเป็นต้น ความโกรธ ชื่อว่ารุตทสะ

๕. วีรรส กับ อุตสาหฐายีภาวะ

[๓๖๓] **ปตาปวิกุมมาทีหุ-** **สุสาโท วีโรติ สณฺณโต**
รณทานทยาโยคา **วีโร'ยํ ติวโร ภเว**
เตวา'นุภาวา อิติม- **ตฺยาทโย พฺยภิจาริโน.**

อุสุสาโท ความอุสุสาหะ (อุบุปนฺโน) ที่เกิดขึ้น **ปตาปวิกุมมาทีหิ** เพราะวิภาวะ
 ทั้งหลายมีการใช้เดชข่มขู่และการรุกรานเป็นต้น **สณฺณโต** อันทกวีรู้แล้ว **วีโรติ** ว่าเป็นวีร
 รส, **อัย วีโร** วีรสนี้ **ติวโร** **ภเว** มี ๓ อย่าง **รณทานทยาโยคา** โดยการประกอบ
 ด้วยการรบ การให้ และการช่วยเหลือ, **เตว** การรบ การให้ และการช่วยเหลือทั้งหลาย
 เหล่านั้นแล **อนุภาวา** เป็นอนุภาวะ, **อิติมตฺยาทโย** สภาพทั้งหลายมีความสันโดษและ
 ความรู้เป็นต้น **พฺยภิจาริโน** เป็นพยภิจาริภาวะ

อุตสาหฐายีภาวะที่เกิดขึ้นเพราะวิภาวะมีการใช้เดชข่มขู่และการรุกรานเป็นต้น กวีรู้
 แล้วว่าเป็นวีรรส, วีรสนี้มี ๓ อย่าง ประกอบด้วยการรบ การให้ และการช่วยเหลือ, การ
 รบ การให้และการช่วยเหลือเหล่านั้นแหละ เป็นอนุภาวะ, ความสันโดษและความรู้เป็นต้น
 เป็นพยภิจาริภาวะ

๖. ภยานกรส กับ ภยฐายีภาวะ

[๓๖๔] **วิการิสนสตตาทิ-** **ภยุกุโกโส ภยานโก**
เสทาทโย'นุภาเว'ตถ **ตาสาทิ พฺยภิจาริโน.**

เอตถ ในภยฐายีภาวะนี้ **วิการิสนสตตาทิภยุกุโกโส** ความยิ่งยวดแห่งความกลัว
 อันเกิดเพราะเสียงและสัตว์เป็นต้นที่มีความแปลกประหลาด **ภยานโก** ชื่อว่าภยานกรส,
เสทาทโย อาการเหวี่ยงไหลเป็นต้น **อนุภาวา** เป็นอนุภาวะ, **ตาสาทิ** อาการสะดุ้งกลัว
 เป็นต้น **พฺยภิจาริโน** เป็นพยภิจาริภาวะ

ในภยฐายีภาวะนี้ ความกลัวสุดขีดอันเกิดเพราะเสียงและสัตว์เป็นต้นที่แปลกประหลาด
 ชื่อว่าภยานกรส, อาการเหวี่ยงไหลเป็นต้น เป็นอนุภาวะ, อาการสะดุ้งกลัวเป็นต้น เป็น
 พยภิจาริภาวะ

๗. พิกัจจรส กับ ชิคฺขจฺญาธิบดีภาวะ

[๓๖๕] ชิคฺขจฺญา รุธิราก็หิ ปุตฺตยาทีหิ วิราคโต
 พิกัจจโร โขภนุ'พฺเพคิ กเมน กรุณายฺโต
 นาสาวิกุนนาทีหิ สงฺกาทีหิ'สฺส โปสนํ.

ชิคฺขจฺญา ความรังเกียจ (อุปฺนฺนา) ที่เกิดขึ้นแล้ว รุธิราก็หิ เพราะเหตุทั้งหลายมีเลือดไหลเป็นต้น ปุตฺตยาทีหิ เพราะเหตุทั้งหลายมีกลิ่นเหม็นเป็นต้น วิราคโต และเพราะการหมดความพอใจ พิกัจจโร ชื่อว่าพิกัจจรส โขภโน อันวิงเวียน อุพฺเพคิ คลื่นเหียน กรุณายฺโต และประกอบด้วยความสงสาร กเมน โดยลำดับ, โปสนํ ความบริบูรณ์ อสฺส แห่งพิกัจจรสนั้น (โหติ) ย่อมมี นาสาวิกุนนาทีหิ ด้วยอนุภาวะทั้งหลายมีการย่นจมูกเป็นต้น สงฺกาทีหิ และด้วยพยภิจาริภาวะทั้งหลายมีการล่งเลเป็นต้น

ความรังเกียจที่เกิดขึ้น เพราะเห็นเลือดไหลเป็นต้น เพราะได้กลิ่นเหม็นเป็นต้น และเพราะหมดความพอใจ ชื่อว่าพิกัจจรส อันนำวิงเวียนคลื่นเหียนและนำสงสารตามลำดับ, ความบริบูรณ์แห่งพิกัจจรสนั้น จะเห็นด้วยอนุภาวะมีการย่นจมูกเป็นต้น และด้วยพยภิจาริภาวะมีการล่งเลสงสัยเป็นต้น

๘. อัพฺภุตรส กับ วิมฺหยฺฐายีภาวะ

[๓๖๖] อติโลกปทฺตเถหิ วิมฺหโย'ยํ รโส'พฺภุโต
 ตสฺสา'นุภาวา เสทฺตสฺสุ สาธฺวาทาทโย ลียํ
 ตาสาเวคฺคิตฺติปฺปญฺญา โหนฺเต'ตฺถ พฺยภิจาริโน.

อัยํ วิมฺหโย ความอัศจรรย์นี้ (อุปฺนฺโน) อันเกิดขึ้น อติโลกปทฺตเถหิ เพราะเนื้อความของบทที่ล่วงพ้นซึ่งโลก อพฺภุโต รโส ชื่อว่าอัพฺภุตรส, เสทฺตสฺสุสาธฺวาทาทโย อาการเหงื่อไหล น้ำตานอง และการกล่าวสาธฺเป็นต้นทั้งหลาย อนุภาวา ลียํ เป็นอนุภาวะ ตสฺส แห่งวิมฺหยฺฐายีภาวะนั้น, ตาสาเวคฺคิตฺติปฺปญฺญา ความสะดุ้งกลัว ความรีบร้อน ความพอใจ และความรู้ทั้งหลาย พฺยภิจาริโน โหนฺติ เป็นพยภิจาริภาวะ เอตฺถ ในวิมฺหยฺฐายีภาวะนี้

ความอัศจรรย์นี้ เกิดขึ้นเพราะเนื้อความของบทที่เกินวิสัยโลก ชื่อว่าอัพฺภุตรส, อาการเหงื่อไหล น้ำตานอง และการกล่าวสาธฺเป็นต้น เป็นอนุภาวะของวิมฺหยฺฐายีภาวะนั้น, ความสะดุ้งกลัว ความรีบร้อน ความพอใจ และความรู้ เป็นพยภิจาริภาวะในวิมฺหยฺฐายีภาวะนี้

๙. สันตรส กับ สมฐายีภาวะ

[๓๖๗] จายีภาโว สโม เมตดา- ทยาโมทาทิสมภโว
ภาวาทิหิ ตทกุกโส สนโต สนตนิเสวิต.

สโม จายีภาโว สมฐายีภาวะคือความสงบสุข เมตดาทยาโมทาทิสมภโว อันเกิดจากวิภาวะมีความเมตตา ความกรุณา และความพึงพอใจเป็นต้น, ตทกุกโส รสอันมีความเย็นยิ่งแห่งฐายีภาวะนั้น ภาวาทิหิ เพราะเหตุมีภาวะเป็นต้นทั้งหลาย สนโต ชื่อว่า สันตรส สนตนิเสวิต อันสัปปุรุษเสพแล้ว

สมฐายีภาวะคือความสงบสุข เกิดจากความเมตตา ความกรุณา และความพึงพอใจเป็นต้น, รสแห่งฐายีภาวะที่มีความเย็นยิ่ง เพราะภาวะเป็นต้น ชื่อว่าสันตรสที่สัปปุรุษช้องเสพแล้ว

อิติ สัมภักขิตมหาสามิวิโรจเต สุโฆธาลังการะ

รสภาวาวโพธ นาม ปญจโม ปริจเฉโท.

ปริจเฉทที่ ๕ ชื่อว่ารสภาวาวโพธะ ในคัมภีร์สุโฆธาลังการะ
ที่ท่านพระสังฆรักขิตมหาสามิเถระรจนาไว้แล้ว จบเท่านี้

สุโฆธาลังการะ สมตฺโต.

คัมภีร์สุโฆธาลังการะ จบบริบูรณ์